

VENEZUELA'NIN İHRACAT ÇEŞİTLENDİRİLMESİNE TÜRKİYE MODELİ

Yüksek Lisans Tezi

Diliana Cristina Villarreal Carpio.

Eskişehir 2025

VENEZUELA'NIN İHRACAT ÇEŞİTLENDİRİLMESİNE TÜRKİYE MODELİ

Diliana Cristina Villarreal Carpio.

Yüksek Lisans Tezi

Uluslararası İşletmecilik Tezli Yüksek Lisans Programı

İşletme Anabilim Dalı

Danışman: Prof. EROL KUTLU

Eskişehir Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ağustos 2025

Eskişehir

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Diliana Cristina Villarreal Carpio'nun "Venezuela'nın İhracat Çeşitlendirilmesine Türkiye Modeli" başlıklı tezi .../.../20.. tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca, Uluslararası İşletmecilik İşletme Ana Bilim. Programında Yüksek Lisans Yeterlik tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı

Adı Soyadı

İmza

Üye (Danışman): .....

Üye : .....

Üye : .....

Üye : .....

Üye : .....

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖZET

VENEZUELA’NIN İHRACAT ÇEŞİTLENDİRİLMESİNE: TÜRKİYE MODELİ

DILIANA CRISTINA VILLARREAL CARPIO

İşletme Ana Bilim Dalı

Uluslararası İşletmecilik Tezli Yüksek Lisans Programı

Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temmuz 2025

Danışman: Prof. Dr. EROL KUTLU

Bu tez çalışması, Venezuela’da sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı teşvik etmek amacıyla ihracat çeşitlendirilmesini stratejik bir unsur olarak ele almakta ve Türkiye’nin uyguladığı modellerle karşılaştırmalı bir analiz sunmaktadır. Her iki ülkenin ekonomik yapılarının ve tarihsel gelişimlerinin incelenmesi yoluyla, Türkiye’deki çeşitlendirme sürecini kolaylaştıran faktörler belirlenmiş ve bu stratejilerin Venezuela’nın koşullarına uyarlanabilirliği değerlendirilmiştir.

Çalışmada, literatür taraması, belgeler analizi ve güncel istatistik veriler kullanılarak kapsamlı bir yaklaşım benimsenmiştir. Sonuç olarak, yapısal farklılıklara rağmen, Venezuela’nın ticaretin serbestleştirilmesi, stratejik sektörlerin desteklenmesi ve üretim kapasitelerinin güçlendirilmesi gibi alanlarda Türkiye’nin uyguladığı ilkeler doğrultusunda ilerleyebileceği ortaya konulmuştur. Bu araştırma, Venezuela için daha dirençli, kapsayıcı ve dinamik bir ekonomik model oluşturulmasına yönelik somut öneriler sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: İhracat çeşitlendirmesi, Venezuela ekonomisi, Türkiye ekonomisi, İkili ticaret, Çeşitlendirme modeli.

ABSTRACT

DIVERSIFICATION OF VENEZUELA'S EXPORTS: THE TÜRKİYE MODEL

DILIANA CRISTINA VILLARREAL CARPIO

Department of Business Administration

Master's Program with Thesis in International Business

Eskişehir Anadolu University, Institute of Social Sciences, June 2025

Advisor: Prof. Dr. EROL KUTLU

This thesis analyzes export diversification as a strategic tool to promote sustainable economic development in Venezuela, through a comparative study of the model implemented by Türkiye. Based on a historical and structural review of both countries' economies, the study identifies the factors that facilitated Türkiye's diversification process and evaluates the possibility of adapting these strategies to the Venezuelan context.

The research combines document analysis, specialized literature review, and updated statistical data to offer a comprehensive understanding of the phenomenon. It concludes that, despite structural differences, Venezuela can benefit from trade liberalization, support for strategic sectors, and the strengthening of domestic productive capacities, following principles similar to those applied by Türkiye. This study presents concrete proposals aimed at building a more resilient, inclusive, and dynamic economic model for Venezuela.

Keywords: Export diversification, Venezuelan economy, Turkish economy, bilateral trade, diversification model.

ABSTRACT

DIVERSIFICACIÓN DE LAS EXPORTACIONES DE VENEZUELA: EL MODELO DE TÜRKIYE

DILIANA CRISTINA VILLARREAL CARPIO

Departamento de Administración de Empresas

Programa de Maestría con Tesis en Negocios Internacionales

Universidad Anadolu de Eskişehir, Instituto de Ciencias Sociales, Junio de 2025

Asesor: Prof. Dr. EROL KUTLU

Esta tesis analiza la diversificación de exportaciones como un elemento estratégico para promover el desarrollo económico sostenible en Venezuela, mediante un estudio comparativo con el modelo aplicado por Türkiye. A partir de una revisión histórica y estructural de las economías de ambos países, se identifican los factores que favorecieron el proceso de diversificación en Türkiye y se evalúan las posibilidades de adaptar dichas estrategias al contexto venezolano.

El trabajo combina análisis documental, revisión de literatura especializada y datos estadísticos actualizados, permitiendo una comprensión integral del fenómeno. Se concluye que, a pesar de las diferencias estructurales, Venezuela puede beneficiarse de políticas de apertura comercial, impulso a sectores estratégicos y fortalecimiento de capacidades productivas internas, siguiendo principios similares a los aplicados por Türkiye. Esta investigación ofrece propuestas concretas orientadas a construir un modelo económico más resiliente, inclusivo y dinámico para Venezuela.

Palabras clave: Diversificación de exportaciones, economía de Venezuela, economía de Türkiye, comercio bilateral, modelo de diversificación.

TEŞEKKÜR

Bu tezin gerçekleştirilmesinde doğrudan ya da dolaylı olarak katkı sağlayan tüm kişi ve kurumlara en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Her şeyden önce, danışmanım Sayın Prof. Dr. Erol Kutlu'na akademik rehberliği, zaman ayırarak yaptığı değerli yorumları ve sabrı için içtenlikle teşekkür ederim. Bu çalışmanın bilimsel çerçevesini şekillendirmemdeki katkısı yadsınamaz.

Çalışma arkadaşlarıma, süreç boyunca gösterdikleri anlayış, destek ve dayanışma için minnettarım. Zor anlarda gösterdikleri sabır ve destek, bu yolculuğu daha sürdürülebilir kıldı.

Bu yaşam evresinde tanıştığım ve dostluğuyla hayatımı zenginleştiren arkadaşlarıma teşekkür ederim. Verdikleri moral, yardımseverlik ve içten destek sayesinde her zorluğun üstesinden gelmek mümkün oldu.

Hayat arkadaşım, her zaman yanımda oldun; beni pes etmemeye teşvik ettin ve her şeyin sonunda güzel olacağını hatırlattın. Bu süreçteki duygusal desteğin benim için çok kıymetliydi. Ailene de ayrıca teşekkür ederim; bana kapılarını açtılar, destek oldular ve bu başarının gerçekleşmesinde pay sahibi oldular.

Anne ve babama, kız kardeşim Giuliana'ya, erkek kardeşim Jesús'a ve kayınbiraderim Jorge'ye yürekten teşekkür ederim. Bu başarı sadece benim değil, onların da başarısıdır. En başından beri beni desteklediler, inandılar ve bu noktaya gelmem için gerekli her türlü desteği sundular. Bu yolda yürümem için bana ilham verdiler.

Son olarak, bu tezi ülkeme, Venezuela'ya ithaf ediyorum. Yüreğimde taşıdığım bu güzel topraklara, bir gün geri dönerek bilgi ve emeğimle kalkınmasına katkı sağlamayı umut ediyorum.

.../.../20....

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “Bilimsel İntihal Tespit Programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

.....

(İmza)

Diliana Cristina Villarreal Carpio

.../.../20....

STATEMENT OF COMPLIANCE WITH ETHICAL PRINCIPLES AND RULES

I hereby truthfully declare that this thesis/dissertation is an original work prepared by me; that I have behaved in accordance with the scientific ethical principles and rules throughout the stages of preparation, data collection, analysis and presentation of my work; that I have cited the sources of all the data and information that could be obtained within the scope of this study, and included these sources in the references section; and that this study has been scanned for plagiarism with “Scientific Plagiarism Detection Program” used by Anadolu University, and that “it does not have any plagiarism” whatsoever. I also declare that, if a case contrary to my declaration is detected in my work at any time, I hereby express my consent to all the ethical and legal consequences that are involved.

.....

(Signature)

Diliana Cristina Villarreal Carpio

.../.../20....

ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ KULLANIM BEYANI

Bu tezi hazırlarken (ChatGPT, Gemini vb.) üretken yapay zekâ programlarından destek aldığımı beyan ederim. Tezin hazırlığı aşamasında üretken yapay zekâ programlarından, örneğin çeviri, bilimsel makale vb. Desteği aldım. Üretken yapay zekâ programlarından aldığım bilgilerin doğruluğunu kontrol ettiğimi bildiririm. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

.....
(İmza)

.../.../20....

DECLARATION OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE USAGE

I declare that I received support from generative artificial intelligence programs (ChatGPT, Gemini, etc.) while preparing this thesis/dissertation. I have received support from generative artificial intelligence programs, language translation, access to scientific articles, etc. During the preparation of the thesis/dissertation. I declare that I have checked the accuracy of the information I received from generative artificial intelligence programs.

I also declare that, if a case contrary to my declaration is detected in my work at any time, I hereby express my consent to all the ethical and legal consequences that are involved.

.....

(Signature)

Diliana Cristina Villareal Carpio

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
İNGİLİZCE ÖZET (Abstract).....	iv
İSPANYOLCA ÖZET (Abstract).....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vii
ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ KULLANIM BEYANI.....	ix
İÇİNDEKİLER.....	xi
TABLolar DİZİNİ.....	xiv
GÖRSELLER DİZİNİ.....	xiv
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiv

GİRİŞ	1
Araştırmanın Amaçları.....	1
Genel Amaç.....	1
Özel Amaçlar.....	2
Araştırmanın Gereçesi.....	2
Araştırmanın Yöntemi.....	4
Tezin Yapısı.....	5

1 BİRİNCİ BÖLÜM VENEZUELA VE TÜRKİYE EKONOMİLERİ

1.1 Uluslararası Ticaretin Temelleri.....	5
---	---

1.1.1 Merkantilizm Teorisi.....	5
1.1.2 Mutlak Üstünlük Teorisi – Adam Smith	6
1.1.3 Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi – David Ricardo.....	6
1.1.4 Heckscher-Ohlin Modeli.....	7
1.1.5 Uluslararası Ticaretin Çağdaş Teorileri.....	7
1.2_Venezuela'nın Ekonomik Yapısı	9
1.2.2 Nüfus Artışı.....	11
1.2.3 Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)	14
1.2.4Venezuela'nın Dış Ticareti.....	17
1.2.4Türkiye'nin Ekonomik Yapısı.....	21
1.2.5 Nüfus Artışı.....	23
1.2.6 Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)	25
1.2.7 Türkiye'nin Dış Ticareti.....	27
2 İKİNCİ BÖLÜM DIŞ TİCARETTE İHRACATIN ÇEŞİTLENDİRİLMESİ	
2.1 İhracat Çeşitlendirmesinin Kapsamı	29
2.1.2 İhracat Çeşitlendirmesini Etkileyen Faktörler	30
2.1.3 İhracatın Çeşitlendirilmesinin Yararları ve Zorlukları	31
2.1.4 Zorluklar	32
2.2 İhracatın Çeşitlendirilmesi Nasıl Sağlanır? (Yöntemler ve Stratejiler)	33
2.2.1 Hükümet Politikaları: Teşvikler, Ticaret Anlaşmaları ve Sanayileşme Desteği.....	33
2.2.2 Altyapı ve Teknoloji Gelişimi: İnovasyon ve Üretime Yatırım	33
2.2.3 Ticaretin Açılması ve Yeni Pazarlara Erişim: Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Ekonomik Ortaklıklar	34
2.2.4 Stratejik Sektörlerin Teşviki: Yükselen Sanayiler, İleri Düzey İmalat ve Dijital Ekonomi	34
2.2.5 Başarı Örnekleri: Farklı Ülkelerde Etkili Politika Uygulamaları	35

2.3 Ülkeler ve İhracat Çeşitlendirme Modelleri (Karşılaştırmalı Analiz).....	36
2.3.1 Çeşitlendirme Modellerinin Karşılaştırılması.....	36
2.3.2 Stratejilerin Karşılaştırmalı Analizi	38
2.3.3 Çıkarılan Dersler	39

3 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM TÜRKİYE’NİN İHRACAT ÇEŞİTLENDİRME MODELİ VE VENEZUELA’DAKİ UYGULANABİLİRLİĞİ

3.1. 1980 Öncesi Türkiye’nin Ekonomik Bağlamı	41
3.1.1 İthal İkamesi Modeli ve Sınırlılıkları.....	41
3.1.3 Rekabet Gücünü ve Çeşitlendirmeyi Artırmak İçin Değişim İhtiyacı	44
3.2. 24 Ocak 1980 Ekonomik Reformları.....	46
3.2.1 Uygulanan Başlıca Önlemler.	47
3.2.2 Reformların Büyüme ve İhracatın Çeşitlendirilmesi Açısından İlk Sonuçları	51
3.3.1 1980 Sonrası Türk İhracatının Bileşimindeki Değişim	55
3.3.3 Geleneksel Olmayan Sektörlere Yönelik Teşvik Politikaları ve Ekonomiye Etkisi	58
3.4 Türkiye Modelinin Başarısının Temel Faktörleri.....	60
3.4.1 Özel Sektörün ve Doğrudan Yabancı Yatırımların (DYY) Çeşitlendirmedeki Rolü ...	60
3.4.2 Ticaret Anlaşmalarının Uygulanması ve Küresel Pazarlara Erişim.....	61
3.4.3 İhracat Modelinin Temeli Olarak Sürdürülebilir Büyüme ve Makroekonomik İstikrar	63
3.5 Türkiye ile Venezuela Arasında Karşılaştırma.....	65
3.5.1 Her İki Ekonominin Yapısal Farklılıkları.....	65
3.5.2 Venezuela’nın Benzer Bir Modeli Benimsemesindeki Özgül Engeller	67
3.5.3 Venezuela’da çeşitlendirme potansiyeli olan sektörler ve Türkiye’nin örnek olarak nasıl değerlendirilebileceği.....	71
3.6 Venezuela’ya Uygulanabilir Çeşitlendirme Stratejileri.....	80
3.6.1 Uygulanabilir Ekonomik Politikaların Analizi	80

3.6.2 Türkiye Deneyiminden Esinlenen Vergisel Teşvikler: İhracatı Teşvik Etmeye Yönelik Venezuela İçin Uygulanabilir Öneriler	90
3.6.3 Yapısal Sınırlamaların Aşılması ve Çeşitlendirmeyi Teşvik Etmeye Yönelik Öneriler	92
Sonuç	98
Türkiye modelinin Venezuela’da uygulanabilirliğine dair son değerlendirme.....	99
Gelecekteki araştırmalar için değerlendirmeler ve olası uygulama stratejileri.....	101
KAYNAKÇA	103

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. Venezuela’da Nüfusun Gelişimi (2000–2023)	31
Tablo 2. İhracat Çeşitlendirme Stratejilerinin Karşılaştırılması	54
Tablo 3. Çeşitlendirme Modelleri Arasındaki Farklılıklar	57

GÖRSELLER DİZİNİ

Şekil 1. Venezuela’da GSYİH, Petrol GSYİH’si ve Petrol Dışı GSYİH’nin Gelişimi (2021 2. Çeyrek – 2024 2. Çeyrek)	16
---	-----------

KISALTMALAR DİZİNİ

ALADI – Latin Amerika Entegrasyon Birliği (Asociación Latinoamericana de Integración)

ALBA – Amerika Halkları için Bolivarcı İttifak

APEC – Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Forumu

BCV – Venezuela Merkez Bankası (Banco Central de Venezuela)

BRICS – Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika

CAF – Latin Amerika Kalkınma Bankası (Banco de Desarrollo de América Latina)

CEPAL – Birleşmiş Milletler Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik Komisyonu

FTA – Serbest Ticaret Anlaşması (Free Trade Agreement)

GSYİH – Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

IDB – Amerika Kalkınma Bankası (Inter-American Development Bank)

IE – Doğrudan Yabancı Yatırım (Inversión Extranjera)

INE – Venezuela Ulusal İstatistik Enstitüsü (Instituto Nacional de Estadística)

MIPYME – Mikro, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler

OCDE – Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

OEA – Amerikan Devletleri Örgütü (Organización de los Estados Americanos)

OPEP – Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

PIB – Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Producto Interno Bruto – İspanyolca)

PNB – Gayri Safi Milli Hasıla (Producto Nacional Bruto – İspanyolca)

PYME – Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (Pequeña y Mediana Empresa)

SENIAT – Venezuela Gümrük ve Vergi Dairesi (Servicio Nacional Integrado de Administración Aduanera y Tributaria)

TIC – Bilgi ve İletişim Teknolojileri (Tecnologías de la Información y la Comunicación)

TL – Türk Lirası

TLC – Serbest Ticaret Anlaşması (Tratado de Libre Comercio)

TTIP – Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı

UE – Avrupa Birliği (Unión Europea)

USD – Amerikan Doları

VE – Venezuela

ZEE – Özel Ekonomik Bölge (Zona Económica Especial)

Giriş

İhracatın çeşitlendirilmesi, Venezuela gibi ekonomisini tarihsel olarak baskın bir doğal kaynağın (petrolün) ihracatına dayandıran ülkeler için hem en büyük zorluklardan biri hem de en önemli fırsatlardan biri olarak öne çıkmaktadır. 20. yüzyıl boyunca ve 21. yüzyılın başlarında Venezuela, dünya genelinde başlıca petrol ihracatçılarından biri olarak konumlanmış ve yalnızca ekonomisini değil, aynı zamanda kamu politikalarını, sosyal yapısını ve uluslararası sistemdeki konumunu da bu kaynağın etrafında yapılandırmıştır. Ancak bu üretim yoğunlaşması, ülkeyi uluslararası piyasa fiyatlarındaki dalgalanmalara, ekonomik yaptırımlara ve küresel jeopolitiğin değişkenlerine karşı ciddi biçimde savunmasız hâle getirmiştir.

İhracatın çeşitlendirilmesi ihtiyacı yalnızca ekonomik bir tercih değil, aynı zamanda sürdürülebilir büyüme sağlamak, kaliteli istihdam yaratmak, dış şoklara karşı dayanıklılığı artırmak ve kapsayıcı kalkınmanın temellerini atmak açısından da temel bir gerekliliktir. Son dönem ekonomik tarih, ihracat yapısını çeşitlendirmeyi başaran ülkelerin, küresel ölçekte giderek daha rekabetçi ve değişken hâle gelen bir ortamda ekonomilerini daha dinamik ve esnek şekilde entegre ettiklerini göstermiştir.

Bu çerçevede, Türkiye örneği özellikle dikkat çekicidir. 1923 yılında Cumhuriyet olarak kurulmasından bu yana Türkiye, karmaşık fakat verimli bir ekonomik dönüşüm sürecinden geçmiştir. Görece kapalı ve tarıma dayalı bir ekonomiden, orta ve yüksek teknoloji ürünleri, imalat sanayi ve katma değeri yüksek çok çeşitli mal ve hizmetleri kapsayan çeşitlendirilmiş bir ihracat yapısına sahip etkili bir yükselen ekonomiye dönüşmüştür. Bu dönüşüm, tesadüfi koşulların sonucu olmaktan ziyade, sanayileşme, dış ticarete açılma ve üretim altyapısının modernizasyonu doğrultusunda izlenen kasıtlı kamu politikalarının ve stratejik tercihlerin bir ürünüdür.

Araştırmanın Amaçları

Genel Amaç:

Türkiye modelini referans alarak Venezuela'nın ihracat yapısını çeşitlendirme olasılığını analiz etmek; böylece uluslararası ticarete daha rekabetçi bir entegrasyonu teşvik etmek amacıyla Venezuela'nın ekonomik koşullarına uyarlanabilecek stratejileri belirlemek.

Özel Amaçlar:

1. Venezuela ve Türkiye'nin tarihsel ve ekonomik gelişim süreçlerini incelemek.
2. Türkiye'nin ihracat yapısını başarıyla çeşitlendirmesini mümkün kılan faktörleri belirlemek.
3. Her iki ülkenin kamu politikaları, kurumsal yapıları ve ticaret performansları açısından yapısal benzerlik ve farklılıklarını değerlendirmek.
4. Venezuela'da çeşitlendirme potansiyeli en yüksek sektörleri tespit etmek.
5. Venezuela'nın bağlamına uyarlanabilir, sürdürülebilir yeni bir ihracat yapısını teşvik edecek stratejiler önermek.

Araştırmanın Gerekçesi

Venezuela'nın ihracat yapısını çeşitlendirme gerekliliği, hem uluslararası kuruluşlar hem de ulusal düşünce kuruluşları tarafından geniş ölçüde kabul görmüştür. Petrol gelirlerine yüksek derecede bağımlı olması, ülkeyi dış şoklara karşı son derece savunmasız hâle getirmiş; küresel ortamdaki değişimlere uyum sağlama kapasitesini sınırlamış ve sürdürülebilir üretken bir ekonomi geliştirme sürecini zorlaştırmıştır (Hausmann & Rodríguez, 2014; UNDP, 2022).

Son on yıllarda yaşanan tekrarlayan ekonomik krizler, uluslararası yaptırımlarla daha da ağırlaşarak, neredeyse tamamen tek bir kaynağa dayalı ekonomik modelin sınırlılıklarını açıkça ortaya koymuştur. Blyde'nin (2021) de belirttiği üzere, Latin Amerika'da ihracat gelişimi katma değer açısından hâlâ sınırlıdır ve Venezuela örneğinde bu durum, üretim çeşitliliğine yönelik bütüncül bir stratejinin yokluğu nedeniyle daha da belirgin hâle gelmektedir.

Buna karşılık, Türkiye aktif kamu politikaları aracılığıyla üretim dönüşümünü, kontrollü ticaret açılımını ve yeni ihracat sektörlerinin konumlandırılmasını teşvik ederek dinamik bir uluslararası entegrasyon modeli oluşturmayı başarmıştır. 2000 yılından bu yana Türkiye, ihracat sepetini önemli ölçüde genişletmiş; ara mallar, orta ve yüksek teknoloji ürünleri, dijital hizmetler ve kültürel endüstriler gibi alanlarda önemli bir çeşitlenme sağlamıştır (Rodrik, 2009; WTO, 2021). Bu deneyim, uluslararası entegrasyonunu yeniden yapılandırma ihtiyacı duyan ve bunu yalnızca hidrokarbonlara dayanmadan gerçekleştirmek isteyen Venezuela gibi ekonomiler için özellikle değerli bir örnek teşkil etmektedir.

Akademik bir bakış açısından bakıldığında, bu çalışma, ihracatın çeşitlendirilmesine yönelik kalkınma stratejilerinin karşılaştırmalı analizine katkı sağlamaktadır. Bu alan, yapısalcı iktisadi düşünce ve Küresel Güney'in kalkınma politikaları çerçevesinde giderek daha fazla ilgi görmektedir (CEPAL, 2023). Uygulama düzeyinde ise, Venezuela'nın ekonomik dönüşümüne dair ulusal düzeydeki tartışmalara katkı sunabilecek uygulanabilir öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Zira günümüzdeki jeopolitik ve teknolojik değişimler, ülkenin üretim modelini yeniden gözden geçirmeyi kaçınılmaz ve acil hâle getirmiştir.

Ayrıca, bu çalışma, Türkiye gibi ülkelerin Latin Amerika ile bağlarını güçlendirdiği Güney-Güney ilişkileri bağlamında da önem kazanmaktadır. Venezuela, BRICS ülkeleri de dâhil olmak üzere geleneksel olmayan ortaklarla ekonomik ilişkilerini derinleştirmeye ilgi göstermiştir. Bu çerçevede Türkiye, stratejik entegrasyon kapasitesine sahip yükselen bir ekonomi örneği olarak öne çıkmaktadır (CAF, 2020; Venezuela Dış Ticaret Gözlemevi, 2024).

Dolayısıyla bu araştırma, yalnızca bilgiye katkı sunması açısından değil, aynı zamanda kamu politikalarının oluşturulması, yeni pazar fırsatlarının teşviki ve Venezuela için daha dengeli, çeşitlendirilmiş ve dayanıklı bir ihracat modeli inşasına yönelik potansiyel faydaları açısından da haklı bir gerekçeye sahiptir.

Araştırmanın Yöntemi

Metodolojik olarak bu çalışma, niteliksel ve karşılaştırmalı bir yaklaşımı benimsemektedir. Araştırma, uzman akademik literatürün, uluslararası kuruluşların raporlarının, istatistiksel veri tabanlarının ve vaka analizlerinin kapsamlı bir şekilde incelenmesine dayanmaktadır. Hem iki ülkenin tarihsel gelişim süreçleri hem de mevcut yapısal özellikleri analiz edilmekte; çeşitlendirme süreçlerini etkileyen politik, ekonomik ve sosyal değişkenler dikkate alınmaktadır.

Yöntemsel tasarım belge taramasına dayalı, betimleyici-analitik niteliktedir. Araştırma, bilimsel makaleler, kurumsal raporlar, resmi veri tabanları ile düşünce kuruluşları, çok taraflı örgütler ve her iki ülkenin ulusal kurumları tarafından hazırlanmış teknik belgeler gibi ikincil kaynaklara dayanmaktadır. Kullanılan temel teknik, yapısal karşılaştırma olup; bu yöntemle Türkiye modelinin Venezuela gerçekliğine aktarılabilir veya uyarlanabilir temel unsurları belirlenmektedir.

Tezin Yapısı

Bu tez, giriş ve genel sonuçlara ek olarak dört ana bölümden oluşmaktadır. Her bir bölüm, Venezuela'nın ihracatını çeşitlendirme sorununu Türkiye modeli referans alınarak bütüncül bir şekilde ele almak üzere yapılandırılmıştır. Amaç, bağlamsal olarak uygulanabilir öneriler geliştirmek ve önemli çıkarımlar elde etmektir.

Birinci Bölüm, Venezuela ve Türkiye'nin ekonomik yapısının analizine ayrılmıştır. Bu bölümde her iki ülkenin tarihsel gelişim süreçleri, en önemli üretim sektörleri, uluslararası ticarete entegrasyon biçimleri ve son on yıllarda geçirdikleri yapısal dönüşümler ele alınmaktadır. Ayrıca, her iki ekonominin güçlü yönleri ve özellikle ihracatı çeşitlendirme ile üretim dönüşümünü teşvik etme kapasiteleri açısından karşılaştıkları temel darboğazlar ortaya konulmaktadır.

İkinci Bölüm, Türkiye'nin ihracat çeşitlendirme modelinin incelenmesine odaklanmaktadır. Daha ayrıntılı bir analiz çerçevesinde, ülkenin ihracat tabanını genişletmesini, yeni stratejik sektörleri entegre etmesini, istihdam yaratmasını ve uluslararası pazarlarda rekabetçi bir şekilde konumlanmasını sağlayan kamu politikaları ele alınmaktadır. Bu bölümde ayrıca, Venezuela örneği için referans teşkil edebilecek kilit sektörler ve kurumsal stratejiler de belirlenmektedir.

Üçüncü Bölüm, Venezuela ile Türkiye arasındaki deneyimlerin eleştirel bir karşılaştırmasını sunmaktadır. Bu karşılaştırmalı analiz doğrultusunda, Venezuela'nın yapısal, kurumsal ve jeopolitik koşulları dikkate alınarak uyarlanabilir strateji önerileri geliştirilmiştir. Ayrıca bu bölümde, çeşitlendirme potansiyeli taşıyan sektörler için somut politika önerilerine ve aşamalı olarak uygulanabilecek kamu politikalarına da yer verilmektedir.

Tez, araştırmanın en önemli bulgularının özetlendiği, Türkiye modelinin referans olarak uygulanabilirliği üzerine değerlendirmelerin yapıldığı ve Venezuela'da ihracatın çeşitlendirilmesi, uluslararası entegrasyon ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma konularına odaklanan gelecekteki araştırmalar için önerilerin sunulduğu genel sonuçlar bölümüyle sona ermektedir.

BÖLÜM 1

VENEZUELA VE TÜRKİYE EKONOMİLERİ

1.1 Uluslararası Ticaretin Temelleri

Türkiye'nin ihracat modeli yalnızca ihracat miktarını artırmakla kalmamış, aynı zamanda yapısını da değiştirerek teknolojik içerikli ve yüksek karmaşıklığa sahip ürünlere yönelmiştir. Bu ilerleme, ekonomik politika, ticaretin serbestleştirilmesi ve kurumsal istikrar arasındaki stratejik bir senkronizasyon yoluyla elde edilmiştir. Bu unsurların birleşimi, temel dengeleri bozmadan ülkenin küresel ekonomideki konumunu güçlendiren bir büyüme modelinin oluşmasını sağlamıştır.

Kavramsal bir bakış açısından, dış ticaret ile uluslararası ticaret arasındaki farkı ayırt etmek önemlidir. Dış ticaret, bir ülkenin küresel ekonomik sistem içindeki özel konumu dikkate alınarak, diğer ülkelerle gerçekleştirdiği mal ve hizmet alışverişine işaret eder. Öte yandan, uluslararası ticaret, belirli bir ülkeye odaklanmaksızın farklı ülkeler arasında gerçekleşen tüm ticari ilişkileri kapsar. Başka bir deyişle, birincisi ulusal bir bakış açısına sahipken, ikincisi ekonomik işlemlere küresel bir perspektiften yaklaşır (COMERCIO INTERNACIONAL.pdf, s. 3).

Zamanla birçok düşünür ve ekonomi okulu, uluslararası ticaretin neden ortaya çıktığını, neyin bu süreci tetiklediğini ve ülkelerin bu ticaretten nasıl fayda sağladığını anlamaya yönelik teoriler geliştirmiştir. Aşağıda, bu alandaki ekonomik düşüncenin gelişimine katkı sağlayan temel teoriler sunulmaktadır.

1.1.1 Merkantilizm Teorisi

Merkantilizm, 16. ve 18. yüzyıllar arasında Avrupa'da egemen olan ekonomik düşünce akımıydı. Bu teorinin temel savı, bir devletin zenginliğinin, özellikle altın ve gümüş gibi kıymetli metallerin birikimine dayandığı ve bunun da olumlu bir dış ticaret dengesi yoluyla sağlanabileceğiydi. Bu amacı gerçekleştirmek için devletlerin ihracatı teşvik etmeleri ve ithalatı kısıtlamaları; bunun yanında, yerli üretime sübvansiyon vermeleri ve gümrük vergileri gibi korumacı politikalar uygulamaları gerekiyordu (Appleyard & Field, 2017).

Bu yaklaşım, ticareti sıfır toplamlı bir oyun olarak görüyordu; yani bir ülkenin kazancı, diğerinin kaybı anlamına geliyordu. Bu anlayış, birçok sömürgeci gücün ekonomik politikalarını şekillendirdiği çerçeveyi oluşturdu; bu ülkeler, kıymetli madenlerin ana merkeze sürekli akışını

sağlamak için kolonilerinin ticari faaliyetlerini sıkı şekilde denetim altında tutuyordu (Salvatore, 2014). Günümüzde merkantilizm, serbest ticarete daha açık teoriler tarafından geride bırakılmış olsa da, yeni gelişen sanayilerin geçici olarak korunması gibi bazı ilkeleri, gelişmekte olan ülkelerin sanayi politikalarının tasarımında hâlâ geçerliliğini korumaktadır (Krugman & Obstfeld, 2018).

1.1.2 Mutlak Üstünlük Teorisi – Adam Smith

Adam Smith, *Ulusların Zenginliği* (1776) adlı eserinde merkantilist görüşe karşı çıkarak, mutlak üstünlük teorisini ortaya atmıştır. Bu teoriye göre, bir ülke diğer ülkelere kıyasla belirli bir malı daha verimli üretebiliyorsa, bu malın üretiminde uzmanlaşmalı ve diğer ülkelerin daha verimli olduğu ürünlerle takas etmelidir. Yani, bir ülke daha az kaynakla bir mal üretebiliyorsa mutlak üstünlüğe sahiptir ve üretimini bu alanda yoğunlaştırmalıdır (Smith, 1776/2007).

Bu teori, küresel kaynakların daha verimli tahsisini mümkün kılarak, ticarete katılan tüm ülkelerin refahını artırmak için üretim uzmanlaşması kavramını ortaya koymuştur. Smith, mutlak üstünlüklere dayalı serbest ticaretin genel verimliliği artıracığını, maliyetleri düşüreceğini ve tüm ülkeler için mal mevcudiyetini genişleteceğini savunmuştur (Irwin, 1996). Ancak bu teori, bir ülke tüm malları daha verimli üretebildiğinde ne olacağını açıklayamamış ve bu durum karşılaştırmalı üstünlük teorisinin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır.

1.1.3 Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi – David Ricardo

David Ricardo, 1817 yılında geliştirdiği karşılaştırmalı üstünlük teorisiyle Smith'in fikirlerini derinleştirmiştir. Uluslararası ticaretin en etkili kuramlarından biri olan bu teoriye göre, bir ülke tüm malların üretiminde daha az verimli olsa bile, diğer ülkelere kıyasla fırsat maliyeti daha düşük olan malların üretiminde uzmanlaşırsa ticaretten fayda sağlayabilir (Ricardo, 1817/2004).

Ricardo, modelini İngiltere ile Portekiz arasındaki ünlü ticaret örneğiyle açıkladı. Portekiz hem şarap hem de kumaş üretiminde daha verimli olmasına rağmen, avantajının daha büyük olduğu şarap üretiminde uzmanlaşması ve göreceli olarak daha az dezavantajlı olan İngiltere'den kumaş ithal etmesi daha kârlıydı. Bu şekilde, her iki ülke de ticaretten fayda sağlayabilirdi (Krugman, Obstfeld & Melitz, 2018).

Karşılaştırmalı üstünlük, göreceli maliyetlere odaklanarak temel bir ilkeyi ortaya koymuştur: üretim yapılarındaki farklılıklar olduğu sürece, bir ülkenin tamamen daha verimli olması gerekmeden ticaret her zaman avantaj sağlar. Bu model, günümüzde yürürlükte olan birçok ticaret anlaşmasının temelini oluşturmaya devam etmekte ve ihracatın çeşitlendirilmesine yönelik stratejilerin oluşturulmasında kilit bir rol oynamaktadır.

1.1.4 Heckscher-Ohlin Modeli

İsveçli ekonomistler Eli Heckscher ve Bertil Ohlin tarafından 20. yüzyılda geliştirilen Heckscher-Ohlin (H-O) teorisi, Ricardo'nun yaklaşımını genişleterek, üretim faktörlerine dayalı daha yapısal bir ticaret açıklaması sunar. Bu modele göre, bir ülke, üretiminde göreceli olarak bol bulunan faktörleri (arazi, emek veya sermaye) gerektiren malları ihraç ederken; göreceli olarak kıt olan faktörleri gerektiren malları ithal edecektir (Heckscher, 1919; Ohlin, 1933/1967).

Örneğin, ucuz iş gücüne bolca sahip olan bir ülke, tekstil veya tarım gibi emek yoğun sektörlerde uzmanlaşma eğiliminde olacaktır. Buna karşılık, finansal sermaye ve altyapı açısından zengin olan bir ülke, makine üretimi veya ileri teknoloji gibi sermaye yoğun sektörlerle yönelecektir (Salvatore, 2014).

Bu model aynı zamanda, uluslararası ticaretin ülkeler arasındaki üretim faktörlerinin göreceli fiyatlarını zamanla eşitleyeceğini öngörmektedir. Ancak bu sonuç, özellikle "Leontief Paradoksu" olarak bilinen ampirik çalışmalarla sorgulanmıştır. Bu çalışmalar, sermaye yoğun bir ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'nin, sermaye yoğun mallar yerine emek yoğun malları ihraç ettiğini ortaya koyarak H-O modelinin öngörüsüne ters düşmüştür (Leontief, 1953).

Ampirik sınırlamalarına rağmen, Heckscher-Ohlin modeli, faktör donanımlarının ihracat uzmanlaşmasını nasıl şekillendirdiğini anlamak için değerli bir araçtır ve çeşitlenme sürecindeki ülkelerde ticaret politikaları ile ekonomik kalkınma analizlerinin temelini oluşturmuştur.

1.1.5 Uluslararası Ticaretin Çağdaş Teorileri

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, klasik modellerin açıklamakta yetersiz kaldığı sanayi içi ticaret ve ölçek ekonomileri gibi olguları analiz edebilmek için yeni teoriler ortaya çıkmıştır.

1.1.5.1 Temsili Talep Teorisi – Staffan Linder

Staffan Linder, 1961 yılında ortaya koyduğu temsili talep teorisinde, benzer gelir düzeylerine sahip ülkelerin birbirleriyle ticaret yapma eğiliminde olduklarını öne sürmüştür. Bu eğilim, tüketici tercihlerindeki benzerlikten kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda ticaret, yalnızca karşılaştırmalı üstünlüklere değil, aynı zamanda farklılaştırılmış mallara olan talebe de dayanmaktadır (Linder, 1961).

Bu model, gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşen mamul mal ticaretini açıklamak açısından faydalıdır. Özellikle Almanya ile Fransa arasında otomobil gibi benzer ürünlerin yoğun şekilde karşılıklı olarak ticaretinin yapılması gibi örneklerde, bu tür ticaret hacmi Ricardo teorisi veya H-O modeli tarafından tatmin edici şekilde açıklanamaz.

1.1.5.2 Ölçek Ekonomileri ve Eksik Rekabet Teorisi – Paul Krugman

1980’li yıllarda Nobel Ekonomi Ödülü sahibi Paul Krugman, eksik rekabet ve içsel ölçek ekonomilerine dayanan yeni bir ticaret teorisi geliştirmiştir. Bu bakış açısına göre, ülkeler belirli sektörlerde yalnızca karşılaştırmalı üstünlükler nedeniyle değil, aynı zamanda büyük ölçekli üretimin sağladığı avantajlar ve ürün farklılaştırması sayesinde de uzmanlaşabilirler (Krugman, 1979).

Krugman’a göre, benzer kaynaklara sahip ülkeler arasında bile, firmalar üretim ölçeğini genişleterek ortalama maliyetleri düşürmeyi başardığında, ticaret ortaya çıkabilir. Bu süreçte ürün yelpazesi çeşitlenir ve tüketicilere sunulan fiyatlar azalır. Bu teori, ayakkabı, otomobil veya ev aletleri gibi benzer fakat farklılaştırılmış ürünlerin sanayi içi ticaretini ayrıntılı bir şekilde açıklar.

1.1.5.3 Rekabet Üstünlüğü Teorisi – Michael Porter

Son olarak, Michael Porter 1990 yılında yayımladığı *The Competitive Advantage of Nations* (Ulusların Rekabet Avantajı) adlı eserinde ulusal rekabet üstünlüğü kavramını ortaya koymuştur. Porter’a göre, bir ülkenin ihracat başarısı yalnızca doğal kaynaklara veya üretim faktörlerine değil, aynı zamanda yenilik yapma kapasitesine, verimliliği artırma becerisine ve rekabetçi bir sanayi kalkınma stratejisini sürdürebilmesine bağlıdır.

Porter, “rekabetçi elmas” olarak adlandırdığı bir modeli tanımlar. Bu model, üretim faktörlerinin koşulları, iç talep koşulları, ilgili ve destekleyici sektörler ile firma stratejileri gibi birbirleriyle bağlantılı faktörlerden oluşur ve bir ülkenin belirli sektörlerde rekabet avantajını sürdürebilme kapasitesini belirler (Porter, 1990).

Bu teori, Güney Kore, Singapur ve Türkiye gibi yapısal dönüşüm hedefleyen ülkelerde dinamik sanayi politikalarının oluşturulmasında kullanılmıştır. Bu nedenle, Venezuela gibi ekonomilerde ihracatın çeşitlendirilmesine yönelik stratejilerin benimsenip benimsenemeyeceğini değerlendirmek için uygun bir çalışma bağlamı sunmaktadır.

Venezuela'nın Ekonomik Yapısı

Ekonomik yapı; üretim sektörleri, mülkiyet sistemi, işgücü piyasası ve uygulanan ekonomik politikalar dâhil olmak üzere, bir ülkenin ekonomisinin örgütlenmesini ve işleyişini tanımlayan unsur, ilişki ve özelliklerin bütünüdür (Sarasola, 2024). Venezuela'nın ekonomik yapısı, büyüme ve kriz döngülerini belirleyen tarihsel, siyasi ve sosyal faktörler tarafından şekillendirilmiştir.

Venezuela ekonomisi, bağımsızlığının ilk dönemlerinden itibaren tarım ve doğal kaynakların çıkarılması gibi birincil faaliyetlere belirgin bir bağımlılık göstermiştir. 19. yüzyıl boyunca, üretimde şiddetli dalgalanmalarla ve toprakların büyük bir kısmının toprak ağası azınlığın kontrolünde olduğu bir ekonomik model hâkim olmuştur; bu durum sürdürülebilir kalkınmayı ciddi şekilde sınırlandırmıştır (Mora Contreras, 1984).

Bu dönemde kahve ve kakao gibi ürünler başlıca ihracat kalemleri olarak öne çıkmış ve uluslararası talep döngülerine bağımlı bir ekonomi ortaya çıkmıştır. Ancak, sık yaşanan iç savaşlar ve toprak mülkiyetinin eşitsiz dağılımı, çeşitlendirilmiş bir üretim tabanının oluşmasını engellemiştir (Baptista, 1988). Kurumsal istikrarsızlık ve yapısal yatırım eksikliği ile şekillenen bu bağlam, dışsal faktörlere karşı kırılganlığı yüksek bir ekonominin temellerini atmıştır. 20. yüzyılın başlarında petrol endüstrisinin sahneye çıkışı ise ülkenin ekonomik manzarasını kökten değiştirmiştir. Petrolün çıkarılması, devletin önemli bir rant elde etmesini sağlarken, aynı zamanda ekonominin tek bir kaynağa olan bağımlılığını artırmış ve tarım ile sanayi sektörlerini ikincil konuma itmiştir (Santos, 2005).

Bu tek ürün ihracatına dayalı model, petrol sektörünün yüksek verimliliğe sahip bir ekonomik alanı temsil ettiği; buna karşılık petrol dışı sektörlerin ise gerilediği ikili bir yapı oluşturmuştur (Maza Zavala, 2007). 20. yüzyılın ikinci yarısı, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara sıkı sıkıya bağlı olarak, refah ve kriz dönemleri arasında gidip gelen ekonomik politikalarla şekillenmiştir. Petrol fiyatlarının yüksek olduğu dönemlerde kamu harcamaları aşırı derecede artmış, bu durum ithalatı teşvik etmiş ve yerli üretimi caydırmıştır. Buna karşılık, fiyatların

düştüğü dönemlerde ise çeşitliliğin eksikliği ve çevrimsel dalgalanmalara göre hareket eden maliye politikaları nedeniyle ekonomi ciddi daralmalar yaşamıştır (Santos ve Villasmil, 2005).

Son dönemde Venezuela ekonomisi, iç ve dış faktörlerin birleşiminden kaynaklanan olağanüstü zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. 2017 yılında başlayan hiperenflasyon, ülkenin ekonomik dinamiklerini derinden sarsarak bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu dönem, satın alma gücünün hızla ve sürekli bir şekilde kaybıyla karakterize olmuş; toplumun tüm kesimlerini etkilemiştir. Birleşmiş Milletler Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik Komisyonu'na (CEPAL, 2021) göre, bu enflasyon krizini tetikleyen unsurlar arasında petrol gelirlerindeki düşüş, iç üretimdeki daralma ve uluslararası finansmana erişim eksikliği yer almaktadır.

Buna paralel olarak, başta Amerika Birleşik Devletleri tarafından uygulanan uluslararası yaptırımlar, Venezuela'nın uluslararası piyasalara, teknolojiye ve yabancı sermayeye erişimini kısıtlayarak mevcut zorlukları daha da derinleştirmiştir. Oliveros'a (2021) göre, "2019 yılından itibaren Venezuela petrol sektörüne uygulanan yaptırımlar, ülkenin üretim kapasitesini ciddi şekilde etkilemiş; ham petrol üretimini sürdürmek ve artırmak için gerekli yatırımları sınırlandırmıştır. Üretimdeki düşüş ve petrol altyapısının bozulması, bu yaptırımların doğrudan sonuçları olmuştur."

Ayrıca, yaptırımlar Venezuela'yı ham petrol ihracatını Çin ve Hindistan gibi ülkelere yönlendirmeye zorlamış; "petrol fiyatlarında büyük indirimler sunmak durumunda kalınmış, bu da ülkenin gelirlerini azaltmıştır. Müşteri portföyündeki bu değişiklik, uluslararası yaptırımların getirdiği kısıtlamaların bir yansımasıdır." Son olarak, Oliveros (2021), yaptırımların Venezuela'nın gıda ve ilaç gibi temel malları ithal etme kapasitesini de olumsuz etkilediğini; bu durumun Venezuela halkının yaşadığı sosyal ve ekonomik krizi daha da derinleştirdiğini vurgulamaktadır.

CEPAL'ın (2021) raporu, krizin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal bir boyutu da olduğunu ve ülkenin temel altyapıyı sürdürebilme kapasitesini etkilediğini vurgulamaktadır. Bu koşullar, daha iyi yaşam koşulları arayışıyla kitlesel bir vatandaş göçüne yol açarken, ülkenin iç üretim yapısı da ciddi şekilde zayıflamıştır. Ayrıca, tutarsız para politikalarının etkisi ve finansal sistemin bozulması, yerel işletmelerin faaliyetlerini sürdürmesini zorlaştırmış; bu da ekonomiye hayati katkı sağlayan birçok sanayinin kapanmasını hızlandırmıştır. CEPAL'a (2021) göre, 2013 ile 2021 yılları arasında Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) %75 oranında daralmış ve bu durum, ülkenin yaşadığı yapısal krizin büyüklüğünü gözler önüne sermiştir. Tüm bunlara rağmen, son

yıllarda özellikle petrol ve tarım-sanayi sektörlerinde üretimdeki ılımlı artışlar ve petrol fiyatlarındaki yükseliş sayesinde belirli alanlarda istikrar işaretleri gözlemlenmektedir (CEPAL, 2021).

Süreklilik arz eden zorluklara rağmen, Arca Análisis Económico'nun (2022) raporu, 2021 sonlarından itibaren Venezuela'nın hafif bir ekonomik toparlanma sürecine girdiğini ve 2022 yılı için %9 ila %12 arasında bir büyüme öngörüldüğünü belirtmektedir. Bu toparlanma, kısmen petrol üretimindeki artış sayesinde gerçekleşmiştir; üretim %36,3 oranında artarak günlük yaklaşık 700.000 varil seviyesine ulaşmıştır. Bu büyümeye ayrıca önemli ölçüde artan döviz havaleleri de katkı sağlamıştır. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri, İspanya, Ekvador, Peru ve Şili'den gelen havaleler, Venezuela ekonomisi için önemli bir destek unsuru olmuştur.

Venezuela'nın ekonomik yapısının, tarihsel ve güncel faktörlerin karmaşık bir birleşiminin sonucu olduğu açıkça görülmektedir. Tarımsal ürünlere olan ilk bağımlılığından petrol ülkesi hâline dönüşümüne kadar, inişli çıkışlı döngüler ülkenin kalkınmasında sürekli bir olgu olmuştur. Bu bölüm, Venezuela ekonomisinin tarihsel temelleri ve güncel dinamiklerinin yanı sıra; nüfus artışı, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) gelişimi, dış ticaret ve Türkiye'nin ekonomik yapısıyla karşılaştırma gibi kritik konuları da ele alacaktır. Bu unsurlar, günümüzde Venezuela'nın çeşitlendirme ve sürdürülebilir kalkınma alanlarında karşılaştığı zorlukları kavrayabilmek için kilit önemdedir.

1.1.2 Nüfus Artışı

Venezuela nüfusu, son on yıllarda önemli dönüşümler geçirmiştir ve bu durum ülkenin ekonomisi ile altyapısı üzerinde ciddi etkiler yaratmıştır. Genel olarak bakıldığında, Venezuela demografik bir geçiş sürecinden geçmiştir; bu süreçte ölüm ve doğum oranları azalmış, nüfus daha yaşlı bir yapıya kavuşmuş ve doğurganlık oranları düşmüştür. Bu olgu, küresel demografik geçiş eğilimlerini yansıtmaktadır; söz konusu eğilimler arasında ölüm oranlarında azalma ve yaşam süresinde artış gibi unsurlar yer almakta olup, bu faktörler nüfusun yapısını köklü bir şekilde değiştirmiştir (Siso Quintero, 2012).

20 yüzyılın ortalarından itibaren Venezuela nüfusu, yüksek doğum oranları ve özellikle sağlık alanındaki yaşam koşullarının iyileşmesi sayesinde hızlı bir şekilde artmıştır. 1950 ile 2001 yılları arasında nüfus 5 milyondan 23,2 milyona çıkarak 4,6 kat artmıştır. Bu büyüme süreci, ölüm

oranlarında dikkate değer bir düşüşle birlikte gerçekleşmiştir: 1950 yılında her bin kişiye düşen ölüm sayısı 11 iken, 2001 yılında bu oran sadece 4,3'e gerilemiştir.

Yaşam süresi önemli ölçüde artmış, 2002 yılında 73,7 yıla ulaşmıştır; bu durum, sağlık sistemindeki ilerlemeleri ve yaşam koşullarındaki iyileşmeleri yansıtmaktadır (Freitez, 2001). Ülkedeki ölüm oranlarının düşmesi, özellikle kentsel alanlarda daha sağlıklı yaşam koşulları ve sağlık hizmetlerine erişimdeki kayda değer gelişmelerin bir göstergesidir (Siso Quintero, 2012). Bu ilerlemelere rağmen, 1960'lı yıllardan itibaren doğum oranı azalmaya başlamış ve günümüzde her bin kişiye yaklaşık 21,7 doğum düşmektedir; bu da 1960'lı yıllarda kaydedilen her bin kişiye 43 doğum oranına kıyasla önemli bir düşüştür.

Üreme kalıplarındaki bu değişim, kadınların eğitim düzeyinin artması, iş gücü piyasasına daha fazla katılmaları ve kentleşme olgusu gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanmaktadır (Freitez, 2001). Kentleşme, doğum oranlarının düşmesinde kilit bir rol oynamıştır; çünkü büyük şehirler daha iyi eğitim ve iş olanakları sunmakta, bu da ailelerin daha düşük doğurganlık kalıplarını benimsemelerine yol açmaktadır (Siso Quintero, 2012).

Ülkenin demografik yapısı bölgeler arasında da büyük farklılıklar göstermektedir. Başkent Bölgesi gibi kentsel alanlarda doğum ve ölüm oranları, daha gelişmiş ülkelerdeki oranlara benzer düzeydedir. Ancak, kırsal bölgelerde doğum ve ölüm oranları hâlâ daha yüksektir; bu durum, sağlık hizmetlerine ve daha iyi yaşam koşullarına erişimdeki eşitsizlikleri yansıtmaktadır. Kentsel ve kırsal alanlar arasındaki bu uçurum, altyapı ile temel hizmetlere erişim farklarını ortaya koymakta ve kaynakların ve fırsatların yoğunlaştığı büyük şehirlere doğru nüfusun daha fazla yoğunlaşmasına yol açmaktadır (Freitez, 2001).

Ulusal İstatistik Enstitüsü'ne (INE, 2024) göre, Venezuela'nın 2023 yılı nüfusu 28.300.854 kişi olarak tahmin edilmiştir. Bu, 2022 yılına kıyasla —nüfusun 28.213.017 olduğu yıl— 87.837 kişilik bir artış anlamına gelmektedir; bu artışın 51.356'sı kadın, 36.481'i ise erkektir. Söz konusu artış, önceki on yıllara kıyasla daha ılımlı bir büyüme eğilimini yansıtmaktadır. Bununla birlikte, kitlesel göç gibi etkenler nüfus dinamiklerini etkilemiş; bu durum, demografik yapı ve iş gücü piyasasının bileşimi üzerinde önemli etkiler yaratmıştır.

Ayrıca, iç göç nüfusun dağılımında kilit bir rol oynamıştır. Birçok kişi büyük şehirlere göç etmiş; bu durum, nüfusun kentsel alanlarda yoğunlaşmasına yol açmıştır. Zulia ve Bolívar gibi

bazı bölgelerde ise nüfus artışı, petrol gibi kilit sektörlerdeki sanayilerin büyümesine bağlı olarak gerçekleşmiştir (De Corso, 2013). Bu bağlamda, kırsaldan kente göç olgusu, metropol alanlarının genişlemesinde temel bir unsur olmuş; bu durum kentleşmeyi hızlandırmış ve Caracas, Maracaibo ile Valencia gibi belirli bölgelerde nüfus yoğunlaşmasına neden olmuştur (Siso Quintero, 2012).

Nüfus artışı ve yapısındaki değişiklikler, yalnızca sosyal değil, aynı zamanda ekonomik etkiler de yaratmıştır; çünkü bu durum kaynaklara ve hizmetlere olan talebi artırmıştır. Nüfusun genişlemesi, altyapı gelişimini teşvik etmiş; ancak aynı zamanda servet dağılımı ve temel hizmetlere eşit erişim konusunda önemli zorluklar da ortaya koymuştur. Ayrıca, nüfusun belirli bölgelerde yoğunlaşması, kentsel kaynaklar üzerinde baskı oluştururken; kırsal alanlar ise görece durgunluk yaşamış, bu da bölgesel eşitsizlikleri ve büyük şehirlerde servet yoğunlaşmasını daha da derinleştirmiştir (Freitez, 2001).

Aşağıda, Venezuela'nın nüfusunun zaman içindeki gelişimini gösteren bir tablo sunulmaktadır:

Tablo: Venezuela'da Nüfusun Gelişimi (2000–2023)

Yıl	Toplam Nüfus	Erkekler	Kadınlar	Nüfus Yoğunluğu (kişi/km ²)
2023	28.300.854	13.988.508	14.312.346	31
2022	28.213.017	13.952.027	14.260.990	31
2021	28.237.826	13.972.114	14.265.712	31
2020	28.444.077	14.083.715	14.360.362	31
2019	28.938.098	14.338.763	14.599.335	32
2018	29.807.592	14.780.952	15.026.640	33
2017	30.565.323	15.168.915	15.396.408	34
2016	30.765.720	15.280.477	15.485.243	34
2015	30.573.972	15.195.272	15.378.700	34
2014	30.254.079	15.044.704	15.209.375	33
2013	29.912.198	14.882.999	15.029.199	33

2012	29.553.826	14.712.919	14.840.907	32
2011	29.185.212	14.538.290	14.646.922	32
2010	28.524.000	14.361.204	14.451.897	31
2009	28.106.000	14.182.559	14.255.739	31
2008	27.689.000	14.000.234	14.053.462	30
2007	27.273.000	13.807.091	13.842.272	30
2006	26.858.000	13.601.914	13.622.772	29
2005	26.445.000	13.388.125	13.397.679	29
2004	26.033.000	13.170.327	13.170.511	29
2003	25.622.000	12.951.175	12.941.528	28
2002	25.212.000	12.727.310	12.708.361	28
2001	24.803.000	12.504.481	12.475.441	27
2000	24.394.000	12.282.549	12.244.159	27

Bu veriler, 2000–2023 dönemi boyunca Venezuela'daki nüfus artış eğilimini yansıtmaktadır. Veriler Datasmacro.com'dan alınmıştır (2024).

1.2.3 Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)

Pitch Labs'a (2024) göre, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), belirli bir dönem genellikle bir yıl veya çeyrek içinde bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerin toplam değerini niceliksel olarak ölçen bir göstergedir. Bir ekonominin büyüklüğünü ve performansını değerlendirmede kullanılan başlıca göstergelerden biridir. Venezuela'nın Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYİH), hem refah dönemleri hem de derin krizlerle şekillenen, sürekli dönüşüm içinde olan bir ekonominin hikâyesini yansıtmaktadır. 20. yüzyılın büyük bir bölümünde, petrolün keşfi ve çıkarılması bir dönüm noktası oluşturmuş; 1920'ler ile 1970'ler arasında ülke, petrol gelirlerinin yönlendirdiği istikrarlı bir büyüme süreci yaşamış ve bu durum, petrolü GSYİH'nin baskın sektörü hâline getirmiştir (De Corso, 2009).

Bu büyüme dönemi, altyapının ve kentleşmenin hızla genişlemesini sağlamış; ancak tarım ve imalat gibi sektörlerin geri planda kalmasına neden olmuş, bu da üretim çeşitliliğini zayıflatmıştır. 2013 yılında Venezuela'nın kişi başına düşen GSYİH'si 8.692 ABD doları ile tarihî bir seviyeye ulaşmıştır. Ancak bu noktadan itibaren, çeşitli ekonomik ve siyasi faktörlere bağlı

olarak keskin bir düşüş süreci başlamıştır. Bu düşüş, özellikle ülkenin uluslararası piyasalara ve dış finansmana erişimini sınırlamayı amaçlayan yabancı güçler tarafından uygulanan tek taraflı yaptırımların etkisiyle daha da şiddetlenmiştir (La República, 2024; CEPAL, 2021).

Son on yıl içinde Venezuela'nın GSYİH'si benzeri görülmemiş bir düşüş yaşamıştır. 2013 ile 2023 yılları arasında reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla %70 oranında daralmış ve 2013'teki seviyenin yalnızca %30'una gerilemiştir. Kişi başına düşen gelir açısından bakıldığında, bu düşüş %80'e ulaşmış ve gösterge 1999 yılındaki seviyelere geri dönmüştür (IIES-UCAB, 2023; La República, 2024). Uluslararası yaptırımlar bu krizde belirleyici bir rol oynamış; ülkenin petrol ihraç etme ve temel malları temin etme kapasitesini doğrudan etkilemiştir. Bazı çevreler tarafından ekonomik savaşın bir biçimi olarak değerlendirilen bu önlemler, yalnızca hükümeti değil, aynı zamanda ilaçlara, gıdaya ve kritik teknolojilere erişimi kısıtlayarak Venezuela halkını da etkilemiştir (El País, 2024; Centro Internacional de Inversión Productiva, 2024).

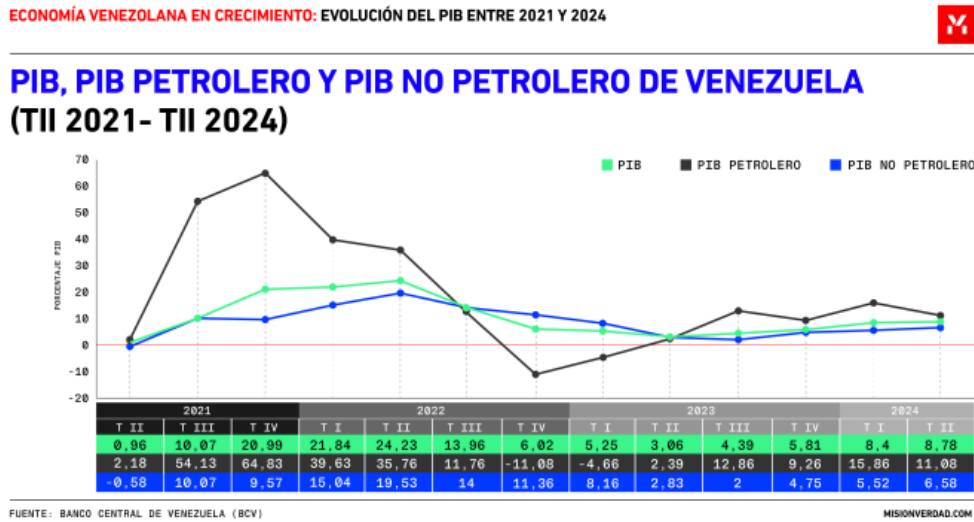
2024 yılının ikinci çeyreğinde Venezuela Merkez Bankası (BCV), 2023'ün aynı dönemine kıyasla %8,78 oranında bir GSYİH artışı bildirmiştir. Bu artış, 2021 ortasından bu yana aralıksız olarak kaydedilen on üçüncü çeyreklik büyümeyi temsil etmektedir (Centro Internacional de Inversión Productiva, 2024). Bu büyüme, günlük 820.000 varile ulaşan petrol sektöründeki toparlanmanın yanı sıra, ticaret ve hizmetler gibi kilit sektörlerin yeniden canlanmasıyla desteklenmektedir. Bu iyileşmeler, hükümet tarafından uygulanan iç stratejilerin doğrudan sonucudur. Bu stratejiler arasında, iç yatırımları teşvik etmek ve tek taraflı zorlayıcı tedbirlerin yarattığı kısıtlamaların üstesinden gelmek amacıyla tasarlanmış Anayasal Abluka Karşıtı Yasa da yer almaktadır. GSYİH'nin yapısı da önemli ölçüde değişmiştir. Petrol hâlâ başlıca bileşen olmaya devam etmekte ve ihracatın yaklaşık %80'ini oluşturmaktadır; ancak günlük üretim 1998'deki 3 milyon varil seviyesinden 2024'te 820.000 varile kadar düşmüştür (El País, 2024).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'na (UNDP) göre, 2023 yılında Venezuela ekonomisi toparlanmaya devam etmiştir; ancak bu toparlanma, 2022'de kaydedilen %14,3'lük GSYİH büyümesiyle karşılaştırıldığında daha yavaş bir hızda gerçekleşmiştir. Bu yavaşlama, petrol dışı ekonomik faaliyetlerin daha sınırlı genişlemesiyle ve pozitif seyretse de duraklama işaretleri gösteren iç toplam talep ile kendini göstermiştir. Tüm bu zorluklara rağmen, 2023 yılında kişi başına düşen GSYİH %2,3 oranında büyümüş; 2024 yılı için ise ulusal ekonomide %4,2 oranında bir artış öngörülmektedir (PNUD, 2024). Ancak bu durum, kamu harcamalarına bağımlı

olan ekonomiyi sürdürme kapasitesi açısından devletin vergi gelirleri üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır.

Uluslararası yaptırımların, ülkenin finansal piyasalara ve temel mallara erişimini ciddi şekilde kısıtlamasıyla ortaya çıkan zorluklara rağmen, Venezuela ekonomik istikrar açısından önemli ilerlemeler kaydetmiştir. GSYİH'deki en keskin daralmalar 2019 ve 2020 yıllarında yaşanmış ve bu dönem, söz konusu yaptırımların uygulanmasıyla aynı zamana denk gelmiştir. Ancak ülkenin uyum sağlama kapasitesi ve sürdürülebilir büyümeye doğru ilerleyebilmesi, iç politikalarda çeşitlendirme ve üretim yapısının yeniden canlandırılmasına odaklanmanın önemini açıkça ortaya koymaktadır (Centro Internacional de Inversión Productiva, 2024; El País, 2024).

Şekil 1: Venezuela'da GSYİH, Petrol GSYİH'si ve Petrol Dışı GSYİH'nin Gelişimi (2021 2. Çeyrek – 2024 2. Çeyrek

Kaynak: Venezuela Merkez Bankası (2024), Misión Verdad (2024) tarafından aktarılmıştır.

Grafikte görüldüğü üzere, Venezuela'nın genel ekonomik büyümesi (GSYİH), petrol ve petrol dışı sektörlerde farklı oranlarda seyretmiştir. 2021 yılının üçüncü çeyreğinde gözlemlenen ani artış, petrol sektöründeki toparlanma ile yakından ilişkilidir. Ancak 2022'nin ikinci yarısından itibaren hem petrol hem de petrol dışı büyümede belirgin bir yavaşlama görülmektedir. Bu durum, ekonomik istikrarın yalnızca petrol gelirlerine dayalı olmasının kırılganlığına işaret etmektedir.

2023 ve 2024 yıllarında ise daha dengeli fakat mütevazı bir büyüme eğilimi göze çarpmaktadır. Bu gelişmeler, Venezuela'nın ekonomik çeşitlendirme ihtiyacını açıkça ortaya koymaktadır.

1.2.4 Venezuela'nın Dış Ticareti

Venezuela'nın dış ticareti, tarihsel olarak petrole ve petrol türevlerine olan güçlü bağımlılığıyla şekillenmiş; bu durum, ülkenin ekonomik gelişimini ve uluslararası ticari ilişkilerini belirleyen tek ürünlü bir ihracat modelinin oluşmasına neden olmuştur. 20. yüzyıl boyunca ülke, dünya çapında başlıca ham petrol ihracatçılarından biri konumuna gelmiş; ekonomisini petrol rantı etrafında yapılandırmış ve diğer üretim sektörlerinin büyümesini sınırlandırmıştır. Ancak, ham petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, üretimdeki düşüş, uluslararası yaptırımlar ve finansal kısıtlamalar gibi faktörlerin birleşimi, son yıllarda dış ticaret görünümünü köklü bir şekilde değiştirmiştir.

Bu zorluklar karşısında Venezuela, ticaret ortaklarını çeşitlendirmek zorunda kalmış; Çin, Türkiye ve Hindistan gibi ülkelerle ilişkilerini güçlendirmiştir. Aynı zamanda, madenler, alüminyum ve petrokimya ürünleri gibi geleneksel olmayan ürünlerin ihracatında artış yaşanmıştır. Bu çeşitlendirme çabalarına rağmen, ekonomik kriz ithalat kapasitesini olumsuz etkilemiş; bu durum, temel malların alımında azalmaya ve alternatif ödeme yöntemlerinin kullanımında artışa yol açmıştır.

2022 yılında başlıca ihraç ürünleri ham petrol (495 milyon ABD doları değerinde) ve hurda metal olmuştur. İthalat ise ağırlıklı olarak soya yağı ve soya unu gibi ürünlerde yoğunlaşmıştır (Ekonomik Karmaşıklık Gözlemevi [OEC], 2022). Bu bağlamda, Venezuela'nın dış ticaret yapısının analiz edilmesi, ülkenin ekonomik dinamiklerini ve küresel ticaretinde daha fazla istikrar ve çeşitlilik sağlama yolunda karşı karşıya olduğu zorlukları anlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

1.2.4.1 Ticarete Uygulanan Yaptırımların Etkisi

2014 yılında Venezuela'ya yönelik uluslararası yaptırımların uygulanmaya başlanmasından bu yana, ülkenin dış ticaretinde önemli dönüşümler yaşanmıştır; bu durum hem ihracatı hem de ithalatı etkilemiştir. Başta Amerika Birleşik Devletleri tarafından uygulanan ve Avrupa Birliği tarafından da desteklenen bu önlemler, Venezuela'nın kilit pazarlara erişimini

kısıtlamış; temel malları ithal etme kapasitesini sınırlandırmış ve özellikle petrol olmak üzere başlıca ihracat ürünlerini satma imkânını zorlaştırmıştır.

İhracat alanında, yaptırımlar Venezuela'nın tarihsel olarak başlıca alıcıları olan Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği ile ham petrol ticaretini sekteye uğratmıştır. Buna karşılık olarak Venezuela, ihracatını Çin, Türkiye ve Rusya gibi pazarlara yönlendirmiştir; ancak bu geçiş süreci ek maliyetler doğurmuş ve işlemlerin verimliliğinde azalmaya yol açmıştır. Bazı ticaret ortakları alternatif ödeme mekanizmalarına başvurmuş ve ithal ettikleri ürün miktarını azaltmıştır; bu da Venezuela'nın uluslararası ticaretteki rekabet gücünü olumsuz etkilemiştir (Bittán, 2024).

İthalat açısından bakıldığında, yaptırımlar ülkenin gıda, ilaç, kimyasal ürünler ve endüstriyel makineler gibi temel girdileri temin etme kapasitesini ciddi şekilde etkilemiştir. Uluslararası krediye erişimin imkânsız hâle gelmesi, Venezuela'nın ödeme kapasitesini sınırlandırmış ve ülkeyi takas ya da yerel para birimlerinin kullanımı gibi alternatif ödeme yöntemlerine başvurmaya zorlamıştır. Bu durum hem maliyetleri artırmış hem de ithal edilen ürünlerin kalitesini olumsuz etkilemiştir (Medina, 2021).

Bu etkileri daha da şiddetlendiren ek bir unsur ise yaptırımların aşırı uygulanması (overcompliance) olmuştur. Pek çok şirket ve ülke, misilleme ya da ikincil yaptırım korkusuyla açıkça yasaklanmamış olsa bile Venezuela ile işlem yapmaktan kaçınmıştır. Bu durum, ülkenin daha da derin bir ekonomik izolasyona sürüklenmesine, yabancı yatırımların azalmasına ve kalkınma için hayati öneme sahip mal ve teknolojilerin teminini zorlaştırmasına neden olmuştur.

Bölgesel düzeyde yaptırımlar, Venezuela'nın MERCOSUR ve And Dağları Uluslar Topluluğu (CAN) gibi bloklarla olan ticari ilişkilerini karmaşıklaştırmış; bu durum, ülkenin ekonomik entegrasyon ve iş birliği kapasitesini olumsuz etkilemiştir. Ülke, geleneksel olmayan ortaklarla ilişkilerini güçlendirmeye çalışsa da, ileri teknolojiye ve finansmana erişim eksikliği, Venezuela'nın bölgedeki diğer ekonomilere kıyasla rekabet gücünü azaltmıştır (SciELO, 2007).

Bu kısıtlamalar karşısında Venezuela, ticaret ortaklarını çeşitlendirerek ve yeni ekonomik stratejiler geliştirerek yanıt vermiştir. Çin, Rusya, Türkiye ve Hindistan gibi ülkeler, yaptırımların etkisini hafifletme sürecinde kilit müttefikler olarak öne çıkmıştır. Ancak bu yeniden yönelim, alternatif ödeme mekanizmalarının kullanım zorunluluğu ve daha az elverişli ticaret koşulları gibi nedenlerle işlem maliyetlerinde artış gibi bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir.

Örneğin, Venezuela uluslararası ticarete takas anlaşmalarına ve yerel para birimlerinin kullanımına başvurmuştur. Bu uygulamalar, belli bir düzeyde ithalatın sürdürülmesini sağlamış olsa da, maliyetleri artırarak ve işlem hacimlerini sınırlayarak ülkenin piyasa rekabet gücünü azaltmıştır (Bittán, 2024). SciELO'ya (2007) göre, geleneksel olmayan ortaklara olan bağımlılık, ülkenin ticaret ağlarını değiştirmiş; bu durum yeni fırsatlar yaratmakla birlikte, dış ticaretin lojistiği ve finansmanı açısından ilave karmaşıklıklar da doğurmuştur.

Tüm bu engellere rağmen, Venezuela'nın ticaretin çeşitlendirilmesi konusundaki direnci bazı faydalar sağlamıştır. En dikkat çekici değişimlerden biri, petrol dışı ihracatta yaşanan artış olmuştur; bu durum, petrol bağımlılığını azaltmayı hedefleyen bir uyum stratejisinin varlığını ortaya koymaktadır. Henüz başlangıç aşamasında olsa da, bu çaba, küresel ticaretin yeni koşullarına uyum sağlama ve rekabet gücünü artırma yönünde siyasi ve ekonomik bir iradenin göstergesidir.

Yaptırımlar aynı zamanda Venezuela'yı iç ekonomik modelini değiştirmeye zorlamıştır. En dikkat çekici etkilerden biri, ulusal üretimin çeşitlendirilmesi olmuştur; çünkü ithal mallara erişimin imkânsız hâle gelmesi, yerli imalatı teşvik etmiştir. On yıllar boyunca tek bir ürüne (petrole) ve merkezi bir ithalat pazarına bağımlı olan ülke, iç tüketimi karşılamak amacıyla temel ürünlerin üretimini teşvik etmiştir. Weisbrot ve Sachs'a (2019) göre, Venezuela'ya uygulanan yaptırımlar, halkın kalori alımını azaltmış, hastalıkları ve ölüm oranlarını (hem yetişkinlerde hem de çocuklarda) artırmış ve milyonlarca Venezuelalının ekonomik durgunluğun ve hiperenflasyonun derinleşmesi nedeniyle ülkeyi terk etmesine yol açmıştır.

Venezuela Mültecileri ve Göçmenleri için Kurumlararası Koordinasyon Platformu'na (R4V, 2024) göre, yaklaşık 7.891.241 Venezuelalı ülke dışında yaşamaktadır ve bunların 6.702.332'si Latin Amerika ve Karayipler bölgesinde bulunmaktadır. Bu kitlesel göç, insan sermayesinde kayıplara yol açmış; stratejik sektörleri zayıflatmış ve Venezuela'daki mevcut iş gücünü azaltmıştır. Ayrıca, Gran Mariscal de Ayacucho Vakfı (FUNDAYACUCHO) tarafından verilen burslar gibi devlet destekli eğitim programlarından faydalanan pek çok kişi yurt dışına göç etmiş ve ülkede edinilen bilgi birikimi ile yeteneklerini beraberinde götürmüştür.

Aynı şekilde, Venezuela devleti ülke içi turizmi teşvik etmeyi hedeflemiştir; zira geçmişteki alışkanlıklar doğrultusunda Venezuelalılar tatillerini genellikle bölgedeki yakın ülke ve adalarda geçirirdi. İç turizmin canlandırılması, ticaret kısıtlamaları altında gelir elde etmek için

uygulanabilir bir ekonomik alternatif olarak görülmektedir. Öte yandan, kamu harcamalarının sosyal programlara yeniden yönlendirilmesi de önemli bir unsur olmuştur. Bolivarcı Devrim sayesinde kaynakların halkın refahına yönelik olarak yeniden dağıtımına daha fazla önem verilmiştir.

Ancak yaptırımlar, hükümetin bu sosyal programları sürdürme kapasitesini sınırlandırmış; bu da programların kapsamının daralmasına ve ülkenin ekonomik yapısında gerilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Weisbrot ve Sachs'a (2019) göre, Venezuela'ya uygulanan yaptırımlar, "Cenevre ve Lahey'deki uluslararası sözleşmelerde tanımlandığı şekliyle, sivil halka yönelik toplu cezalandırma tanımına uymaktadır"; bu sözleşmelerin altına imza atan ülkeler arasında Amerika Birleşik Devletleri de yer almaktadır. Ayrıca yazarlar, bu önlemlerin "2017 ile 2018 yılları arasında 40.000'den fazla ölüm dâhil olmak üzere, insan yaşamı ve sağlığı üzerinde son derece ciddi zararlar" yarattığını ve özellikle Venezuela toplumunun en kırılgan kesimlerini etkilediğini belirtmektedir.

Yaptırımların getirdiği kısıtlamalar, Venezuela'nın komşu ülkelerle olan ticaret dinamiklerini de değiştirmiştir. Geleneksel olarak karşılıklı ticaretin kilit noktalarından biri olan Kolombiya sınırında, ikili ticarete önemli bir azalma yaşanmıştır. Aynı şekilde, uluslararası havayolu şirketlerinin ülkeden çekilmesi nedeniyle hava bağlantıları da azalmış; bu durum Venezuela'nın küresel pazarlara erişimini etkilemiş ve ihracatın lojistik maliyetlerini artırmıştır.

Finansal açıdan Venezuela, varlıklarının dondurulması ve el konulmasını önlemek amacıyla fonlarını yabancı kurumlarda tutmama yolunu seçmiştir. Bunun yerine, finansal sistem üzerindeki denetimini güçlendirmiş ve yaptırımların getirdiği kısıtlamaları aşmak amacıyla geleneksel olmayan ekonomik ortaklarla ittifaklar kurarak yeni ödeme mekanizmaları geliştirmeye yönelmiştir. Ekonomik savaşın etkisi, Venezuela'nın Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) içindeki önemini de artırmıştır. Venezuela'nın üyesi olduğu bu örgütte ayrıca İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan, Katar, Libya, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Nijerya, Angola, Ekvator Ginesi ve Kongo gibi ülkeler de yer almaktadır (elEconomista.es, 2024). Amerika Birleşik Devletleri'nin petrol piyasası üzerindeki baskısı, OPEC'in petrol üretimi ve fiyatlarının düzenlenmesindeki rolünü güçlendirmiş; örgütün küresel ekonomi içindeki stratejik konumunu pekiştirmiştir.

Uyum sağlama çabalarına rağmen, yaptırımlar yolsuzluğun artması gibi olumsuz etkileri de beraberinde getirmiştir. Geleneksel finansal sistemin dışında işlem yapma zorunluluğu, bazı

işlemlerde şeffaflığın azalmasına ve kaynakların gizli şekilde yönetilmesine zemin hazırlamıştır. Öte yandan, bu kısıtlamalar, Venezuela ekonomisi açısından bir dönüm noktası olarak yakıt fiyatlarının gerçekçi biçimde belirlenmesi gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. On yıllar boyunca akaryakıt, son derece düşük sübvansiyonlu fiyatlarla satılmaktaydı; ancak yaptırımlar, hükümeti bu politikayı gözden geçirmeye zorlamıştır. Bu durum, 27 Şubat 1989'da yaşananlara benzer toplumsal gerilimlere yol açmıştır. O dönemde benzine yapılan zam girişimi, Caracazo olarak bilinen kitlesel halk ayaklanmasına neden olmuştur.

Yaptırımlar, Venezuela'nın ticareti ve ekonomisinde derin dönüşümlere yol açmıştır. Önemli zorluklar yaratmış olsalar da, aynı zamanda ülkenin ticaret ve üretim yapısını çeşitlendirme çabalarını da teşvik etmişlerdir. Venezuela, küresel ekonomiye entegre olmanın yollarını aramaya devam etmekte; ticari ve finansal stratejilerini yeniden tanımlayarak dirençliliğini artırmayı hedeflemektedir.

1.2.4 Türkiye'nin Ekonomik Yapısı

Türkiye'nin ekonomik yapısı, tarihsel süreç boyunca önemli dönüşümler geçirmiştir; bu yapı, hem Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan unsurları hem de Cumhuriyet dönemindeki modernleşme çabalarını yansıtmaktadır. Farklı evreler boyunca Türkiye, küresel taleplere uyum sağlamak amacıyla sanayi reformları gerçekleştirmiş, neoliberal politikaları benimsemiş ve küresel ekonomiye daha derin bir entegrasyon arayışında olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ekonomi büyük ölçüde tarıma dayalıydı; üretim, geniş topraklara sahip büyük toprak sahiplerinin kontrolündeydi ve bu durum ekonomik çeşitliliği sınırlamaktaydı. 19. yüzyılda sanayileşme yönünde bazı girişimlerde bulunmuş olsa da, bu çabalar yetersiz kalmış ve Osmanlı ekonomisi yabancı etkilerine karşı kırılgan olmaya devam etmiştir. Avrupa ile olan ticari bağımlılık ve kapitülasyon sistemi, imparatorluğun ekonomik açıdan zayıf bir konumda kalmasına neden olmuştur.

1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, ülkenin ekonomik yapısında bir dönüm noktası olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde, Türkiye devlet kontrolünde sanayileşme politikalarını benimsemiştir. İthal ikamesine dayalı sanayileşme yoluyla devlet, sübvansiyonlar ve kamu tekelleri aracılığıyla ulusal sanayilerin kurulmasını teşvik etmiş; metalurji, çimento ve demir-çelik gibi kilit sektörlerde önemli gelişmeler sağlamıştır.

Bu reformalar, ulusal bir burjuvazinin oluşmasını teşvik etme açısından kritik öneme sahipti; ancak ülke, büyük ölçüde tarıma dayalı kalmaya devam etmiştir. Bu dönemde ekonomi hâlâ çeşitlenmiş olmaktan uzaktı ve tarımsal temelli bir yapı hâkimdi; buna rağmen ilk sanayi girişimleri ortaya çıkmaya başlamıştır (Özyakır, 2013; Yeldan, 2008). İthal ikamesine dayalı sanayileşme politikası, Türkiye Cumhuriyeti döneminde uygulanan temel ekonomik stratejilerden biri hâline gelmiş; dışa bağımlılığı azaltmayı ve ulusal sanayinin gelişimini teşvik etmeyi amaçlamıştır (Özyakır, 2013).

20 yüzyılın ortalarından itibaren, özellikle 1980 sonrası dönemde, Turgut Özal hükümetiyle birlikte Türkiye, ekonomik liberalleşmeye dayalı bir modele yönelmiştir. Neoliberal politikaların uygulanmasıyla özelleştirmeler teşvik edilmiş, dış ticarete ve yabancı yatırımlara açılım sağlanmıştır. Bu dönüşüm, tekstil, otomotiv ve elektronik gibi sektörlerin büyümesini mümkün kılmıştır. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen ekonomi, dış şoklara ve enerji bağımlılığına karşı hâlâ kırılganlığını sürdürmüştür (Duman, 2011).

Tüm ilerlemelere rağmen, içsel eşitsizlikler ve yüksek enflasyon varlığını sürdürmüş; bu durum reformaların olumlu etkilerini sınırlamıştır. Başar'a (2012) göre, 1980'li yıllarda gerçekleştirilen ekonomik liberalleşme, Türkiye ekonomisi için gerçek bir dönüm noktası olmuştur. Uluslararası piyasalara açılım, imalat sanayi başta olmak üzere çeşitli kilit sektörlerin rekabet gücünü artırmıştır.

21 yüzyılın başlarından itibaren Türkiye, özellikle inşaat, altyapı ve hizmet sektörlerinde sürdürülebilir bir büyüme rotası izlemiştir. Ancak buna rağmen, ekonomi yapısal sorunlarla karşı karşıya kalmaya devam etmektedir; bunların başında yabancı sermayeye olan bağımlılık ve yüksek dış borç seviyesi gelmektedir.

2023 Yılı Ekonomik Raporu'na göre, Türkiye ekonomisi 2022 yılında %5,5 oranında büyüme kaydetmiş; dış ticaretteki zayıflık ve doğal afetlerin etkilerine rağmen 2023 yılı için daha ılımlı bir büyüme oranı olan %4,4 öngörülmektedir (Yıllık Ekonomik Rapor, 2023). Özellikle altyapı yatırımları ve turizm sektörü, ekonominin temel itici güçleri olmuş; bu alanlar iç ekonomik faaliyeti canlandırarak hizmetler ve inşaat sanayisi gibi sektörlerde büyümeye önemli katkı sağlamıştır.

Türkiye, yalnızca tekstil ve tarım ürünleriyle değil; aynı zamanda makine, elektronik ürünler ve otomotiv sanayisi gibi sektörlerle de girerek ihracatını çeşitlendirmeyi başarmıştır. Bu durum, ülkenin ham madde ürünlerine olan bağımlılığını azaltmasına olanak tanımıştır (Koşar, 2018). Günümüzde tüm bu ilerlemelere rağmen, kalıcı enflasyon, dış ticaret açıkları ve dış borç gibi sorunlar, Türkiye'nin ekonomik istikrarı açısından hâlâ temel zorluklar arasında yer almaktadır.

Bununla birlikte, ülke ekonomisini çeşitlendirmeye yönelik çabalarını sürdürmekte; özellikle yüksek teknoloji ve daha yüksek katma değerli ürünlere odaklanmaktadır. 2023 Yılı Ekonomik Raporu'nda belirtildiği üzere, Türkiye küresel dalgalanmalara karşı hâlâ kırılgan bir yapıya sahip olmakla birlikte, yapısal reformlar ve artan ticari açıklık, bu engellerin aşılması için fırsatlar sunabilir (Yıllık Ekonomik Rapor, 2023).

1.2.5 Nüfus Artışı

Türkiye'de nüfus artışı, ülkenin ekonomik gelişiminde temel bir faktör olmuş; hem iş gücü arzını hem de mal ve hizmetlere yönelik iç talebi etkilemiştir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ne göre, 2023 yılında ülke nüfusu 89,2 milyona ulaşmıştır. Bu durum, sürekli bir artışa işaret etmekle birlikte, son on yıllarda yıllık nüfus artış hızında kademeli bir düşüş olduğunu da göstermektedir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2023).

Bu büyüme modeli büyük ölçüde iç göçle şekillenmiştir; kırsal alanlardan kentsel bölgelere yönelik güçlü bir göç eğilimi söz konusudur. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi şehirler, iç göç alan başlıca merkezler olmaya devam etmekte; bu durum, söz konusu bölgelerde nüfus yoğunluğunu artırmakta ve kentsel hizmetlere olan talebi büyütmektedir (Dünya'da ve Türkiye'de Nüfus Analizleri, 2013).

İç göç, ülkenin demografik dağılımında bir değişime yol açmış ve kentsel nüfusun artmasına neden olmuştur. TÜİK'in (2023) verilerine göre, Türkiye nüfusunun %66'sından fazlası kentsel alanlarda yaşamaktadır; bu durum, hızlanan bir kentleşme sürecini yansıtmaktadır. Bu değişim, iç pazarın genişlemesinde kritik bir rol oynamış; inşaat, teknoloji ve hizmetler gibi kilit sektörleri teşvik etmiştir. Özellikle göç olgusu, metropol alanlardaki üretim ve tüketim sektörlerinin büyümesini kolaylaştırmıştır (Yılmaz, 2023).

Türkiye’de doğum oranı son yıllarda düşüş eğilimi göstermekte olup, bu durum nüfus yapısında bir değişime yol açmıştır. Günümüzde doğum oranı, kadınların iş gücü piyasasına daha fazla katılımı, eğitime erişim ve aile yapısındaki yeni dinamikler gibi çeşitli sosyal ve ekonomik faktörler nedeniyle daha düşüktür (Çevresel Göstergeler, 2023). Doğum oranındaki bu azalma, yaşlı nüfus oranının artmasıyla ilişkilidir ve toplumun giderek yaşlandığını göstermektedir. Bu eğilim, demografik yapıyı daha dengeli hâle getirmiş olsa da, iş gücü piyasası ve emeklilik sistemlerinin sürdürülebilirliği açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır.

İş gücü arzı açısından bakıldığında, nüfus artışı özellikle kentsel alanlarda iş gücünü olumlu yönde etkilemiştir. Çalışma çağındaki nüfusun oranı 1980 yılında %55 iken, 2021 yılında %68’e yükselmiştir; bu artış, hizmetler ve sanayi gibi kilit sektörlerin genişlemesini kolaylaştırmıştır (Coşkun Yılmaz, 2023). Çalışma çağındaki nüfusun artışından kaynaklanan demografik temettü, Türkiye’nin ekonomik büyümesine önemli katkı sağlamıştır; zira daha geniş bir iş gücü arzı, hem üretimi hem de tüketimi desteklemektedir. Bu durum, ülkenin daha büyük bir iş gücünden yararlanarak iç üretimi artırmasını ve pazar büyümesini teşvik etmesini mümkün kılmıştır (Coşkun Yılmaz, 2023).

Ancak nüfus artışı, özellikle kentsel kaynaklar üzerindeki baskı açısından bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir. Şehirlerin genişlemesi, altyapı, konut ve kamu hizmetlerine yönelik yüksek bir talep yaratmış; bu durum, kaynakların sürdürülebilirliği ve yönetimi açısından önemli sorunlara yol açmıştır. Nüfus artmaya devam ettikçe, kentsel talepleri karşılayabilmek için altyapı yatırımlarına duyulan ihtiyaç da giderek daha acil hâle gelmektedir (Dünya’da ve Türkiye’de Nüfus Analizleri, 2013).

Son olarak, önümüzdeki on yıllarda yaşanması öngörülen nüfusun yaşlanması süreci, nüfus artışının sağladığı faydaları tersine çevirebilir. Birleşmiş Milletler’in projeksiyonlarına göre, Türkiye’de 65 yaş ve üzeri nüfusun oranı artmaya devam edecektir; bu da emeklilik sistemi ve sağlık hizmetleri üzerinde önemli bir baskı yaratabilir (Çevresel Göstergeler, 2023). Nüfusun yaşlanması eğilimi, uzun vadede ekonomi açısından ciddi bir meydan okuma oluşturmakta; çünkü bu durum, aktif iş gücü arzını azaltabilir ve yaşlı nüfusa yönelik kamu harcamalarını artırabilir.

Türkiye’deki nüfus artışının, hem iş gücü arzı hem de mal ve hizmet talebi üzerinde önemli bir etkisi olduğu görülmektedir; bu durum, özellikle kentsel alanlarda ekonomik büyümeyi teşvik etmiştir. İç göç, doğum oranlarındaki azalma ve nüfusun yaşlanması, ülkenin istihdam ve sosyal

politikalarını etkileyen başlıca faktörler arasında yer almaktadır. Bu dinamikler, uzun vadeli sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı güvence altına almak için stratejik bir planlamayı zorunlu kılmaktadır.

1.2.6 Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), belirli bir dönem içinde bir ülke sınırları içinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin toplam değerini yansıtan temel bir göstergedir. Bu veri, üç ana yöntemle hesaplanmaktadır: harcama yöntemi tüketim, yatırım, kamu harcamaları ve net ihracat toplamı dikkate alınır; gelir yöntemi üretim faktörlerinin elde ettiği gelirler ölçülür; ve üretim yöntemi her ekonomik sektörün yarattığı katma değer toplanır (Salman, 2020).

2000 yılından bu yana Türkiye, kayda değer bir ekonomik büyüme yaşamıştır. 2023 yılında GSYİH 1.624.741 milyon avroya ulaşmış; bu rakam, 2000 yılında kaydedilen 500,18 milyar dolarlık seviyeye kıyasla önemli bir artış göstermektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023). Bu büyüme, ekonomik sektörlerin çeşitlenmesiyle desteklenmiş; özellikle imalat ve hizmet sektörlerinin GSYİH içindeki payı giderek artmıştır.

Örneğin 2023 yılında hizmetler sektörü, ekonomik büyümeye önemli katkı sağlamış ve üçüncü çeyrekte %10,7 oranında bir genişleme kaydetmiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023). Türkiye, 2008 küresel finans krizi ve iç ekonomik dalgalanmalar gibi çeşitli zorluklarla karşılaşmış olsa da, ihracat ve üretim sektörlerinde sürdürülebilir bir toparlanma ve çeşitlenme sağlamayı başarmıştır.

2000 yılından bu yana Türkiye'nin yıllık ortalama büyüme oranı yaklaşık %4 olmuştur. Özellikle bu yüzyılın ilk on yılında, 2002 ile 2008 yılları arasında yıllık ortalama %5,9'luk büyüme kaydedilmiştir (Erdoğan, 2020). Ancak, küresel finans krizi ülkeyi etkilemiş ve 2009 yılında GSYİH'da bir daralma yaşanmıştır. Buna rağmen Türkiye, ekonomik istikrarını hızla yeniden kazanarak sonraki yıllarda güçlü bir büyüme performansı sergilemiştir (Erdoğan, 2020).

Ekonomik çeşitlenme, Türkiye'nin en önemli başarılarından biri olmuştur. Geleneksel olarak ülke büyük ölçüde tarıma dayalıydı; ancak son on yıllarda imalat ve hizmet sektörleri giderek daha fazla önem kazanmıştır. 2023 analizine göre, imalat sektörü büyümesini sürdürmüş ve bir önceki yıla kıyasla %10,7 oranında kayda değer bir artış göstermiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023; Erdoğan, 2020).

Ayrıca, ülke küresel ekonomideki payını artırmış; dünya GSYİH'si içindeki payı 1960 yılında %0,73 iken, 2015 yılında %1,21'e yükselmiştir (World Bank, 2023). Bu artış, Türkiye'nin ekonomisini çeşitlendirme ve güçlendirme kapasitesini göstermektedir. Özellikle 2000 yılından itibaren Türkiye'nin sürdürülebilir büyümesi, kişi başına düşen GSYİH'de de önemli bir iyileşme sağlamıştır. 2000 yılında yaklaşık 3.000 dolar olan kişi başına düşen GSYİH, 2015 yılında 11.000 doları aşmıştır (World Bank, 2023).

Bu artış yalnızca ekonomik büyümenin değil, aynı zamanda yıllar boyunca uygulanan kalkınma politikalarının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir; söz konusu politikalar, kaynakların daha iyi dağılımına ve halkın yaşam koşullarının iyileşmesine olanak tanımıştır. Kriter Dergi'nin (2023) Türkiye ekonomisinin son 100 yıllık gelişimi üzerine yaptığı analize göre, Türkiye derin bir yapısal dönüşümden geçmiştir. Tarıma dayalı bir ekonomiden sanayileşmiş ve hizmet odaklı bir ekonomiye doğru ilerlemiş; bu sayede bölgenin en dinamik ekonomilerinden biri olarak kalmayı başarmıştır. Bu dönüşüm süreci, ekonomik krizlerle başa çıkmak ve uzun vadede büyümeyi pekiştirmek açısından kritik öneme sahiptir.

Doğruluk Payı Portalı'na (2023) göre, çeşitlendirme yalnızca imalat ve hizmet sektörlerindeki üretim artışında değil, aynı zamanda imalat ürünleri ihracatındaki yükselişte de kendini göstermiştir; bu da Türkiye'nin ham madde ve tarım ürünlerine olan bağımlılığını azaltmasını sağlamıştır. Bu durum, dışsal şoklar ve uluslararası piyasalardaki dalgalanmalara karşı ekonomik istikrarın korunmasında hayati bir rol oynamıştır. Tüm bu ilerlemelere rağmen, ülke hâlen son yıllarda büyüme hızını etkileyen yüksek faiz oranları gibi bazı zorluklarla karşı karşıyadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023).

Bu unsurlar, Türkiye ekonomisinin karmaşıklığını ortaya koymaktadır; ekonomi karşılaşılan engellere rağmen ılımlı bir büyüme ve önemli bir yapısal genişleme sergilemeye devam etmektedir. Trading Economics (2023) ayrıca, Türkiye ekonomisinin para ve maliye politikalarından etkilendiğini belirtmektedir. Her ne kadar enflasyonu kontrol altına almak için gerekli olsa da, bu politikalar 2023 yılının son çeyreklerinde ekonomik aktivitede bir yavaşlamaya neden olmuştur.

Ancak geleceğe yönelik beklentiler oldukça umut vericidir; sürekli ve sürdürülebilir bir büyüme öngörülmektedir. Uygulanan yapısal reformlar ile imalat ve hizmet gibi kilit sektörlerde yaşanan güçlü dönüşüm, Türkiye'yi refaha doğru net bir yola sokmaktadır. İnovasyon ve küresel

rekabet gücüne yönelik yenilenmiş bir odaklanma ile Türkiye, dünyanın en dinamik ve dirençli ekonomilerinden biri olarak konumunu daha da güçlendirme potansiyeline sahiptir; bu da ülkeye her türlü zorluğun üstesinden kararlılık ve ileri görüşlülükle gelme imkânı tanımaktadır

1.2.7 Türkiye'nin Dış Ticareti

Türkiye'nin dış ticareti, 1980'li yıllarda başlatılan ekonomik açılım reformlarından bu yana ülke ekonomisinin dönüşümünde temel bir unsur olmuştur. İhracatını çeşitlendirmek ve ithalata olan bağımlılığını azaltmak amacıyla Türkiye, küresel piyasa değişimlerine uyum sağlamasına ve farklı bölgelerdeki büyüme fırsatlarını değerlendirmesine imkân tanıyan çeşitli ekonomi politikaları uygulamıştır. Ticari liberalizasyon sürecinin başlamasından itibaren ülke, gümrük tarifeleriyle korunan bir ekonomiden uluslararası alanda daha açık ve rekabetçi bir ekonomiye geçiş yapmıştır (Başar, 2012; Aktaş & Adıgüzel, 2017).

Son birkaç on yıl içinde Türkiye, ihracat ürünlerinde önemli bir çeşitlilik sağlamıştır. Tekstil, makine ve tarım ürünleri gibi geleneksel sektörlerde öne çıkarken, aynı zamanda otomotiv, ağır sanayi makineleri ve elektronik gibi yüksek katma değerli sektörlerde de ilerleme kaydetmiştir. Daha yüksek katma değerli sektörlerle yönelik bu dönüşüm, ülkenin endüstriyel ve teknolojik altyapısını modernize etmeye yönelik bilinçli bir çabanın sonucu olarak gerçekleşmiştir

Tekstil sektörü, hâlâ en önemli dayanak noktalarından biri olmasına rağmen, daha modern ve uluslararası pazarlarda daha rekabetçi bir yaklaşım sergileyen diğer ürünlerle tamamlanmıştır. Ayrıca ülke, Avrupa pazarlarına olan bağımlılığını azaltmak ve ticari erişimini genişletmek amacıyla Afrika, Asya ve Orta Doğu gibi geleneksel olmayan pazarlardaki varlığını artırarak ihracat tabanını daha da çeşitlendirmiştir. Bu durum, net bir stratejik yaklaşımın göstergesidir (Gençbay ve Şahiner, 2021; Koşar, 2018).

Tarım sektörü de Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yer tutmaya devam etmektedir; meyve ve sebze gibi ürünler, Avrupa başta olmak üzere çeşitli pazarlara büyük miktarlarda ihraç edilmektedir. Özellikle domates, turunçgiller ve diğer sebzeler, uluslararası pazarlarda güçlü bir talep görmektedir. Ayrıca kimyasal ve farmasötik ürünlerin ihracatında da önemli bir büyüme yaşanmıştır. Bu sektörler, sanayinin modernizasyonunu, teknoloji yatırımlarını ve Türk ürünlerinin küresel pazarlarda rekabet gücünü artırmayı hedefleyen ekonomi politikalarının başarısını yansıtmaktadır (Aktaş & Adıgüzel, 2017).

Türkiye'nin ticari ortakları yıllar içinde önemli ölçüde değişim göstermiştir. Almanya hâlen Türkiye'nin başlıca ihracat noktalarından biri olmayı sürdürse de, ülke ticari ilişkilerini çeşitlendirmek için yoğun çaba sarf etmiştir. Zamanla Türkiye, Avrupa Birliği dışındaki ülkelerle ticari ilişkilerini genişletmiş; Asya, Afrika ve Orta Doğu gibi daha dinamik pazarlara yönelmiştir. Irak, Çin, Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya gibi ülkeler, Türk ticaretinde hem ihracat noktası hem de endüstrinin modernizasyonunu sağlayan ürünlerin tedarikçileri olarak daha büyük bir önem kazanmıştır. Bu çeşitlendirme, Türkiye'nin giderek küreselleşen dünyada rekabet gücünü artırmak için kilit bir rol oynamış, hızlı büyüyen pazarlara erişimini sağlamış ve geleneksel pazarlara olan bağımlılığını azaltmıştır (Koşar, 2018).

Bu genişleme ve çeşitlendirmeyi desteklemek amacıyla Türkiye, ürünlerinin rekabet gücünü artırmaya yönelik ticaret ve ekonomi politikaları uygulamıştır. 1996 yılında Avrupa Birliği ile imzalanan Gümrük Birliği anlaşması, Türkiye'nin Avrupa pazarına daha etkili biçimde entegre olması açısından kilit bir adım olmuştur. Ayrıca ikili ve bölgesel anlaşmalar imzalanarak Asya, Afrika ve Latin Amerika pazarlarında yeni kapılar açılmıştır.

Ayrıca ülke, lojistik altyapısını geliştirmeye ve ihracatçı şirketlere vergi ile finansal teşvikler sunmaya yatırım yaparak, kilit sektörlerin büyümesini desteklemeyi ve bu sektörlerin uluslararası pazarlara entegrasyonunu kolaylaştırmayı amaçlamıştır. Türkiye'nin özellikle Afrika ve Asya'daki yeni pazarlara açılımı, Avrupa ticaretine olan bağımlılığını azaltmak için kritik bir adım olmuştur (Koşar, 2018). Bu politikalar, yüksek katma değerli ürünlerde artan uzmanlıkla birleşerek, Türkiye'nin dünya ticaretinde önemli bir aktör olarak konumlanmasını sağlamıştır (Başar, 2012; Gençbay & Şahiner, 2021).

Ancak ilerlemelere rağmen Türkiye'nin dış ticareti, özellikle imalat ürünleri ve teknoloji alanında başlıca tedarikçilerden biri olmaya devam eden Çin ile olan dış ticaret açığı açısından zorluklarla karşı karşıyadır. İthalata olan bu bağımlılık, ticaret dengesinde bir bozulmaya yol açmış ve Türkiye'yi rekabet gücünü artırmanın ve belirli pazarlara olan bağımlılığını azaltmanın yeni yollarını aramaya zorlamıştır. Tüm bu zorluklara rağmen, çeşitlendirme politikaları uzun vadeli sürdürülebilir büyümeyi sağlamak için anahtar rol oynamaya devam etmektedir (Gençbay & Şahiner, 2021).

Buna bağlı olarak, Türkiye'nin dış ticareti son birkaç on yıl içinde derin bir dönüşüm geçirmiştir. Ekonomik ve ticari reformlar sayesinde ülke, ürünlerini ve pazarlarını çeşitlendirmiş,

küresel ekonomideki konumunu güçlendirmiştir. Türkiye'nin başarısının anahtarı, dünya pazarlarındaki değişimlere uyum sağlama, yeni ihracat fırsatları arama ve üretim sektörlerinin rekabet gücünü sürekli geliştirme kapasitesinde yatmaktadır. Türkiye çeşitlendirme stratejisini sürdürürken, büyümesini koruma, yeni pazarlar bulma ve giderek karmaşıklaşan küresel ekonomik ortamda ticari ilişkilerini geliştirme gibi zorluklarla karşı karşıyadır (Aktaş & Adıgüzel, 2017; Koşar, 2018).

BÖLÜM 2

DIŞ TİCARETTE İHRACATIN ÇEŞİTLENDİRİLMESİ

2.1 İhracat Çeşitlendirmesinin Kapsamı

2.1.1 İhracat Çeşitlendirmesinin Tanımı ve Kavramı

İhracat çeşitlendirmesi, bir ülkenin uluslararası pazarda sattığı mal ve hizmetlerin çeşidini artırma sürecine denir; böylece ürün ya da sektör sayısına olan bağımlılığı azaltılır. Bu süreç, ihracat teklifine yeni ürünlerin dahil edilmesiyle (yatay çeşitlendirme) veya mevcut ürünlerin katma değerinin artırılmasıyla (dikey çeşitlendirme) gerçekleşebilir (Cadot, Carrère & Strauss-Kahn, 2011). Makroekonomik bakış açısıyla ihracat çeşitlendirmesi, uluslararası fiyat dalgalanmalarına bağlı riskleri azaltmak, ekonomik krizlere karşı dayanıklılığı artırmak ve uzun vadeli büyümeyi güçlendirmek için bir strateji olarak görülmektedir (IMF, 2019).

Özellikle, ihracatı temel hammaddelere dayanan ülkeler, daha çeşitli bir ihracat yapısına sahip olmanın önemli faydalarını görebilirler; çünkü bu durum, hammadde talebindeki ve fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı kırılganlıklarını azaltmalarına olanak tanır (Peñaranda Molina, 2021). Uluslararası Para Fonu'nun (IMF, 2019) çalışmalarında da, daha çeşitli ihracat yapısına sahip ülkelerin ekonomik büyümelerinde daha az dalgalanma ve daha yüksek.

İhracat çeşitlendirmesi iki ana kategoriye ayrılabilir:

- Yatay çeşitlendirme: Daha önce ülkenin ihracat teklifinde yer almayan yeni sektörlerin veya ürünlerin dahil edilmesiyle ihracat edilen mal ve hizmetlerin yelpazesinin genişletilmesidir. Bu çeşitlendirme türü, belirli bir ürün grubuna olan bağımlılığı azaltmayı ve yeni pazar fırsatları yaratmayı hedefler. Bu tür çeşitlendirmeye örnek olarak, geleneksel olarak tarıma dayalı ekonomilere sahip ülkelerin imalat veya teknoloji ürünleri ihracatına

girmeleri gösterilebilir (Dutt, Mihov & Van Zandt, 2008). Bu duruma örnek olarak, Şili'nin ihracatını bakırdan tarımsal sanayi ürünlerine (yaban mersini, somon) genişletmesi verilebilir.

- Dikey çeşitlendirme: Mevcut ürünlerin, ihracattan önce katma değer eklenerek dönüştürülmesini ifade eder. Bu süreç, üretimde imalat, sanayileşme ve teknolojik iyileştirmeleri içerebilir. Klasik bir örnek, kahve çekirdeği ihraç eden bir ülkenin, kendi markasıyla kavrulmuş ve paketlenmiş kahve ihracatına geçerek daha yüksek kâr marjı elde etmesi ve küresel pazarda konumunu güçlendirmesidir (UNCTAD, 2019). Bu duruma Türkiye örnek verilebilir; temel tekstil üretiminden, sofistike tasarımlı giysi ve ayakkabı ihracatına doğru ilerlemesi gibi.

Her iki çeşitlendirme türü de rekabet gücünü artırmak ve ekonomik istikrarı sağlamak için temel öneme sahiptir; ancak uygulanmaları, sanayi gelişimi, teknolojik kapasite ve ihracat sektörünü destekleyen hükümet politikaları gibi faktörlere bağlıdır (ILO-AB, 2011). Ayrıca, yatay çeşitlendirme genellikle doğal kaynakları bol olan ülkelerde daha etkili olurken, dikey çeşitlendirme, değer zincirinde yukarı doğru ilerlemeyi hedefleyen ekonomiler için kilit bir stratejidir (DTÖ, 2017).

2.1.2 İhracat Çeşitlendirmesini Etkileyen Faktörler

İhracat çeşitlendirmesindeki başarı, yeni üretim sektörlerinin gelişimini kolaylaştıran veya zorlaştıran bir dizi yapısal ve politik faktör tarafından belirlenir. En önemli faktörlerden bazıları şunlardır:

- Doğal kaynaklar: Ham maddeye erişim, ihracat çeşitlendirmesi üzerinde etkili olabilir. Ancak, doğal kaynaklara yüksek düzeyde bağımlılık ve bu kaynakların dönüştürülmesine yönelik stratejilerin eksikliği, çeşitlendirme sürecini sınırlayabilir (Bebczuk & Berrettoni, 2006).
- Hükümet politikaları: Ticaret, vergi ve ihracat sanayisini teşvik eden politikaların tasarımı, çeşitlendirme sürecinde kritik bir rol oynar. İthal ikamesi ve ihracat teşviki stratejilerini hayata geçiren ülkeler, ihracat tekliflerini başarılı bir şekilde çeşitlendirmeyi başarmışlardır (DTÖ, 2017).

- Teknolojiye erişim: Yenilik ve araştırma-geliştirme (Ar-Ge) yatırımları, ülkelerin rekabet gücünü artırmalarına ve daha yüksek katma değerli ürünler sunmalarına olanak tanır. Bu bağlamda, Güney Kore gibi ekonomiler, ileri teknolojilerin benimsenmesi sayesinde ihracatlarını başarıyla çeşitlendirmiştir (INSEAD, 2008). Güney Kore'nin ihracat başarısının temelinde Ar-Ge ve teknik eğitime yapılan yatırımlar yer almaktadır (Brookings, 2021).
- Ticaret ve lojistik altyapısı: Limanlar, etkin ulaşım ağları ve gümrük kolaylıklarının varlığı, yeni pazarlara erişimi kolaylaştırarak ve ihracat maliyetlerini düşürerek ihracatın çeşitlenmesini destekleyebilir (Afrika Kalkınma Bankası, 2019).
- Uluslararası pazarlara erişim: Ticaret anlaşmalarına katılım ve küresel değer zincirlerine entegrasyon, ülkelerin ihracat tekliflerini çeşitlendirebilmeleri için temel unsurlardır. Serbest ticaret anlaşmaları geliştiren ülkeler, gümrük engellerini azaltarak ve ürünlerine olan talebi artırarak ihracat çeşitliliğinde önemli iyileşmeler elde etmişlerdir (IMF, 2019).

2.1.3 İhracatın Çeşitlendirilmesinin Yararları ve Zorlukları

Yararlar: İhracatın çeşitlendirilmesi, ekonomik ve sosyal açıdan birçok avantaj sağlar. Öne çıkan başlıca faydalar şunlardır:

- Daha fazla ekonomik istikrar: Çeşitlendirilmiş bir ihracat yapısı, dış şoklara maruziyeti azaltır ve temel ürünlerin uluslararası fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı kırılganlığı düşürür (Cadot, Carrère & Strauss-Kahn, 2011).
- Ekonomik büyümede artış: Çeşitlendirme, ekonomilerin daha yüksek katma değerli sektörlere yönelmesini sağlar; bu da sanayi gelişimini teşvik eder ve daha kaliteli istihdam yaratır (Dutt, Mihov & Van Zandt, 2008).
- Uluslararası ticarete daha güçlü entegrasyon: İhracat sepetini çeşitlendiren ülkeler, ticaret ortakları ağını genişletebilir ve belirli pazarlara olan bağımlılıklarını azaltabilir (DTÖ, 2017).
- Ekonomik krizlere karşı kırılganlığın azaltılması: Çeşitlendirme, ülkelerin küresel talepteki değişikliklere veya ekonomik krizlere karşı uyum sağlama kapasitesini artırır (UNCTAD, 2019).

2.1.4 Zorluklar

Çok sayıda faydasına rağmen, ihracatın çeşitlendirilmesi çeşitli engellerle karşı karşıyadır.

Başlıca zorluklar şunlardır:

- Yapısal ve teknolojik engeller: Uygun altyapının eksikliği ve ileri teknolojilere erişimin sınırlı olması, bir ülkenin üretim ve ihracatını çeşitlendirme kapasitesini kısıtlayabilir (ILO-AB, 2011).
- Geleneksel sektörlere bağımlılık: Bazı ülkeler, madencilik veya tarım gibi geleneksel sektörlere olan güçlü bağımlılıkları nedeniyle yeni sektörler geliştirmekte zorluk yaşamakta; bu da daha çeşitlendirilmiş bir ekonomiye geçişi zorlaştırabilmektedir (Peñaranda Molina, 2021).
- Finansman ve devlet desteği eksikliği: Uygun teşvik politikaları ve yeni girişimler için finansman olmadan, çeşitlendirme süreci sektöre uğrayabilir ve ekonomik büyüme fırsatları sınırlanabilir (IMF, 2019).
- Uluslararası rekabet: Küresel pazarlara entegrasyon, daha gelişmiş ekonomilerle rekabet ve uluslararası kalite standartlarını karşılama zorunluluğu nedeniyle zorlayıcı olabilir (Afrika Kalkınma Bankası, 2019).

İhracatın çeşitlendirilmesi, ülkelerin ekonomik istikrarı ve büyümesi açısından kilit bir süreçtir; bu sayede dış şoklara karşı kırılganlık azalır ve küresel ticarete entegrasyon güçlenir. Bu süreci kolaylaştıran ya da zorlaştıran birçok faktör bulunsa da, mevcut veriler, uygun politikalar uygulayan ve yeniliği teşvik eden ülkelerin ihracat yapısını başarıyla çeşitlendirdiklerini göstermektedir. Bu ülkeler, ekonomik istikrar ve sanayi gelişimi açısından önemli kazanımlar elde etmiştir.

2.2 İhracatın Çeşitlendirilmesi Nasıl Sağlanır? (Yöntemler ve Stratejiler)

İhracatın çeşitlendirilmesi kendiliğinden gerçekleşmez; bunun için bir ülkenin ihracat teklifini genişletmesini ve az sayıda ürün ya da pazara olan bağımlılığını azaltmasını sağlayacak özel strateji ve politikaların uygulanması gerekir. Ekonomi tarihi boyunca çeşitli ülkeler, dış ticaretlerini çeşitlendirmeyi; hükümet politikalarının, altyapı yatırımlarının, uluslararası pazarlara erişimin ve stratejik sektörlerin desteklenmesinin birleşimiyle başarmışlardır. Aşağıda bu amaca ulaşmak için kullanılan başlıca stratejiler ele alınmaktadır.

2.2.1 Hükümet Politikaları: Teşvikler, Ticaret Anlaşmaları ve Sanayileşme Desteği

İhracatın çeşitlendirilmesinin temel dayanaklarından biri, ihracat sektörünün genişlemesini teşvik eden hükümet politikalarının tasarlanmasıdır. En etkili stratejiler arasında mali ve finansal teşvikler, ticaret anlaşmalarının imzalanması ve sanayileşme sürecine verilen destek yer almaktadır.

Mali ve finansal teşvikler, ihracat vergilerinin azaltılması, stratejik sektörler için yatırım sübvansiyonları ve ihracat potansiyeli olan şirketlere finansman kolaylıkları sağlanmasını içerebilir (IMF, 2021). Bu tür politikalar, Güney Kore ve Çin gibi yükselen ekonomilerde başarıyla uygulanmış; bu ülkelerde hükümet desteği, ihracat teklifinin genişletilmesinde kilit bir rol oynamıştır (UNCTAD, 2019).

Aynı şekilde, ticaret anlaşmaları da ülkelerin ihracat tabanını genişletmek için temel bir araç olduğunu kanıtlamıştır. Bu konuda örnek teşkil eden ülkelerden biri Şili'dir; bakıra olan bağımlılığını azaltmak ve yüksek katma değerli pazarlara açılmak amacıyla 29'dan fazla ticaret anlaşması imzalamış ve ihracat sepetini çeşitlendirmeyi başarmıştır (Da Ponte, 2021).

Dünya Bankası'nın bir çalışmasına göre, ticaret engellerinin kaldırılması ve küresel değer zincirlerine entegrasyon, ihracatın çeşitlendirilmesinde başarıyı belirleyen başlıca faktörlerdendir (World Bank, 2019). Sanayileşmeye verilen destek de çeşitlendirmeyi teşvik etmek açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye gibi ülkeler, ithal ikamesi stratejileri ve imalat sanayisini teşvik eden politikalar uygulayarak ihracat sektörlerini güçlendirmiş; bu sayede ürünlerinin uluslararası pazarlardaki rekabet gücünü artırmayı başarmışlardır (Peñaranda Molina, 2021).

2.2.2 Altyapı ve Teknoloji Gelişimi: İnovasyon ve Üretim Yatırımı

Uygun altyapının mevcut olması ve ileri teknolojilerin benimsenmesi, ihracatın çeşitlendirilmesi açısından hayati öneme sahiptir. Etkin bir altyapı, lojistik maliyetlerini azaltır ve

küresel pazarlara erişimi kolaylaştırırken; teknolojik yenilik, ihraç edilen ürünlerin kalitesini ve katma değerini artırmayı mümkün kılar (Afrika Kalkınma Bankası, 2019). Liman, kara yolu ve demir yolu altyapısının geliştirilmesi, ihracatın rekabet gücünü artırmak için vazgeçilmez bir gerekliliktir.

UNCTAD'a (2022) göre, lojistik ve ulaştırma alanlarındaki yatırımlar, dış ticaretini çeşitlendirmeyi başaran Malezya ve Vietnam gibi ülkelerin başarısında belirleyici olmuştur. Ayrıca, teknolojiye ve dijitalleşmeye yapılan yatırımlar, gelişmekte olan ekonomilerin üretim dönüşümünde kilit bir rol oynamıştır. Örneğin, Güney Kore ihracat teklifini çeşitlendirmeyi, inovasyon ve teknolojik gelişime yatırım yaparak başarmış; böylece, ham maddeye dayalı bir ekonomiden yüksek katma değerli bir yapıya geçiş sağlamıştır (INSEAD, 2008).

2.2.3 Ticaretin Açılması ve Yeni Pazarlara Erişim: Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Ekonomik Ortaklıklar

Ticaretin açılması ve uluslararası pazarlara erişim, başarılı bir çeşitlendirme süreci için temel unsurlardır. Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) ve ekonomik ortaklıklar, ülkelerin ticaret ortakları ağını genişletmelerine, gümrük engellerini azaltmalarına ve küresel değer zincirlerine entegrasyonlarını kolaylaştırmalarına imkân tanır (DTÖ, 2017). IMF'ye (2019) göre, STA imzalayan ülkeler, korumacı politikaları sürdüren ülkelere kıyasla dış ticaretlerini daha hızlı ve etkili şekilde çeşitlendirmiştir. Buna örnek olarak, Meksika'nın Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada ile imzaladığı T-MEC Anlaşması sayesinde imalat sanayisini genişletmesi ve ihracat teklifini çeşitlendirmesi gösterilebilir (UNCTAD, 2022).

Bölgesel ekonomik ortaklıklara entegrasyon da çeşitlendirme açısından etkili bir strateji olduğunu kanıtlamıştır. Afrika'da, Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Alanı'nın (AfCFTA) hayata geçirilmesi, tarıma dayalı sanayi ve hafif imalat gibi sektörlerde ticaretin çeşitlendirilmesini teşvik etmiş; bu sayede yeni ihracat fırsatlarının gelişimine katkı sağlamıştır (Afrika Kalkınma Bankası, 2019).

2.2.4 Stratejik Sektörlerin Teşviki: Yükselen Sanayiler, İleri Düzey İmalat ve Dijital Ekonomi

Stratejik sektörlerin desteklenmesi, ihracatın çeşitlendirilmesi açısından en etkili stratejilerden biridir. Yüksek büyüme potansiyeline sahip yükselen sanayilerin belirlenmesi, ülkelerin temel ürünlere olan bağımlılığını azaltmasına ve küresel rekabet gücünü artırmasına

olanak tanır (Peñaranda Molina, 2021). Çeşitlendirmenin en yüksek potansiyeline sahip alanlardan biri, ileri düzey imalat sanayisidir; bu alan, yüksek teknoloji ürünleri ve özel sanayi bileşenlerinin üretimini kapsamaktadır.

UNCTAD'a (2019) göre, Malezya ve Tayland gibi ülkeler, elektronik ürünler ve yarı iletkenler üretiminde uzmanlaşarak küresel ticaretteki paylarını artırmayı başarmışlardır. Çeşitlendirme açısından bir diğer kilit sektör ise dijital ekonomidir; bu alan, teknoloji hizmetleri, e-ticaret ve yazılım geliştirme gibi faaliyetleri kapsar. Hindistan'da, teknoloji sektöründeki büyüme, hizmet ihracatının genişlemesini sağlamış; bu da emtia fiyatlarındaki dalgalanma gibi dış faktörlere daha az bağımlı, sürdürülebilir bir gelir kaynağı yaratmıştır (DTÖ, 2017).

2.2.5 Başarı Örnekleri: Farklı Ülkelerde Etkili Politika Uygulamaları

Son on yıllarda çeşitli ülkeler, ihracatlarını çeşitlendirmek amacıyla başarılı stratejiler uygulamış; bu sayede temel ürünlere olan bağımlılıklarını azaltmış ve küresel ekonomiye entegrasyonlarını güçlendirmiştir. Bu deneyimler, ihracatın çeşitlendirilmesinin yalnızca mümkün değil, aynı zamanda sürdürülebilir ekonomik büyüme, daha kaliteli istihdam ve makroekonomik istikrar sağlayabileceğini de ortaya koymaktadır. Aşağıda, bu alandaki en dikkat çekici ve etkili politika örneklerinden bazıları sunulmaktadır

Güney Kore: İhracata yönelik sanayileşme politikaları uygulamış; eğitime ve teknolojiye yaptığı yatırımlarla, ileri düzey imalat ve dijital teknolojilerde lider ülkelerden biri hâline gelmiştir (IMF, 2019).

Şili: Ticaret anlaşmaları ve ihracat teşvik politikaları yoluyla ekonomisini bakır dışındaki alanlara çeşitlendirmiş; tarıma dayalı sanayi ve hizmetler gibi sektörlerde ihracatını genişletmiştir (Da Ponte, 2021).

Malezya ve Vietnam: Küresel değer zincirlerine entegrasyon stratejileri uygulayarak dış ticaretlerini yüksek teknoloji imalat ürünleri alanında çeşitlendirmeyi başarmışlardır (UNCTAD, 2022).

Türkiye: Sanayileşmeye ve otomotiv ile makine gibi stratejik sektörlerin gelişimine yatırım yaparak ihracat tabanını çeşitlendirmeyi hedeflemiştir (Peñaranda Molina, 2021).

İhracatın çeşitlendirilmesi, hükümet politikalarından ticaret anlaşmalarına, altyapı yatırımlarından stratejik sektörlerin geliştirilmesine kadar çok sayıda stratejinin hayata geçirilmesini gerektiren karmaşık bir süreçtir. Uluslararası deneyimler, dış ticaretini çeşitlendirmeyi başaran ülkelerin daha yüksek düzeyde ekonomik istikrar ve sürdürülebilir büyüme elde ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda, uygun politikaların oluşturulması ve küresel ekonomiye entegrasyon, başarılı bir çeşitlendirme süreci için temel unsurlar arasında yer almaktadır.

2.3 Ülkeler ve İhracat Çeşitlendirme Modelleri (Karşılaştırmalı Analiz)

İhracatın çeşitlendirilmesi, ekonomik kalkınmanın temel süreçlerinden biridir; ancak ülkeler bu hedefe ulaşmak için farklı yollar izlemişlerdir. Kimileri sanayileşme ve teknolojiye yönelirken, bazıları ticaret anlaşmaları ve pazar genişlemesine dayalı stratejiler benimsemiş; diğerleri ise tarıma dayalı sanayi ve imalat gibi stratejik sektörleri öne çıkarmıştır. Bu bölümde, ihracatlarını başarılı bir şekilde çeşitlendirmiş beş ülkenin modelleri sunulmakta; bu stratejiler karşılaştırılarak benzerlikler, farklılıklar ve çıkarılabilecek dersler analiz edilmektedir.

2.3.1 Çeşitlendirme Modellerinin Karşılaştırılması.

Tablo 1: İhracat Çeşitlendirme Stratejilerinin Karşılaştırılması

Ülke	Çeşitlendirme Modeli	Temel Stratejiler	Temel Sonuçlar	Zorluklar
Güney Kore	Teknoloji ve imalat sanayi	1. Ar-Ge ve eğitime yatırım. 2. Sanayi holdinglerine (chaebol) devlet desteği. 3. İthal ikamesi ve ihracat teşvik politikaları.	Teknoloji, yarı iletkenler ve otomotivde küresel liderlik.	Büyük şirketlere bağımlılık ve teknolojik krizlere karşı kırılganlık.
		1. 29'dan fazla ticaret		Tarım ürünleri fiyatları ve iklimsel

Şili	Ticaret anlaşmaları ve tarıma dayalı sanayi	anlaşmasının imzalanması. 2. Tarıma dayalı sanayi ve su ürünleri yetiştiriciliğinin geliştirilmesi. 3. Hafif sanayi ve hizmetlerde genişleme.	Bakıra olan bağımlılığın azaltılması; tarım ürünleri ve hizmetlerde çeşitlilik.	değişkenlik karşısında yüksek kırılma.
Malezya	Sanayileşme ve doğrudan yabancı yatırım (DYY) çekme	1. Özel ekonomik bölgeler. 2. Küresel değer zincirlerine entegrasyon. 3. İleri imalat sanayisine yatırım için teşvikler.	Yarı iletkenler ve elektronik alanında ileri üretim merkezi..	Yabancı yatırıma bağımlılık ve küresel tedarik zinciri değişimlerine karşı kırılma.
Vietnam	Sanayileşme ve ticaretin açılması	1. Ekonomik reformlar ve piyasanın serbestleştirilmesi. 2. Tekstil ve elektronik imalatının genişletilmesi. 3. Ticaret anlaşmalarına katılım.	Özellikle teknoloji alanında küresel bir üretim merkezi haline dönüşüm.	Altyapı eksiklikleri ve teknik eğitim kalitesinde sıkıntılar

Türkiye	Sanayileşme ve stratejik sektörlerin geliştirilmesi	1. Otomotiv ve havacılık sektörlerinin geliştirilmesi. 2. Tekstil ve teknoloji imalatının genişletilmesi. 3. 2023 ihracat çeşitlendirme stratejisinin uygulanması.	Geleneksel sektörlerle bağımlılığın azalması; Avrupa ve Asya pazarlarında genişleme.	Küresel ekonomik krizlere ve jeopolitik gerilimlere karşı kırılganlık.
----------------	---	--	--	--

Kaynak: IMF (2019); UNCTAD (2019); DTÖ (2017); Brookings (2021); Dünya Bankası (2019) referans alınarak tarafımızca hazırlanmıştır.

2.3.2 Stratejilerin Karşılaştırmalı Analizi

- Çeşitlendirme modelleri arasındaki benzerlikler
- Altyapı ve teknoloji yatırımı: Güney Kore, Malezya ve Türkiye, dış ticaretlerini çeşitlendirmek için sanayileşme ve Ar-Ge yatırımlarını temel strateji olarak kullanmıştır.
- Ticaretin açılması ve uluslararası anlaşmalar: Şili ve Vietnam, ticaret anlaşmaları imzalayarak pazarlarını genişletme yolunu tercih etmiştir.
- Stratejik sektörlerin teşviki: Tüm ülkeler, ekonomilerini güçlendirmek ve birincil ürünlere bağımlılığı azaltmak adına kilit sektörleri belirleyip desteklemiştir.

Tablo 2: Çeşitlendirme Modelleri Arasındaki Farklılıklar

Farklılık	Güney Kore	Şili	Malezya	Vietnam	Türkiye
	Güçlü devlet müdahalesi,	Ekonomik serbestleşme	Karma: Devlet	Daha fazla dışa	Devlet destekli sanayileşme politikaları

Devletin Rolü	sanayi holdinglerine destek	ve dış ticaretin açılması	teşvikleri ve yabancı yatırım çekme stratejisi	açılmayı hedefleyen ekonomik reformlar	
Öne Çıkan Sektörler	Teknoloji, elektronik ve otomotiv	Tarıma dayalı sanayi, hafif imalat ve hizmetler	İleri imalat sanayisi ve yarı iletkenler	Tekstil, elektronik ve hafif imalat	Otomotiv, tekstil, havacılık ve makine sektörleri
Dış Pazarlara Bağımlılık	Yüksek (ABD, Çin, AB)	Yüksek (ABD, Çin, AB)	Yüksek (Çin, ABD, Japonya)	Yüksek (ABD, Çin, AB)	Orta düzey (AB, Orta Doğu, Asya)
Savunmasızlıklar	Teknolojik krizler ve chaebol'lara aşırı bağımlılık.	Tarım fiyatları ve iklimsel dalgalanmalara hassasiyet	Yabancı yatırıma bağımlılık	Altyapı ve teknik eğitimin kalitesiyle ilgili sorunlar	Jeopolitik riskler ve ekonomik krizlere karşı hassasiyet

Kaynak: IMF (2019), UNCTAD (2019), DTÖ (2017), Brookings (2021), Dünya Bankası (2019) verilerine dayalı olarak tarafımızca hazırlanmıştır.

2.3.3 Çıkarılan Dersler

- 1. Tek bir çeşitlendirme modeli yoktur:** Her ülke, kendi ekonomik gerçeklerine ve karşılaştırmalı üstünlüklerine uygun stratejiler benimsemiştir.
- 2. Sanayileşme hâlâ kilit bir unsurdur:** En başarılı ülkeler, temel ürünlere bağımlılığı azaltmak için ileri düzey imalat ve teknolojiye yönelmiştir.
- 3. Ticaret anlaşmaları çeşitlendirmeyi kolaylaştırır:** Şili ve Vietnam, dışa açılmanın yeni ihracat fırsatları yaratabileceğini göstermiştir.

4. **Sektörel kalkınma politikaları kritik önemdedir:** Türkiye, imalat ve otomotiv alanındaki deneyimini teknoloji ve tekstil gibi alanlara çeşitlendirme yönünde kullanmıştır.

Karşılaştırmalı analiz, ihracatın çeşitlendirilmesinin tek tip bir süreç olmadığını ortaya koymaktadır. Her ülke, kendi kaynaklarına, devlet politikalarına ve pazar fırsatlarına göre farklı stratejiler izlemiştir. İhracatın çeşitlendirilmesi, ülkelerin ekonomik istikrarını güçlendirmek ve küresel ticaretteki rekabet gücünü artırmak için hayati öneme sahip bir süreçtir. Bu bölüm boyunca, sınırlı sayıda ürüne veya pazara bağımlılığın, uluslararası fiyat dalgalanmaları, dış ekonomik krizler ve ticaret kısıtlamaları gibi önemli risklere ekonomileri açık hâle getirdiği gösterilmiştir.

Bu riskleri bertaraf edebilmek için birçok ülke, üretim kapasiteleri ve karşılaştırmalı üstünlüklerine uygun özel stratejiler geliştirerek ihracat tabanlarını genişletmiştir. Bu bölümde incelenen örnekler, farklı çeşitlendirme yaklaşımlarının nasıl başarılı sonuçlar doğurabildiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Güney Kore, sanayileşme ve teknolojiye yatırım yaparak büyümenin itici gücünü oluşturmuş; bu süreçte eğitime, sanayi holdinglerinin (chaebol) gelişimine ve elektronik ile otomotiv gibi stratejik sektörlerin desteklenmesine dayalı bir model benimsemiştir. Öte yandan Şili, ticaret anlaşmaları yoluyla ve tarıma dayalı sanayi sektörünü güçlendirerek çeşitlendirme stratejisi izlemiştir; böylece bakıra olan bağımlılığını azaltmış ve hafif imalat ile gıda ürünlerinde küresel bir ihracatçı konumuna gelmeyi başarmıştır.

Türkiye ise, otomotiv, tekstil ve makine gibi stratejik sektörlerin genişletilmesine dayalı bir çeşitlendirme modeli izlemiştir; bu süreci devlet teşvikleri, ticaret anlaşmaları ve teknolojik gelişmelerle desteklemiştir. Avrupa ve Asya pazarlarına entegrasyonu, ihracat portföyünü genişletmesinde ve ekonomik kırılganlığını azaltmasında kilit rol oynamıştır.

İhracatın çeşitlendirilmesi, yalnızca dış şoklara karşı maruziyeti azaltmakla kalmaz, aynı zamanda sürdürülebilir ekonomik büyümeyi teşvik eden bir strateji olarak da öne çıkar. İncelenen örnekler, bu süreçteki başarının sanayi politikalarının, dışa açılmanın, yatırım teşviklerinin ve net bir sektörel kalkınma stratejisinin bir araya gelmesine bağlı olduğunu açıkça göstermektedir. İlerleyen bölümlerde, Venezuela'nın daha çeşitlendirilmiş bir ekonomiye geçiş sürecinde bu bölümde örnek alınan uluslararası deneyimlerden nasıl yararlanabileceğini analiz edeceğiz.

BÖLÜM 3

TÜRKİYE’NİN İHRACAT ÇEŞİTLENDİRME MODELİ VE VENEZUELA’DAKİ UYGULANABİLİRLİĞİ

3.1. 1980 Öncesi Türkiye’nin Ekonomik Bağlamı

20 yüzyıl boyunca Türkiye, istikrar ve kalkınma arayışı doğrultusunda çeşitli ekonomik modellerden geçmiştir. Yüzyılın ikinci yarısında ülke, dış ticarete olan bağımlılığını azaltmak ve güçlü bir devlet müdahalesiyle ulusal sanayileşmeyi teşvik etmek amacıyla ithal ikamesi modelini benimsemiştir. 1950’li yıllardan itibaren uygulanan bu yaklaşım, gelişmekte olan birçok ülkenin izlediği sanayileşme stratejileriyle örtüşmekteydi ve ekonomilerini korumacı politikalar yoluyla güçlendirmeyi hedeflemekteydi (Mevzuat Dergisi, 2005).

Bu model, ilk yıllarında bazı sanayi sektörlerinin büyümesini desteklemiş olsa da, kısa sürede yapısal sınırlılıkları ortaya çıkmaya başlamıştır. Başlıca sorunlar arasında üretim verimsizliği, artan enflasyon, ödemeler dengesi açıkları ve kamu sektöründeki katılık yer almakta, bu durum Türkiye’nin uluslararası piyasalarda rekabet gücünü olumsuz etkilemekteydi. 1970’li yıllarda bu sorunlar, petrol fiyatlarındaki artış gibi dış kaynaklı krizlerin etkisiyle ve mevcut ekonomik sistemin içsel yetersizlikleriyle daha da ağırlaşmış; sonuç olarak ülke bir durgunluk ve mali kriz dönemine girmiştir (Erlat & Şahin, 1998).

Bu gelişmeler ışığında, Türkiye’nin küresel ekonomiye daha güçlü bir şekilde entegre olmasını sağlayacak yeni bir kalkınma modeline ihtiyaç duyulduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, hükümet 24 Ocak 1980 Kararları olarak bilinen bir dizi yapısal reform paketi açıklamış; bu reformlarla ekonominin dışa açılması, yabancı yatırımların teşvik edilmesi ve üretim alanındaki devlet müdahalesinin azaltılması amaçlanmıştır (Külük, 2018).

3.1.1 İthal İkamesi Modeli ve Sınırlılıkları

Türkiye’de ithal ikamesine dayalı sanayileşme modeli, savaş sonrası dönemde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde gelişmekte olan ülkeler, imalat ürünleri ithalatına bağımlı olmadan ekonomilerini güçlendirecek stratejiler aramaktaydılar. 1980 yılına kadar Türkiye, içe dönük ve korumacı bir ticaret politikası izleyerek ihracatı kalkınmanın itici gücü olarak önceliklendirmemiştir (Subaşı

Ertekin & Kutlu, t.y.). Bu çerçevede Türkiye, ulusal üretimi teşvik etmek amacıyla şu gibi korumacı önlemler uygulamıştır: Yüksek gümrük tarifeleri ve ithalat kısıtlamaları yoluyla yabancı rekabetin önlenmesi ve yerli sanayinin korunması (Doğan, 2015).

- Enerji, tekstil ve metalürji gibi kilit sektörlerde kamu iktisadi teşebbüslerinin (KİT) kurulması; temel malların arzının güvence altına alınması (Mevzuat Dergisi, 2005). Sanayiye yönelik sübvansiyonlar ve devlet destekli finansman imkânları sayesinde imalat ve inşaat gibi sektörlerin büyümesinin sağlanması (Erlat & Şahin, 1998).

Bu model ilk yıllarında önemli bir sanayi genişlemesi sağlamış olsa da, zamanla ciddi yapısal sorunlar ortaya çıkarmaya başlamıştır. 1960'ların sonu ve 1970'lerin başlarında, ithal ikamesi modelinin zayıf yönleri belirginleşmiştir:

1. Rekabet Eksikliği ve Düşük Üretim Verimliliği

- Uluslararası pazardan korunan işletmelerin yenilik yapma ve verimliliklerini artırma konusunda teşvikleri sınırlıydı.
- Rekabetin olmayışı, düşük kaliteli ve yüksek maliyetli bir sanayi üretimine yol açtı; bu da Türkiye'nin dış pazarlara açılmasını zorlaştırdı (Şenses & Kırım, 1991).

2. İthal Girdilere Bağımlılık

- Türkiye, tüketim mallarının ithalatını sınırlamış olsa da, ara malları ve makine gibi üretim girdileri açısından hâlâ dışa bağımlıydı; bu durum dış ticaret dengesinde bozulmaya yol açtı (Tug, 1997).
- Yerli sanayiye sürdürebilmek için gerekli ithal girdilere olan artan ihtiyaç, ödemeler dengesinde sürekli krizlere neden oldu; çünkü ülke ithalatını dengeleyecek düzeyde ihracat gerçekleştiremiyordu (Erlat & Şahin, 1998).

3. Mali Kriz ve Artan Borçlanma

- Modeli sürdürebilmek için Türkiye hükümeti kamu harcamalarını artırmış; bütçe açığını ise dış borçlanma ve para basımıyla finanse etmiştir.

- 1970'lerin ortalarına gelindiğinde bütçe açığı sürdürülemez seviyelere ulaşmış ve bu durum enflasyonun kontrolsüz şekilde artmasına neden olmuştur (Karaçor & Alptekin, 2011).

4. 1973 Petrol Krizi ve Türkiye Ekonomisine Etkisi

- Petrol fiyatlarındaki artış, üretim maliyetlerini yükseltti ve ciddi bir enerji krizine yol açarak ülkenin üretim kapasitesini olumsuz etkiledi.
- Türkiye, petrol ve diğer ithal malların fiyat artışlarına karşı koyabilecek yeterli döviz rezervine sahip değildi; bu da ekonomik krizi derinleştirdi (Mevzuat Dergisi, 2005).
- Tüm bu sınırlılıkların sonucu olarak, Türkiye ekonomisi 1970'li yıllarda durgunluk dönemine girdi; bu dönem yüksek enflasyon, bütçe açıkları ve sanayi sektöründeki sorunlarla karakterize edildi.

Subaşı Ertekin ve Kutlu'nun (t.y.) belirttiği gibi, 1980 öncesi dönemde Türkiye'nin dış ticaret politikası ihracat sektörünü önceliklendirmemekteydi. Bu durum, düşük tutulan döviz kuru ve iç pazara yönelik sanayileşme stratejisi ile ilişkilidir. Bu yapı, ihracatın rekabet gücünü sınırlamış ve ihracat hacmini düşük seviyelerde tutmuştur. Öte yandan, sanayi üretimini sürdürmek için gerekli olan ara malların ithalatına olan bağımlılık, dış ticaret açığını daha da derinleştirmiştir. Bu bağlamda, biriken yapısal gerilimler, ekonomik modelin ve dış ticarete bakış açısının yeniden değerlendirilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymuştur.

3.1.1 Reform Öncesi Türkiye Ekonomisindeki Yapısal Sorunlar

1970'li yıllar Türkiye açısından son derece zorlu bir dönem olmuştur. Etkin olmayan ekonomik politikaların, dış kaynaklı krizlerin ve içsel zayıflıkların birleşimi, ülkeyi ciddi bir istikrarsızlık ortamına sürüklemiştir. Bu dönemde öne çıkan en kritik sorunlar şunlardı:

1. Yüksek Enflasyon ve Alım Gücünün Kaybı

Enflasyon oranı yıllık bazda %100'ün üzerine çıkmış; bu durum vatandaşların alım gücünü ciddi şekilde zayıflatmış ve genel anlamda yaygın bir ekonomik belirsizlik ortamı yaratmıştır (Erlat & Şahin, 1998).

- Hükümet enflasyonu kısmi mali önlemlerle kontrol altına almaya çalışsa da bu çabalar yetersiz kalmıştır. Özellikle bütçe açıklarının bir kısmının para basımıyla finanse edilmesi, enflasyonist süreci daha da körüklemiştir. Rodrik'in (1990) belirttiği gibi, açıkların parasal yolla finanse edilmesi, enflasyonu fiili bir mali araç hâline getirmiş ve makroekonomik dengesizlikleri derinleştirmiştir (s. 3).

2. Ödemeler Dengesi Krizi ve Borçlanma

Türkiye, 1970'li yıllarda ciddi bir ödemeler dengesi kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Artan ithalat ihtiyacı ve yetersiz ihracat geliri, dış ticaret açığını büyütmüş; bu durum ülkeyi kısa vadeli dış borçlanmaya bağımlı hâle getirmiştir.

- Döviz rezervlerinin hızla tükenmesi, dış borçların çevrilmesini zorlaştırmış ve uluslararası finansman kaynaklarına erişimi kısıtlamıştır.
- Bu koşullar altında Türkiye, borçlarını ödemekte zorlanmış; 1978'de IMF ile stand-by anlaşmaları imzalamak zorunda kalmıştır.

3. Kamu Sektöründeki Verimsizlik ve Toplumsal Memnuniyetsizlik

- Devletin kilit sektörlerde artan müdahalesi, ağır işleyen, verimsiz ve birçok durumda yolsuzluklara açık bir bürokrasinin oluşmasına yol açmıştır. Kamu iktisadi teşebbüsleri, dış rekabetten korunarak düşük verimlilik ve yüksek maliyetlerle faaliyet göstermiş; artan mali transferlerle ayakta tutulmuştur (Külük, 2018).
- Bu ekonomik yapının katılığı, işsizlik ve yoksulluk oranlarında sürekli bir artışa neden olmuş; bu da toplumsal huzursuzluğu körüklemiş ve siyasi kutuplaşmayı derinleştirmiştir. Rodrik'e (1990) göre, kamu sektöründeki bozulma yalnızca ülkenin üretim kapasitesini zayıflatmakla kalmamış, aynı zamanda mali tabanını da aşındırmış; gelir yaratmadan yapılan kamu harcamaları, bütçe dengesini daha da bozmuştur (s. 3).

3.1.3 Rekabet Gücünü ve Çeşitlendirmeyi Artırmak İçin Değişim İhtiyacı

Bu tablo karşısında, Türkiye hükümeti ekonomik modelinde yapısal bir değişime duyulan ihtiyacı kabul etmiştir. Art arda yaşanan ekonomik krizler, hızla yükselen enflasyon, kalıcı bütçe açıkları ve ödemeler dengesinin çöküşü, ithal ikamesine dayalı stratejinin sınırlarına ulaştığını açıkça ortaya koymuştur. Dış ticarete getirilen kısıtlamalar, dış finansmana bağımlılık ve yeterli

ihracat gelirinin sağlanamaması gibi etkenler, Türkiye ekonomisini dış şoklara ve uluslararası piyasalardaki fiyat dalgalanmalarına karşı son derece kırılgan hâle getirmiştir (Erlat & Şahin, 1998).

Bu zorluklarla başa çıkabilmek için Türkiye'nin, makroekonomik istikrarı sağlamak, yabancı yatırımları çekmek ve sürdürülebilir büyümeyi teşvik etmek amacıyla bütüncül bir stratejiye ihtiyacı vardı. Bu da yalnızca dış ticaret politikalarında değil; aynı zamanda finansal düzenlemelerde, kamu harcamalarının kontrolünde ve ekonomik kalkınmanın itici gücü olarak özel sektörün güçlendirilmesinde köklü bir dönüşümü gerekli kılıyordu. Buna ek olarak, ekonomik ve siyasi istikrarsızlığın uluslararası piyasalarda yarattığı belirsizlik ve güvensizlik ortamı nedeniyle, yatırımcılar için daha öngörülebilir bir ortam oluşturulması zorunlu hâle gelmişti (Külük, 2018).

Bu gelişmeler üzerine, hükümet, Türkiye ekonomisini yeniden yapılandırmak ve büyümeyi dışa açıklık ile uluslararası rekabet gücüne dayalı bir modele yönlendirmek amacıyla 24 Ocak 1980 Kararları'nı hayata geçirmiştir (Mevzuat Dergisi, 2005). Dönemin başbakanı Süleyman Demirel tarafından başlatılan ve Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların desteğini alan bu reform paketi, Türkiye'nin ekonomik politikasında yeni bir dönemin başlangıcını simgelemiştir.

Bu reformlar kapsamında alınan önlemler arasında, ihracatı daha rekabetçi hâle getirmek amacıyla Türk lirasının devalüe edilmesi, piyasaya yönelik devlet kontrolünün azaltılması ve fiyatların serbestleştirilmesi yer almıştır. Bu sayede üretici sektörlerin daha piyasa odaklı koşullarda faaliyet göstermesi hedeflenmiştir. Ayrıca, küresel ekonomiyle daha güçlü bir entegrasyon teşvik edilmiş; yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi kolaylaştırılmış ve uluslararası ticarete yönelik kısıtlamalar azaltılmıştır (Doğan, 2015).

Bu önlemlerin etkisi önemli olmuştur; zira Türkiye'nin daha açık ve dinamik bir ekonomiye dönüşmesi için gerekli temelleri atmıştır. Ancak yapısal uyum süreci, kısa vadede bazı olumsuz sonuçlar da doğurmuştur. İşsizlik oranlarında artış ve halkın alım gücünde düşüş yaşanmış; bu durum toplumsal gerilimlere yol açmış ve çeşitli kesimlerden gelen tepkilere neden olmuştur (Erlat & Şahin, 1998).

Bu başlangıç zorluklarına rağmen, 24 Ocak 1980 reformları daha sürdürülebilir bir ekonomik modelin temellerini atmış; takip eden on yıllarda ihracat sektörünün genişlemesi ve ekonomik büyüme için gerekli zemini hazırlamıştır (Mevzuat Dergisi, 2005).

Bu geçişle birlikte Türkiye, devlet korumacılığına dayalı kapalı sanayileşme modelini terk ederek, dış ticaretin ve üretim çeşitliliğinin ekonomik kalkınmada kilit rol oynadığı daha rekabetçi bir piyasa ekonomisine yönelmiştir.

Ayrıca Rodrik'in (1990) belirttiği üzere, Türkiye'nin ekonomik modelindeki kırılganlık yalnızca enflasyon ve borçlanma gibi görünür dengesizliklerde değil, aynı zamanda devletin kendi mali yapısını sürdürülebilir araçlar olmaksızın ayakta tutamamasında da kendini göstermiştir. Konvertibl Türk Lirası Mevduatları (CTLD) gibi araçlara olan bağımlılık, ardı ardına gelen devalüasyonlarla birlikte dış borç yükünün aniden artmasına ve ülkenin ciddi mali kayıplar yaşamasına neden olmuştur (Rodrik, 1990, s. 2–3). Dolayısıyla yaşanan çöküş, yalnızca dışsal krizlerin bir sonucu değil; iç korumacı yapısını mali açıdan sürdüremeyen bir modelin doğal sonucudur.

3.2. 24 Ocak 1980 Ekonomik Reformları

24 Ocak 1980 Kararları, Türkiye'nin ekonomik tarihinde bir dönüm noktası olmuş; ithal ikamesine dayalı modelin kesin olarak terk edilmesini ve bunun yerine ticaretin serbestleştirilmesi, makroekonomik disiplin ve ihracat odaklı büyümeye dayalı bir yaklaşımın benimsenmesini simgelemiştir. Bu reformlar, dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in liderliğinde, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı olarak görev yapan Turgut Özal'ın teknik koordinasyonunda hazırlanmış; Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın desteğiyle, 1970'li yılların ortalarından itibaren ülkeyi etkisi altına alan derin ekonomik kriz ortamında uygulanmaya başlanmıştır (Krueger, 1995).

Bu reformlar öncesinde Türkiye, ciddi şekilde bozulmuş bir ekonomik yapı ile karşı karşıyaydı: 1980 yılında %100'ü aşan yüksek enflasyon, GSYİH'nin %6,9'una ulaşan cari açık, negatif büyüme oranları, döviz kıtlığı ve üretken olmayan harcamalarla genişleyen, aşırı şişmiş bir kamu sektörü (Rodrik, 1990, s. 2–3; Mevzuat Dergisi, 2005). Tüm bunlara ek olarak, 1973 Petrol Krizi'nin etkileri, korumacılığa dayalı rekabet gücü düşük bir sanayi yapısı ve Konvertibl Türk Lirası Mevduatları (CTLD) gibi uygulamaların yol açtığı mali yükler, krizi daha da derinleştirmiştir.

Makroekonomik bozulmaya yanıt olarak hükümet, üç stratejik eksene dayanan bir yapısal istikrar programı benimsemiştir: dış ticaretin serbestleştirilmesi, ihracatın teşvik edilmesi ve mali ve parasal reformlar yoluyla enflasyonun kontrol altına alınması. Alınan önlemler arasında özellikle dikkat çekenler şunlardır: Türk lirasının sert biçimde devalüe edilmesi (dolar kuru 47,1 TL'den 70 TL'ye çıkarılmıştır), devlet sübvansiyonlarının kademeli olarak kaldırılması, idari fiyat kontrollerinin gevşetilmesi, faiz oranlarının artırılması ve üretim yapısının ihracatçı sektörlere yönlendirilmesi (Rodrik, 1990, s. 4–5; Külük, 2018).

Rodrik, asıl değişimin yalnızca teknik değil, aynı zamanda ideolojik olduğunu vurgular. Paketin en önemli yönü, “ihracata yönelim ve serbestleşme temelli yeni bir yaklaşımın açıkça ilan edilmesidir” (Rodrik, 1990, s. 4). Bu paradigma değişimi, Türkiye'nin ekonomi politikalarında önemli bir kırılma noktası olmuş ve 1980 Eylül darbesi sonrasında kurulan geçici askerî rejimin sağladığı siyasi destekle, başlangıçta kamuoyundan ciddi bir direnç görmeden uygulanabilen ücret baskılaması ve sübvansiyonların kaldırılması gibi tepki çeken reformları da içeren, “Özal Dönemi” olarak anılan sürecin başlangıcını simgelemiştir.

Tüm bu önlemler, yalnızca kısa vadeli krizden çıkış aracı değil, aynı zamanda yeni bir ekonomik kalkınma modelinin başlangıcı olarak da değerlendirilebilir. Koruyucu politikalara dayalı yapıdan daha açık ve rekabetçi bir ekonomiye geçiş süreci çelişkilerden ve sosyal maliyetlerden muaf olmasa da, Türkiye'nin üretim yapısında ve küresel ekonomiye entegrasyonunda köklü bir dönüşümün temelini atmıştır.

3.2.1 Uygulanan Başlıca Önlemler.

1. Ticaretin Serbestleştirilmesi ve Pazarın Açılması

1980 ekonomik reform planının en önemli değişikliklerinden biri, devletçi korumacılığın terk edilmesi ve Türkiye'nin küresel ticarete entegrasyonunu teşvik eden politikaların benimsenmesiydi. Rodrik'in (1990) de belirttiği gibi, 24 Ocak kararları, önceki ekonomik modelle açık bir kopuşu temsil etmiş; ülke ilk kez açıkça ihracata dayalı ve piyasa odaklı bir yaklaşımı benimsemiş; ekonomik toparlanma ve üretim yapısının modernizasyonu için ticaretin serbestleştirilmesi temel strateji hâline gelmiştir.

Bu yön değişikliği, döviz kıtlığı, GSYİH'de daralma ve %100'ü aşan enflasyon gibi göstergelerle derin bir krizin yaşandığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu durum, devletin ekonomi

yönetiminde köklü bir dönüşümü zorunlu kılmıştır. Bu hedefe ulaşmak için şu önlemler uygulanmıştır:

- Türk Lirasının Devalüe Edilmesi: Türk ürünlerinin uluslararası pazarlarda rekabet gücünü artırmak amacıyla %48,6 oranında ilk büyük devalüasyon gerçekleştirilmiştir (kur TL 47,1'den TL 70'e yükseltilmiştir) (Krueger, 1995; Rodrik, 1990, s. 4). Bu devalüasyon, “PPP-plus” olarak bilinen ayarlanmış parite rejimine dayalı günlük kaydırma sistemi (crawling peg) aracılığıyla sürdürülebilir reel kur değer kaybı politikasıyla desteklenmiştir.
- İthalat Kısıtlamalarının Kademeli Olarak Kaldırılması: 1984 yılından itibaren dış ticaretin önemli ölçüde serbestleştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır. Gümrük vergileri düşürülmüş, kilit sektörlerdeki ithalat lisansları kaldırılmış ve sanayinin daha rekabetçi ve kaliteli ithal girdilere erişimi kolaylaştırılmıştır (Mevzuat Dergisi, 2005; Rodrik, 1990, s. 5).
- İç Pazarın Esnekleştirilmesi: Devletin fiyatlar ve ücretler üzerindeki denetimleri kaldırılmış ya da gevşetilmiştir. Bu sayede kaynak tahsisi ve ekonomik karar alma süreçlerinde özel sektörün rolü artmıştır. Her ne kadar bu uygulama reel ücretlerde düşüşe yol açmış olsa da, işletmeler açısından maliyetlerin azalmasına katkı sağlamış ve daha dinamik, rekabetçi bir piyasa ortamı yaratmıştır (Külük, 2018; Rodrik, 1990, s. 6).

Bu reformlar, rekabeti teşvik etmek, bürokrasiyi azaltmak, sanayi verimliliğini artırmak ve Türkiye'yi küresel ticaretin dinamiklerine entegre etmek amacıyla tasarlanmıştır. Rodrik'in (1990) ifadeleriyle, bu sürecin asıl başarısı yalnızca uygulanan teknik önlemlerde değil, “ihracata yönelim ve serbestleşmeye dayalı yeni bir yaklaşımın açıkça ortaya konmasında” yatmaktadır (s. 4). Ancak yazar, bu dışa açılma sürecinin tamamen tutarlı veya doğrusal bir seyir izlemediğini de uyarılmaktadır; zira mali ve siyasi baskılar spesifik gümrük vergilerinin uygulanmasına ve takdiri kararların alınmasına yol açmış ve bu da ekonomik aktörler arasında belirsizlik yaratmıştır (Rodrik, 1990, s. 18).

2. İhracat Teşvikleri ve Stratejik Sektörlerin Desteklenmesi

Türkiye hükümeti, ihracat sektörünün genişlemesini teşvik etmek amacıyla agresif politikalar uygulamıştır. Bu yaklaşım, Türkiye'nin ekonomisini çeşitlendirmesi ve geleneksel tarım ürünleri ile hammaddelere olan bağımlılığını azaltması gerektiği anlayışına dayanıyordu.

Üretim yapısının dar bir alana sıkışmış olması, döviz geliri yaratma kapasitesini sınırlamakta ve dış dengesizlikleri kalıcı hâle getirmekteydi. Bu nedenle yeni model, ihracatın teşvikini temel alan bütüncül bir strateji benimsemiştir. Benimsenen başlıca stratejiler arasında şunlar yer almaktadır:

- **İhracatçı Şirketlere Sübvansiyonlar ve Tercihli Finansman:** İhracat odaklı projeler için devlet bankaları aracılığıyla dolaylı finansal destek sağlanmış; düşük faizli sübvansiyonlu krediler sunulmuştur (Şenses & Kırım, 1991). Rodrik'in (1990) vurguladığına göre, yapısal uyumun ilk yıllarında ihracata verilen sübvansiyonlar, ihracat değerinin %20 ila %25'i düzeyine ulaşmıştır. Bu durum, dış ticaret sektörünü desteklemeye yönelik kamu müdahalesinin büyüklüğünü açıkça ortaya koymaktadır (s. 6).
- **İhracat Gelirlerine Vergi Muafiyetleri:** Devlet, ihratattan elde edilen gelirler üzerinde cömert vergi muafiyetleri ve indirimler uygulamıştır. Bu sayede işletmelerin uluslararası alanda rekabet gücü artmış, aynı zamanda yeniden yatırıma yönlendirebilecekleri kaynaklar serbest bırakılmıştır. Rodrik'e (1990) göre, bazı durumlarda verilen teşvikler fiili ihracat hacmine sıkı şekilde bağlı olmadan uygulanmıştır. Bu durum belirli düzeyde piyasa bozulmalarına yol açsa da, aynı zamanda ihracat yapılabilir mal ve hizmet arzının hızla genişlemesini sağlamıştır (s. 6).
- **Serbest Bölgeler ve Organize Sanayi Bölgelerinin Kurulması:** Yabancı yatırımları çekmek, ihraç edilebilir mal üretimini teşvik etmek ve teknoloji transferini kolaylaştırmak amacıyla stratejik serbest bölgeler ile organize sanayi bölgeleri desteklenmiştir. Bu bölgelerde işletmelere vergi avantajları, öncelikli finansman erişimi ve lojistik hizmetler sunulmuş; böylece ihracata yönelik üretim için daha rekabetçi üretim ortamları oluşturulmuştur.
- **Stratejik Sektörlerin Teşvikine Yönelik Politikalar:** Devlet, yüksek katma değerli sanayileri desteklemek amacıyla sektörel stratejiler geliştirmiştir. Tekstil, otomotiv ve elektronik gibi sektörler, dış talep elastikiyeti yüksek ve nitelikli istihdam yaratma kapasitesi güçlü alanlar olarak önceliklendirilmiştir (Krueger, 1995).

Bu önlemler sonucunda Türkiye, 1980'li yıllar boyunca üretim tabanını genişletmiş ve ihracatını önemli ölçüde çeşitlendirmeyi başarmıştır. 1980 yılında toplam ihracatın %40'ından azını oluşturan imalat sanayi ürünleri, on yılın sonunda %70'in üzerine çıkmıştır.

Ancak Rodrik (1990), ihracat teşvik politikasının çoğu zaman heterodoks ve parçalı bir yapıya sahip olduğunu belirtir. Sübvansiyonlar her zaman şeffaf bir şekilde ya da yalnızca ekonomik ölçütlere dayanarak tahsis edilmemiş; bu da zaman zaman verimsizliklere ve ilave mali risklere yol açmıştır (s. 6–7). Bu zayıflıklara rağmen, ihracat hamlesi, Türkiye ekonomisinin daha açık ve rekabetçi bir modele geçiş sürecinde yaşadığı yapısal dönüşümün temel dayanaklarından biri olmuştur.

3. Makroekonomik İstikrarın Sağlanması ve Uluslararası Kuruluşların Desteği

Türkiye'nin ekonomik reform programı yalnızca ticaretin serbestleştirilmesi ve ihracatın teşvikiyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda 1970'li yılların sonuna doğru sürdürülemez hâle gelen enflasyon sürecini kontrol altına almak ve makroekonomik istikrarı sağlamak amacıyla alınan bir dizi önlem de içermiştir. Bu adımlar, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve diğer çok taraflı kuruluşların desteğiyle hayata geçirilmiştir.

Uygulanan başlıca istikrar önlemleri arasında şunlar yer almaktadır:

- **Kamu Harcamalarının Kontrolü:** Hükümet, temel mal ve hizmetlere yönelik sübvansiyonları azaltma yoluna gitmiş ve bu sayede devlet sektöründe birikmiş verimsizliklerin bir kısmını gidermeyi başarmıştır (Gisselquist & Pray, 1980). Bu mali disiplin politikası, bütçe açığından kaynaklanan enflasyonist baskıyı azaltma çabalarında merkezi bir rol oynamıştır. Rodrik'e (1990) göre, bütçe açığının azaltılması ihtiyacı, herhangi bir istikrar sürecinin sürdürülebilirliği açısından öncelikli hedef hâline gelmiştir (s. 3).
- **Finansal Sektörün Reformu:** Bankacılık sisteminde yabancı yatırımların katılımına daha fazla olanak tanınmış ve finansal araçların modernizasyonuna yönelik adımlar atılmıştır. aiz oranlarına getirilen sınırlamalar kaldırılmış, döviz işlemleri serbestleştirilmiş ve yerel bankalarda döviz cinsinden hesap açılması teşvik edilmiştir (Krueger, 1995; Rodrik, 1990, s. 5). Bu açılımın amacı, bankacılık sistemini canlandırmak, kredi tahsisinin etkinliğini artırmak ve sermaye girişlerini teşvik etmektir. Ancak bunun sonucunda ekonomide kısmi bir dolarizasyon süreci de ortaya çıkmıştır.
- **Sıkı Para Politikası:** Reformlar öncesinde yıllık %100'ü aşan enflasyonu kontrol altına almak ve para arzındaki genişlemeyi sınırlamak amacıyla reel faiz oranları önemli ölçüde

artırılmıştır (İntaş, 2019). Bu sıkılaştırılmış para politikası, Türk lirasının kademeli ve istikrarlı şekilde değer kaybetmesine olanak tanıyan günlük ayarlamalara dayalı yönetilen kur rejimiyle desteklenmiştir (Rodrik, 1990, s. 5).

Bu önlemlerin uygulanmasını kolaylaştıran temel unsurlardan biri, kapsamlı uluslararası mali destek olmuştur. Rodrik'in (1990) vurguladığına göre, Türkiye IMF, Dünya Bankası ve OECD ülkelerinden gelen ikili yardımlar da dâhil olmak üzere olağanüstü düzeyde resmî finansman almıştır. Bu durum, reformların hayata geçirilmesi için ülkeye “uzun bir hareket alanı” sağlamış ve Türkiye örneğini aynı dönemdeki diğer gelişmekte olan ülke yapısal uyum programlarından ayıran önemli bir fark yaratmıştır (s. 8–9).

Her ne kadar bu önlemler ekonomiyi kısmen istikrara kavuşturmuş ve orta vadeli büyüme için gerekli temelleri atmış olsa da, uyum süreci kısa vadede önemli sosyal maliyetler doğurmuştur. Başlıca olumsuz etkiler arasında işsizlikte artış, çalışanların alım gücünde azalma ve gelir eşitsizliğinde büyüme yer almaktadır.

Rodrik (1990), ayrıca bu istikrar sürecinin tamamlanmamış olduğuna dikkat çeker; çünkü yapısal bütçe açıkları sürdürülebilir şekilde giderilememiş ve uzun vadeli mali disiplinin sağlanabilmesi için sağlam bir kurumsal zemin oluşturulamamıştır (s. 16–17). Bu nedenle, 1980'li yılların sonlarına doğru Türkiye yeniden enflasyonist baskılarla ve mali dengesizliklerle karşı karşıya kalmış; bu da elde edilen ilk istikrarın tam anlamıyla pekiştirilemediğini ortaya koymuştur.

3.2.2 Reformların Büyüme ve İhracatın Çeşitlendirilmesi Açısından İlk Sonuçları

1980 sonrası uygulanan reformların ilk etkileri karmaşık bir tablo ortaya koymuştur: ekonomik büyüme ve dış ticaretin çeşitlendirilmesinde önemli iyileşmeler sağlanırken, aynı zamanda kayda değer sosyal ve makroekonomik maliyetler de yaşanmıştır.

Olumlu Etkiler:

- **İhracatta Artış:** Reformlar, ihracat sektörünü dikkate değer şekilde canlandırmayı başarmıştır. 1979 yılında ihracat, GSYİH'nin yalnızca %4,5'ini oluştururken; 1990 yılına gelindiğinde bu oran %13,2'ye yükselmiş ve ihracatın teşviki politikasının başarısını ortaya koymuştur (Krueger, 1995). Rodrik'e (1990) göre bu büyüme, doğrudan ihracat sübvansiyonları, sistematik olarak rekabetçi tutulan reel döviz kuru ve dış ticaretin kademeli serbestleştirilmesi gibi unsurların birleşimiyle sağlanmıştır (s. 5).

- **Dış Ticaretin Çeşitlendirilmesi:** Türkiye, tarihsel olarak bağımlı olduğu tarım ürünlerinden uzaklaşarak, ihracat sepetinde imalat sanayi ürünlerinin payını önemli ölçüde artırmayı başarmıştır. Tekstil, otomotiv ve hafif makine imalatı gibi sektörler Türk ihracatına hâkim olmaya başlamıştır (Şenses & Kırım, 1991).Türkiye daha fazla sayıda imalat ürünü ihraç etmeye başlamış olsa da, bu ürünlerin büyük çoğunluğu hâlâ düşük teknolojlili ve sınırlı düzeyde sofistike ürünlerden oluşmaktaydı (s. 7).
- **Yabancı Yatırımlarda Artış:** Pazarın serbestleştirilmesi ve makroekonomik istikrar yönündeki ilerlemeler, doğrudan yabancı yatırımları (DYY) çekmiş; bu da özellikle dış ticarete bağlı stratejik sanayi sektörlerinin modernizasyonunu kolaylaştırmıştır (Mevzuat Dergisi, 2005). Bununla birlikte Rodrik (1990), Türkiye’ye yönelen DYY miktarının diğer gelişmekte olan ülkelerle kıyaslandığında sınırlı kaldığını ve daha çok geleneksel sektörlerde yoğunlaştığını, yüksek teknoloji içeren sanayi kollarına yeterince yönelmediğini belirtmektedir (s. 14).

Olumsuz Etkiler:

- **İşsizlikte Artış:** Devlet sektörünün küçülmesi, işgücü piyasasının serbestleştirilmesi ve verimsiz sanayi kollarının yeniden yapılandırılması, özellikle daha önce devlet koruması altındaki sektörlerde önemli ölçüde iş kayıplarına yol açmıştır. Rodrik’in (1990) belirttiği gibi, yapısal uyum süreci bir tür “ücret baskılaması”nı beraberinde getirmiştir; bu durum, dış rekabet gücünü artırmış olsa da, kayıtlı istihdam düzeyini ve toplumsal istikrarı ciddi şekilde olumsuz etkilemiştir (s. 12–13).
- **Alım Gücünde Düşüş:** Sübvansiyonların kaldırılması ve fiyatların serbestleştirilmesi, yaşam maliyetlerinde ciddi artışlara yol açmış; bu durum özellikle düşük gelirli kesimleri olumsuz etkilemiştir. Kısa vadede bu etkinin oldukça ağır olduğu görülmüş, toplumsal hoşnutsuzluk yaratmış ve siyasi gerilimleri artırmıştır.
- **Enflasyonun Kalıcılığı:** Uygulanan sıkı para politikalarına rağmen, reformların ilk yıllarında enflasyon kronik bir sorun olmaya devam etmiştir. Rodrik’e (1990) göre, derin ve yapısal bir mali uyumun gerçekleştirilememesi, uzun vadeli bir istikrarın sağlanmasını engellemiştir: bütçe açıklarının devam etmesi, ekonomik liberalleşmeye rağmen enflasyonist baskıların sürmesine neden olmuştur (s. 16–17).

1980 yılı 24 Ocak tarihinde başlatılan ekonomik yeniden yapılanma, Türkiye'nin ekonomik modelinin evriminde temel bir dönüm noktası olmuş ve ekonomik liberalleşme ile ihracat odaklı kalkınma anlayışına dayanan yeni bir gelişim sürecinin başlangıcını simgelemiştir. Bu önlemler, 1970'li yıllarda Türkiye ekonomisini derinden etkileyen krizlere yüksek enflasyon, sürdürülemez bütçe açıkları, aşırı büyümüş bir kamu sektörü ve duraklayan verimlilik düzeyleri bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu reform paketi yalnızca kısa vadede ekonomik istikrarı sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda ticaretin serbestleştirilmesi, ihracatın teşviki ve devletin ekonomideki rolünün azaltılması gibi politikalar yoluyla ülkenin kalkınma modelini yeniden tanımlamayı hedeflemiştir.

Ticaret engellerinin ve gümrük vergilerinin kademeli olarak kaldırılmasıyla birlikte Türk lirasının devalüe edilmesi, Türk ürünlerinin uluslararası pazarlardaki rekabet gücünü artırmıştır. Aynı şekilde, ihracat sektörüne sağlanan teşvikler ve finansal sistemin modernizasyonu, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesini kolaylaştırmış ve özel sektörün büyümesini teşvik etmiştir.

Kısa vadede, bu reformların sonuçları karmaşık olmuştur. İhracatta hızlı bir artış sağlanmış olsa da, Türkiye ekonomisi uyum sürecinde zorluklarla karşı karşıya kalmıştır; devlet sübvansiyonlarının kaldırılması ve kamu harcamalarının kontrol altına alınması nedeniyle işsizlik artmış, vatandaşların alım gücü azalmıştır. Bununla birlikte, orta ve uzun vadede reformlar, Türkiye ekonomisinin sürdürülebilir büyüme sağlaması ve daha fazla çeşitlenmesi için gerekli temelleri atmıştır.

İhracat, 1979'da GSYİH'nin %4,5'i seviyesindeyken 1990 yılında %13,2'ye yükselmiş; Türkiye, ihracat yapısında imalat sanayi ürünlerinin artan payıyla uluslararası ticarete önemli bir aktör hâline gelmeyi başarmıştır. Bu reformların en büyük başarılarından biri, Türkiye'nin küresel piyasalara daha entegre bir ekonomi hâline gelmesi olmuştur. Özel sektörün ekonomideki rolü artmış; verimlilik ve etkinlik odaklı bir yaklaşım benimsenmiştir. İhracatın çeşitlendirilmesi sayesinde ülke, tarım ve enerji ürünlerine olan bağımlılığını azaltarak; imalat sanayi, tekstil, otomotiv ve teknoloji gibi sektörlerde önemli bir ivme kazanmıştır.

Bununla birlikte, kaydedilen ilerlemelere rağmen uyum süreci önemli sosyal maliyetler doğurmuştur. İşgücü piyasasının serbestleştirilmesi ve devletin ekonomideki rolünün azaltılması, özellikle sübvansiyonlara ve kamu işletmelerindeki istihdama bağlı olan toplum kesimlerinde eşitsizliklerin artmasına ve çalışma koşullarının güvencesizleşmesine neden olmuştur. Ayrıca, sıkı

para politikalarının fiyat istikrarını sağlayabilmesi birkaç yıl almış; bu süreçte enflasyon yüksek seviyelerde kalmaya devam etmiştir.

Tüm bu zorluklara rağmen, 1980 reformları Türkiye'nin sonraki on yıllarda yaşadığı ekonomik dönüşümün temellerini atmıştır. Bu reformlar sayesinde Türkiye, küresel ekonomiye entegre olmayı başarmış; ihracat ve özel yatırımlar tarafından yönlendirilen bir büyüme modelini benimseyerek önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Genel olarak, bu tarihten itibaren uygulanan politikalar, ülkenin ekonomik evriminde geri dönüşü olmayan bir dönüm noktasını temsil etmiş ve Türkiye'yi korumacı bir modelden açık ve çeşitlenmiş bir ekonomiye geçişte başarılı bir örnek hâline getirmiştir.

Bu araştırmanın ilerleyen bölümlerinde, Türkiye'nin ihracatın çeşitlendirilmesine dayalı bu modeli sayesinde stratejik sektörlerini nasıl geliştirdiği daha ayrıntılı şekilde incelenecek; ayrıca bu deneyimin, ihracatın çeşitlendirilmesi ve birincil ürünlere bağımlılık açısından benzer zorluklarla karşı karşıya olan Venezuela için nasıl bir örnek teşkil edebileceği değerlendirilecektir.

3.3 İhracat Sektörünün Dönüşümü ve Ürün Çeşitliliği

1980 sonrası dönemde Türkiye'nin ihracat sektörü, ticaretin serbestleştirilmesi ve ihracatın teşviki temelli bir büyüme modelinin benimsenmesiyle önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu süreç, ihraç edilen ürünlerin bileşiminde köklü değişikliklere yol açmış; ülkenin dış ticaretinde sanayi ve imalat sektörlerinin payı büyük ölçüde artmıştır (Alparslan & Ökte, 2023). İthal ikamesi modelinden daha açık ve çeşitlendirilmiş bir ekonomiye geçiş, Türkiye'nin küresel değer zincirlerine entegre olmasını sağlamış; bu da ekonomik büyümesini ve uluslararası rekabet gücünü artırmıştır (Nakşidil & Ökte, 2023).

Sonraki on yıllarda, bu dışa açılma süreci ticaret anlaşmalarının imzalanması ve ulusal işletmelerin rekabet gücünü artırmaya yönelik yapısal reformların uygulanmasıyla pekiştirilmiştir (Kepenek & Yentürk, 2007). Alparslan ve Ökte'ye (2023) göre, liberalleşme politikası aynı zamanda birincil ürünlere dayalı bir ekonomik yapıdan sanayileşmiş ve çeşitlendirilmiş bir ekonomi modeline geçişi de desteklemiştir; bu da tarım ve madencilik gibi geleneksel sektörlerle olan bağımlılığın azalmasıyla sonuçlanmıştır.

Bu yapısal değişim, hükümetin sanayi sektörlerine ve ileri teknolojiye yatırım yapılmasını teşvik etmek amacıyla uyguladığı çeşitli teşvikler sayesinde hız kazanmıştır. Sonuç olarak,

makine, elektronik ürünler, otomobiller ve kimyasallar gibi ürünler ülkenin ihracat sepetinde daha belirgin bir yer edinmeye başlamıştır (Alparslan & Ökte, 2023). Ayrıca, tedarik zincirlerinin modernizasyonu ve iş gücünün eğitimi teşvik edilerek, Türk işletmelerinin küresel pazarlardaki rekabet gücünü artırmak hedeflenmiştir (Tezel, 1982).

Ancak bu dönüşüm aynı zamanda önemli zorlukları da beraberinde getirmiştir. Dış pazarlara olan bağımlılığın artması, Türkiye ekonomisinin küresel ekonomik krizlere karşı kırılganlığını yükseltmiştir; bu durum 2008 finansal krizi ve COVID-19 pandemisinin yol açtığı durgunlukta açıkça görülmüştür (Pamuk, 2014). Ayrıca, ihracat sektörünün rekabet gücünü koruyabilmesi için teknoloji ve imalat alanlarında sürekli yenilik ve gelişim ihtiyacı vazgeçilmez bir gereklilik hâline gelmiştir (Mazlum, 2020).

Güncel araştırmalara göre, ihracatın çeşitlendirilmesi küresel talep dalgalanmalarına karşı kırılganlığı azaltmış ve ihracat gelirlerinde daha fazla istikrar sağlamıştır (Erkan & Sunay, 2016). Ürün farklılaştırma stratejilerinin uygulanması ve yeni pazarlara yönelme çabaları, bu büyüme modelinin sürdürülebilirliğinde kilit rol oynamıştır (Kruger, 1974). Ancak, elde edilen bu ilerlemelerin kalıcı hâle gelebilmesi için; yenilikçiliği, teknolojik gelişimi ve yükselen sektörlerdeki fırsatların değerlendirilmesini destekleyen politikalara devam edilmesi büyük önem taşımaktadır (Orkunoglu Şahin, 2022).

3.3.1 1980 Sonrası Türk İhracatının Bileşimindeki Değişim

1980’li yıllardan önce Türk ekonomisi, ithal ikamesine dayalı ve oldukça korumacı bir dış ticaret yapısına sahipti. Devletin benimsediği strateji, iç üretimi geliştirerek yabancı ürünlere olan bağımlılığı azaltmayı amaçlıyordu; ancak bu yaklaşım, Türkiye ekonomisinin küresel pazarlardaki rekabet gücünü sınırlandırıyordu. 1980 yılında başlatılan ekonomik reformlarla birlikte, ticaret politikası daha fazla dışa açıklık ve uluslararası piyasalarda rekabetçiliğin artırılması yönünde şekillenmiştir.

Sonuç olarak, daha önce ihracat sepetine hâkim olan birincil ürünlerin yerini önemli ölçüde sanayi malları almıştır (Tokucu & Yüce, 2013). Rodrik’e (1990) göre, 1979 ile 1981 yılları arasında ihracat değeri iki katına çıkarak 2,3 milyar dolardan 4,7 milyar dolara ulaşmış; bu büyüme 1985 yılına kadar devam etmiş ve ihracat 8 milyar dolara yükselmiştir (s. 5). 1980 reformlarının beraberinde getirdiği yapısal dönüşüm, birkaç temel stratejiye dayanmaktaydı. İlk olarak, Türkiye

sabit döviz kuru politikasını terk etmiş ve esnek kur rejimini benimsemiştir; bu da Türk ürünlerinin uluslararası pazarlarda daha rekabetçi hâle gelmesini sağlamıştır (Demirbaş, 2003).

İkinci olarak, hükümet ihracatı teşvik etmek amacıyla bir dizi destek mekanizması uygulamıştır. Bunlar arasında vergi iadesi, yatırımlara yönelik sübvansiyonlar ve ihracatçı sanayi kuruluşlarına yönelik uygun koşullu finansman olanakları yer almıştır (Akar, 1995). Ayrıca, Türkiye'nin uluslararası ticaret anlaşmaları imzalaması, ülkenin küresel ekonomiye entegrasyonunda kritik bir rol oynamış; stratejik pazarlara erişimi mümkün kılmış ve ihracatın çeşitlendirilmesini teşvik etmiştir (Dozyakışır, 2005).

Bu ekonomik açılım sayesinde güçlenen sektörler arasında tekstil, otomotiv, elektronik ve kimya sanayileri öne çıkmıştır. Bu sektörler, hem devlet teşviklerinden hem de artan doğrudan yabancı yatırımlardan önemli ölçüde faydalanmıştır. İmalat sanayi üretimi kayda değer bir artış göstermiş; 1980 yılında ihracatın %36'sını oluşturan imalat ürünleri, 1985'te %76'ya, 2000 yılında ise %92'ye ulaşmıştır (TÜİK, 2012). İhracat sektöründe yaşanan bu yeniden yapılanma, Türkiye'nin üretim tabanını çeşitlendirmesine ve tarım ile maden gibi birincil ürünlere olan bağımlılığını azaltmasına olanak tanımıştır; bu ürünlerin toplam ihracattaki payı zamanla gerilemiştir.

Alparslan ve Ökte'ye (2023) göre, Türkiye'nin ihracatındaki sektörel çeşitlenme; teşvik tedbirlerinin uygulanması ve ticaret altyapısının iyileştirilmesiyle hız kazanmıştır. Tekstil, otomotiv, makine ve kimya ürünleri gibi sektörler dış ticarete daha fazla pay kazanmaya başlamış; bu gelişme, geleneksel ürünlerin geri planda kalmasına yol açmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin bölgesel ve küresel ticaret anlaşmalarına dâhil olması, stratejik pazarlardaki varlığını güçlendirmiştir. Bu sürece, teknolojiye yapılan yatırımların ve iş gücünün eğitilmesinin eşlik etmesi, daha yüksek katma değerli sektörlerin büyümesini mümkün kılmıştır (Tokucu & Yüce, 2013).

İhracat sektöründeki dönüşümde kilit unsurlardan biri de uluslararası pazarlama ve satış stratejilerinde yapılan yenilikler olmuştur. Tokucu ve Yüce'ye (2013) göre, Türkiye'nin ihracatını genişletmedeki başarısı yalnızca üretim çeşitliliğine değil, aynı zamanda Türk firmalarının küresel pazarlarda rekabet edebilmesini sağlayan yenilikçi pazarlama stratejilerini benimsemelerine de dayanmaktadır. Uluslararası talebin değişen yapısına uyum sağlama zorunluluğu, ihracatçı firmaları üretim yapılarını iyileştirmeye ve tanıtım ile dağıtım stratejilerini optimize etmeye itmiştir (Dozyakışır, 2005).

Ancak bu dönüşüm süreci çeşitli zorluklardan da muaf değildi. İhracatın artması, Türkiye ekonomisinin uluslararası pazarlara olan bağımlılığını artırmış ve ülkeyi küresel ekonomik krizlere daha açık hâle getirmiştir. Örneğin, 2008 küresel finans krizi, Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı olan Avrupa'daki talep daralması nedeniyle ihracatını olumsuz etkilemiştir (Demirbaş, 2003). Ayrıca, emek yoğun üretime dayalı sanayi modeli, daha düşük üretim maliyetleri sunan Çin gibi ülkelerle yaşanan rekabet nedeniyle zorlanmaya başlamıştır.

Tüm bu engellere karşın, Türkiye'nin ihracat çeşitlendirme politikası, küresel talepteki dalgalanmalara karşı kırılganlığını azaltmayı başarmıştır. Ürün farklılaştırma stratejilerinin uygulanması ve Orta Doğu, Afrika ile Latin Amerika gibi yeni pazarlara yönelmesi, bu büyüme modelinin sürdürülebilirliği açısından belirleyici olmuştur. Ancak, elde edilen kazanımların kalıcı hâle gelmesi için; yenilikçiliği destekleyen politikaların sürdürülmesi, teknolojik gelişimin teşvik edilmesi ve yeni sektörlerdeki fırsatların araştırılması büyük önem taşımaktadır (Tokucu & Yüce, 2013; Dozyakışır, 2005).

Bu çerçevede Akar ve Ay'a (2019) göre, otomotiv ve elektronik gibi sanayi sektörlerinin genişlemesi, hükümet politikalarının yanı sıra sanayinin uluslararası pazar taleplerine uyum sağlamasıyla mümkün olmuştur. Bu süreç, Türkiye'nin ihracatını çeşitlendirmesine ve düşük katma değerli ürünlere olan bağımlılığını azaltmasına olanak tanımıştır. İhracatın bileşimindeki dönüşüm ve bu sektörlerdeki büyüme, Türkiye'nin dünya ticaretindeki konumunu pekiştirmede belirleyici olmuştur. Aynı zamanda, organize sanayi bölgeleri ile inovasyon kümelenmelerinin geliştirilmesi, iç üretim zincirlerinin güçlenmesini ve çok uluslu şirketlerle bağlantıların kurulmasını sağlamıştır.

Sanayi sektöründeki büyüme, aynı zamanda Türkiye'nin daha yüksek katma değerli ürün üretimine yönelmesiyle de desteklenmiştir. Melisa Bolat'a (2019) göre, sanayideki çeşitlenme, Türkiye'nin yüksek teknoloji mamul ürün ihracatını artırarak küresel pazarlardaki payını yükseltmesini sağlamıştır. Özellikle makine ve kimya gibi sektörler, inovasyon yatırımları ve teknolojik gelişmeler sayesinde dikkate değer bir büyüme göstermiştir (Bolat, 2019).

Öte yandan, hükümet teşviklerinin uygulanması, imalat sanayisinde stratejik sektörlerin genişlemesini desteklemiştir. İhracat Teşviklerinin Etkinliği (2021) raporuna göre, sanayi ürünleri üretimine yönelik devlet desteği, Türk şirketlerinin uluslararası pazarlardaki rekabet gücünü artırmada kilit bir rol oynamıştır. Bu destek; vergi muafiyetleri, ihracat kredileri ve yeni

teknolojilerin benimsenmesine yönelik sübvansiyonlar gibi önlemleri içermektedir (İhracat Teşviklerinin Etkinliği, 2021).

Yine de, imalat sektöründeki büyüme bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir. İthal girdilere olan bağımlılık ve uluslararası piyasalardaki dalgalanmalar, üretim maliyetleri ve ihracatçı firmaların kârlılığı üzerinde baskı yaratmaktadır. Bolat'a (2019) göre, Türkiye'de sanayi büyümesinin sürdürülebilirliğini sağlamak için yerli hammadde ve ara malı üretiminin artırılması önemli bir gerekliliktir (Bolat, 2019).

Bu sektörlerin gelişimi, ülkenin ekonomik politikasında öncelikli bir konu olmaya devam etmektedir. Teknolojik yeniliklere ve yerli üretimin güçlendirilmesine verilen önem, dışa bağımlılığın azaltılmasını hedeflemektedir. Sanayi rekabetçiliğini artırmaya yönelik stratejiler, yeni pazar arayışları ve lojistik altyapının modernizasyonu ile birlikte, Türkiye'nin dış ticaretinin geleceğini şekillendirmeye devam etmektedir.

3.3.3 Geleneksel Olmayan Sektörlere Yönelik Teşvik Politikaları ve Ekonomiye Etkisi

Türkiye hükümeti, geleneksel sektörlerde olan bağımlılığı azaltmak ve yükselen sanayi kollarının büyümesini teşvik etmek amacıyla ihracatın çeşitlendirilmesini destekleyen çeşitli politikalar uygulamıştır. Bu stratejiler arasında vergi muafiyetleri, doğrudan sübvansiyonlar, finansal teşvikler, yeniliği destekleyen politikalar ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi için tercihli finansman olanakları yer almaktadır (Özcan, 2014). Bu mekanizmalar, sanayileşmeyi teşvik etmek ve Türkiye'nin küresel pazarlardaki rekabet gücünü artırmak amacıyla tasarlanmıştır (İhracat Teşviklerinin Etkinliği, 2021).

Bu politikaların temel bileşenlerinden biri, bölgeye ve sektöre göre farklı düzeylerde yapılandırılan üretime yönelik yatırım teşvik sistemidir. Türkiye, uzay-havacılık, biyoteknoloji ve bilgi teknolojileri gibi yüksek teknoloji endüstrilerine özel destek programları geliştirmiştir. Özcan'a (2014) göre, bu teşvikler, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine adanmış organize sanayi bölgeleri ve teknoloji geliştirme bölgeleri aracılığıyla teknoloji firmalarının kurulmasını teşvik etmiştir.

Diğer önemli bir unsur ise stratejik sektörlerde iş gücünün niteliğini artırmak amacıyla kamu-özel sektör iş birliklerinin entegre edilmesidir. Uygulanan politikalar sayesinde robotik, yapay zeka ve ileri imalat gibi alanlarda ileri düzey teknik eğitime erişim kolaylaşmış; bu da Türkiye'nin

ihracatında verimliliği ve rekabet gücünü artırmıştır (Yalçın & Doğan, 2022). Bu önlemler, geleneksel olmayan sektörlerin sürdürülebilir büyüme yakalamasını sağlamış ve köklü sanayi dallarıyla olan farkın azalmasına katkıda bulunmuştur (Bolat, 2019).

Çınar ve Göksel'e (2008) göre, ihracatın çeşitlendirilmesi, küresel ekonomik krizlerin olumsuz etkilerini hafifleterek Türkiye ekonomisinin istikrarını güçlendirmiştir. Hammadde fiyatlarındaki dalgalanmalara açık kırılgan sektörlerle olan bağımlılığın azalması, daha dengeli ve dış şoklara karşı dirençli bir ekonomik yapı oluşmasına katkı sağlamıştır (Dozyakışır, 2005). Özellikle yüksek katma değerli sanayi sektörlerinin güçlendirilmesi, dış ticaret dengesinin iyileştirilmesine ve ülkeye daha istikrarlı gelir kaynaklarının kazandırılmasına olanak tanımıştır.

Son yıllarda ticaretin dijitalleşmesi, yükselen sektörlerin genişlemesi için yeni fırsatlar yaratmıştır. Dijital dönüşüm, Türkiye'nin ihracatını e-ticaret yoluyla güçlendirmesine olanak sağlamış; küresel platformlara entegrasyonu kolaylaştırmış ve lojistik ile dağıtım alanlarındaki engelleri azaltmıştır (TÜİK, 2022). Hükûmet, dış ticarete dijital teknolojilerin benimsenmesini teşvik etmek amacıyla özel programlar uygulamış ve firmaların uluslararası pazarlardaki faaliyetlerini genişletmeleri için çeşitli destek mekanizmaları geliştirmiştir (İhracat Teşviklerinin Etkinliği, 2021).

Ayrıca, teşvik politikaları, stratejik sektörlerde doğrudan yabancı yatırımın çekilmesinde temel bir rol oynamıştır. Finansman programlarının oluşturulması ve operasyonel maliyetlerin azaltılması sayesinde, çok uluslu şirketler Türkiye'de üretim ve Ar-Ge merkezleri kurmuş; bu da istihdam yaratılmasını ve teknoloji transferini mümkün kılmıştır. Endüstriyel kümelenme politikası, yerli firmaların uluslararası değer zincirlerine entegrasyonunu kolaylaştırmış, böylece yenilikçiliği ve Türkiye'nin ihracat teklifinin daha sofistike hâle gelmesini teşvik etmiştir (Özcan, 2014).

Yine de, tüm bu çabalara rağmen, geleneksel olmayan sektörlerin büyümesi önemli zorluklarla karşı karşıyadır. Gelişmiş teknolojik altyapıya duyulan ihtiyaç, yükselen ekonomilerle rekabet ve ithal girdilere olan bağımlılık, bu politikaların uzun vadeli etkisini sınırlayabilecek faktörlerdir (Bolat, 2019). Bununla birlikte Türkiye'nin benimsediği stratejik yaklaşım, ülkeyi yenilikçi ve yüksek büyüme potansiyeline sahip sektörlerde önemli bir aktör konumuna getirmiştir. Bu politikaların evrimi ve yeni eğilimlere uyum sağlama kapasitesi, Türkiye'nin dış ticaretinin geleceği ve küresel ekonomideki konumunun pekişmesi açısından belirleyici olacaktır.

3.4 Türkiye Modelinin Başarısının Temel Faktörleri

3.4.1 Özel Sektörün ve Doğrudan Yabancı Yatırımların (DYY) Çeşitlendirmedeki Rolü

Doğrudan yabancı yatırım (DYY), bir ülkede ikamet eden bir varlığın, başka bir ülkede bulunan bir şirkette kalıcı ve önemli bir çıkar elde ederek o şirketin yönetimi üzerinde etkili olma amacıyla yaptığı uluslararası sermaye akışı olarak tanımlanabilir (García & López, 2020, s. 4). Salt finansal veya spekülatif yatırımların aksine, DYY uzun vadeli bağların kurulmasını, teknoloji transferini, yönetim bilgisinin öğrenilmesini ve yerel üretim zincirleriyle bağlantı kurulmasını içerir.

Türkiye için doğrudan yabancı yatırım (DYY), ihracatın çeşitlendirilmesi ve ekonomik modernizasyon sürecinde hayati bir rol oynamıştır. 1980’li yıllardan itibaren ülke, ekonomiyi liberalleştirmeye, ticaret önündeki engelleri azaltmaya ve stratejik alanlara yabancı sermayenin girişini teşvik etmeye yönelik bir dizi yapısal reform uygulamıştır. Bu değişiklikler, üretken yatırımların çekilmesi için uygun koşullar yaratmış ve ulusal düzeyde özel sektörün güçlendirilmesini eş zamanlı olarak desteklemiştir. Sonuç olarak Türkiye, küresel değer zincirlerine kademeli olarak entegre olmayı başarmış ve geleneksel birincil ürünlerin ötesinde ihracat tabanını genişletmiştir (Tüm, 2006).

Uluslararası bulgulara göre, doğrudan yabancı yatırım (DYY) yalnızca bir sermaye akışı olarak değil, aynı zamanda yapısal dönüşümün bir aracı olarak değerlendirilmelidir. García ve López’in (2020) belirttiği gibi, yabancı yatırımların olumlu etkileri; yatay yayılma (yerel firmalarda artan rekabet ve verimlilik), dikey yayılma (yerli tedarikçilerin kalite ve üretkenlik açısından gelişimi) gibi kanallar aracılığıyla ortaya çıkmakta ve yabancı iştiraklerin ihracat eğilimlerinin artmasıyla da kendini göstermektedir. Bu süreç Türkiye’de de açıkça gözlemlenmiştir; yabancı sermaye, ihracat yelpazesinin genişlemesine ve temel ürünlere olan bağımlılığın azaltılmasına katkı sağlamıştır.

Türkiye’nin deneyimi, OECD ve Dünya Bankası gibi çok taraflı kuruluşların bulgularıyla örtüşmektedir. Bu kuruluşlar, kaliteli doğrudan yabancı yatırımın çekilmesinin; istikrarlı yasal çerçevelerin varlığı, yüksek beşeri sermaye düzeyi, etkili kurumlar ve uygun altyapı ile yakından ilişkili olduğunu vurgulamaktadır (OECD & DTÖ, 2020; García & López, 2020). Türkiye, yatırım teşviki konusunda uzman kurumların kurulması, serbest bölgelerin oluşturulması, iş ortamının

iyileştirilmesi ve yatırımcılara yasal koruma sağlayan ikili anlaşmaların imzalanması gibi adımlar yoluyla bu alanlarda önemli ilerlemeler kaydetmiştir.

Ayrıca, Türkiye örneğinde dikkat çeken önemli bir unsur, yatırımların büyük ölçüde verimlilik arayışına (efficiency-seeking FDI) yönelik olmasıdır. Yani, üretim süreçlerini optimize etmeye odaklanan ve ülkenin jeostratejik konumu, Avrupa ve Asya pazarlarına ayrıcalıklı erişim imkânı ile rekabetçi işgücü maliyetleri gibi karşılaştırmalı üstünlüklere dayanan yatırımlardır. Bu bileşim, yalnızca Türk özel sektörüne yabancı sermaye girişini kolaylaştırmakla kalmamış, aynı zamanda kurumsal ve teknik kapasitenin gelişmesini sağlayarak makine, tekstil, otomotiv, elektronik ve işlenmiş gıda gibi alanlarda ihracatın çeşitlenmesini teşvik etmiştir

3.4.2 Ticaret Anlaşmalarının Uygulanması ve Küresel Pazarlara Erişim

Türkiye’de ihracatın çeşitlendirilmesi modelinin en temel dayanaklarından biri, doğrudan yabancı yatırım (DYY) çekmeye ve küresel pazarlara erişimi kolaylaştırmaya yönelik kamu politikalarıyla yakın iş birliği içinde hareket eden özel sektörün proaktif katılımı olmuştur. Türkiye örneği, ihracat yapısının başarılı bir şekilde çeşitlendirilebilmesi için üretken özel sermayenin çıkarları ile makroekonomik istikrarı, ticaretin serbestleştirilmesini ve stratejik devlet desteğini güvence altına alan kurumsal bir ortamın tutarlı şekilde birleştirilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Doğrudan yabancı yatırım (DYY), yerel şirketlerin yönetimi üzerinde etkili olma amacıyla uzun vadeli üretken ilişkiler kurmak isteyen yabancı sermaye akışı olarak anlaşılmakta olup; teknoloji transferi, üretim süreçlerinin iyileştirilmesi ve Türkiye’nin küresel değer zincirlerine entegrasyonu açısından temel bir kanal olmuştur (García & López, 2020). Bu yatırım türü, uygun iç koşullar mevcut olduğu sürece, hem yatay düzeyde (yerel şirketler arasında artan rekabet ve verimlilik) hem de dikey düzeyde (yerli tedarikçilerin güçlendirilmesi ve sanayi bağlantılarının gelişmesi) olumlu etkiler yaratmaktadır.

Türkiye, bu koşulları 1980’den itibaren uygulamaya koyduğu önemli ekonomik reformlar, yabancı sermaye için elverişli yasal çerçeveler, stratejik olarak tasarlanmış serbest ticaret anlaşmaları ve üretim odaklı öğrenmeyi merkeze alan bir sanayi politikası sayesinde oluşturmuştur. OECD ve DTÖ’ye (2020) göre, ekonomik istikrar, uygun altyapı ve teknolojik kapasiteye dayanan bu türden kurumsal bir ortam, doğrudan yabancı yatırımların (DYY) getirdiği

faidaların en üst düzeye çıkarılması ve bu faidaların sürdürülebilir ihracat rekabetçiliğine dönüştürülmesi açısından vazgeçilmezdir.

Türkiye'nin özel sektörü, küresel rekabete uyum sağlama, küresel değer zincirlerine entegre olma ve yabancı şirketlerle bağlantılar kurma konusunda hayati bir rol oynamıştır. Bu entegrasyonu yalnızca iç koşullar kolaylaştırmamış, aynı zamanda Türkiye'nin ticaret anlaşmaları ağının sürekli genişlemesi de önemli katkı sağlamıştır. Günümüzde Türkiye, yirmiden fazla ülke ve blok ile yürürlükte olan serbest ticaret anlaşmalarına sahiptir. Bunlar arasında EFTA (İzlanda, Lihtenştayn, Norveç ve İsviçre), İsrail, Kuzey Makedonya, Bosna-Hersek, Filistin, Tunus, Fas, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan, Karadağ, Sırbistan, Şili, Mauritius, Güney Kore, Malezya, Moldova, Faroe Adaları, Singapur, Kosova, Venezuela, Birleşik Krallık ve Birleşik Arap Emirlikleri yer almaktadır (Türkiye Ticaret Bakanlığı, 2025). Ayrıca Katar, Ukrayna, Sudan ve Lübnan gibi ülkelerle ileri düzeyde müzakereler sürdürülmektedir.

Bu anlaşmalar, verimlilik arayışına (efficiency-seeking) yönelik doğrudan yabancı yatırımların çekilmesi için birer platform işlevi görmüştür; bu tür yatırımlarda yabancı şirketler, çeşitli pazarlara ayrıcalıklı erişim avantajından yararlanmak amacıyla Türkiye'de faaliyet göstermektedir. Ateş ve Seymen'e (2019) göre, bu strateji Türkiye'nin ticaret hacmini artırmasına ve ihracatını coğrafi olarak çeşitlendirmesine olanak tanımış, aynı zamanda ülkenin yatırım destinasyonu olarak cazibesini güçlendirmiştir. Cihan ve Sandalcılar (2021) da bu bakış açısını destekleyerek, ticaret anlaşmalarının ikili ticaret üzerinde olumlu ve anlamlı etkiler yarattığını, bazı ülke ortaklarında %136'ya varan artışlar sağladığını ampirik olarak ortaya koymuştur.

Buna ek olarak, Özbay'ın (2021) çalışması, sanayi üretimindeki büyüme ile dış ticaret değişkenlerinin özellikle ara malı ithalatının davranışı arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, doğrudan yabancı yatırımların (DYY) ve ticaret anlaşmalarının yalnızca ihracatın artmasına katkı sağlamakla kalmadığını, aynı zamanda ulusal üretim sektörü için gerekli temel girdilerin etkin bir şekilde tedarik edilmesini güvence altına aldığını göstermektedir. Böylece ticaret politikası ile sanayi arasında etkili bir bütünleşme sağlanmıştır.

Türkiye, yabancı yatırımlar ile özel sektörün, sanayi politikası, ticaret politikası ve ekonomik büyümeyi birbirine bağlayan kurumsal bir yapı içinde bütünleştiği bir model oluşturmuştur. Bu etkileşim, üretim süreçlerinde bağlantıların kurulmasına, verimliliğin artmasına, nitelikli istihdamın büyümesine ve Türkiye'nin ihracatında daha yüksek bir sofistikasyona yol

açmıştır. Gelişmekte olan ülkeler açısından özellikle Venezuela gibi Türkiye'nin deneyimi, yabancı sermayenin yalnızca bir finansman kaynağı olarak değil, aynı zamanda çeşitlendirmeyi ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik eden yapısal bir dönüşüm aracı olarak değerlendirilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

3.4.3 İhracat Modelinin Temeli Olarak Sürdürülebilir Büyüme ve Makroekonomik İstikrar

Türkiye'nin ihracat modeli, istikrar, sürdürülebilir büyüme ve çeşitli ekonomik araçlar arasında koordinasyonu esas alan bir makroekonomik temele dayanmaktadır. Son birkaç on yılda Türkiye, mali disiplinin korunması, enflasyonun kontrol altına alınması ve ödemeler dengesinin güçlendirilmesini kolaylaştıran bir dizi strateji uygulamıştır. Bu sayede, ihracatın büyümesi için elverişli bir ortam oluşturulmuştur.

Türkiye'nin ihracat modelini destekleyen kurumsal ve finansal unsurların yanı sıra, bu modelin ülkenin ekonomik yapısı üzerinde doğrudan yarattığı etkiyi göz önünde bulundurmak da önemlidir. İhracata dayalı büyümeyi esas alan stratejinin sürekli olarak uygulanması, sanayi üretiminin artmasına, istihdam yaratılmasına ve teknolojik becerilere yönelik yatırımların teşvik edilmesine katkı sağlamıştır. Bu ivme, yalnızca verimlilik düzeylerinin yükselmesini değil, aynı zamanda uluslararası ticarete yönelik sektörlerin genel etkinliğinin artmasını da kolaylaştırmıştır.

Avrupa Eğitim ve Araştırma Enstitüsü'nün (IENSTITU) analizine göre, Türkiye'nin ihracata dayalı modeli, dış satımlardan elde edilen ulusal gelirlerin artması yoluyla döviz rezervlerini güçlendirmiş, dış ticaret dengesini iyileştirmiş ve yerel işletmelerin uluslararası pazarlardaki rekabet gücünü artırmıştır. Bu yapısal dönüşümler, ülkenin daha sağlam bir ekonomik büyüme sürdürme kapasitesini pekiştirmekte ve tekrarlayan mali ya da finansal dengesizliklere karşı daha az hassas hâle gelmesini sağlamaktadır (IENSTITU, 2021). Tüm bu unsurlar, ihracat performansının ötesinde, Türkiye'nin benimsediği ekonomik büyüme modelinin genel sürdürülebilirliği açısından da makroekonomik istikrarın temel bir dayanak olduğunu güçlendirmektedir.

Uysal'a (2020) göre, enflasyonda gözlemlenen iyileşmeler, ekonomik faaliyetlerdeki dinamizm ve dış dengenin sağlanması, ihtiyatlı para politikaları ile birlikte finansal alandaki tamamlayıcı önlemler sayesinde mümkün olmuştur. Bu koşullar, yalnızca iç yatırımı ve tüketimi teşvik eden bir güven ortamı yaratmakla kalmamış, aynı zamanda Türk şirketlerinin uluslararası pazarlarda daha rekabetçi bir şekilde yer almasını sağlamıştır. 2019 yılında cari açığın kapanarak

2002'den bu yana ilk kez fazla vermesi, makroekonomik ortam ile ülkenin ihracat kapasitesi arasındaki bu olumlu etkileşimin somut bir göstergesidir.

Bu bağlamda ihracat, hem ekonomik büyümeyi teşvik eden hem de makroekonomik istikrara katkı sağlayan çift yönlü bir rol oynamıştır. Türkiye, uluslararası rekabet gücünü artırmaya yönelik olarak avantajlı bir döviz kuru, pazar çeşitlendirmesi ve ihracat tabanının genişletilmesine öncelik vermiştir. Özellikle dış ticarete odaklanan şirketler arasında gözlemlenen verimlilik artışı, bu sürece doğrudan katkı sağlamıştır. İleri teknoloji kullanan ve operasyonel verimlilik stratejileri benimseyen ihracatçı firmalar, daha yüksek kârlılık ve performans seviyeleri sergileyerek, sürdürülebilir büyümenin kilit aktörleri hâline gelmiştir (Yalçın & Doğan, 2022; Uysal, 2020).

Üstelik, Türkiye'nin benimsediği ticaretin çeşitlendirilmesi stratejisi, ülkenin geleneksel pazarlara olan bağımlılığını önemli ölçüde azaltmış ve dışsal şoklara karşı dayanıklılığını güçlendirmiştir. 2006 ile 2018 yılları arasında ürün ve ülke kombinasyonlarının sayısı %50'nin üzerinde artarken, toplam ihracatçı firma sayısı ise iki katına çıkmıştır. Bu dinamizm, Türkiye'nin ihracat büyümesini uluslararası olumsuz koşullara rağmen sürdürmesini mümkün kılmıştır (Uysal, 2020).

Özcan (2014) ve Bolat'ın (2019) çalışmaları, yüksek katma değerli sektörlerin gelişiminin, sürdürülebilir makroekonomik istikrar ortamı sayesinde mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Bu sektörler, ihracat tekliflerinin kalitesini artırmanın yanı sıra, uluslararası emtia fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı daha az hassas ve daha dengeli bir büyümeye katkı sağlamıştır. Aynı zamanda dış ticaret dengesindeki iyileşme, makroekonomik güveni pekiştirerek yeni yatırımları teşvik etmiş ve iç finansal göstergelerin güçlenmesini sağlamıştır (Dozyakışır, 2005; Çınar & Göksel, 2008).

Türkiye'nin ihracat modeli, yalnızca ihracat miktarını artırmakla kalmamış, aynı zamanda yapısını da değiştirerek daha yüksek teknoloji ve daha sofistike ürünlere yönelmesini sağlamıştır. Bu ilerleme, ekonomik politika, ticaretin serbestleştirilmesi ve kurumsal istikrar arasında sağlanan stratejik eşgüdüm sayesinde mümkün olmuştur. Bu unsurların birleşimi, temel dengeleri zedeledikten, Türkiye'nin küresel ekonomi içindeki konumunu güçlendiren bir büyüme modelinin pekiştirilmesini kolaylaştırmıştır.

3.5 Türkiye ile Venezuela Arasında Karşılaştırma

3.5.1 Her İki Ekonominin Yapısal Farklılıkları

Türkiye ile Venezuela'nın karşılaştırılması, her iki ülkenin ekonomik gelişmelerini ve kalkınma olanaklarını şekillendiren derin yapısal farklılıkları ortaya koymaktadır. Bu farklar yalnızca üretim temeli ve kurumsal yapı ile sınırlı kalmayıp, demografik unsurları, dış ticaret dinamiklerini ve iç-dış krizlere verilen tepkileri de kapsamaktadır. Bu farklılıkları anlamak, Türkiye'nin uyguladığı ihracat çeşitlendirme modeli gibi benzer stratejilerin Venezuela gibi farklı gerçekliklere sahip ülkelerde uygulanabilirliğini değerlendirmek açısından büyük önem taşımaktadır.

Temel farklardan ilki, üretim yapısında yatmaktadır. Türkiye, ağırlıklı olarak tarıma dayalı bir ekonomiden, imalat sanayi, hizmetler ve teknoloji sektörlerinin güçlü bir şekilde geliştiği, çeşitlendirilmiş ve sanayileşmiş bir sisteme geçiş yapmıştır (Başar, 2012; Koşar, 2018). Buna karşılık, Venezuela tarihsel olarak ekonomisinin ana eksenini petrol sektörüne bağımlı kalmıştır.

Bu bağımlılık, Venezuela'nın ekonomik yapısını uluslararası enerji piyasalarındaki dalgalanmalara karşı son derece kırılgan hale getirmiş ve diğer üretim sektörlerinin güçlendirilmesini zorlaştırmıştır (CEPAL, 2021; Santos, 2005). Öte yandan Türkiye, birincil mallara olan bağımlılığını kademeli olarak azaltmayı başarmış; otomotiv, tekstil, elektronik, makine ve hizmetler gibi sektörlerin rekabet gücünü artırarak ekonomik çeşitlendirmeyi teşvik etmiştir (Gençbay & Şahiner, 2021).

İkinci olarak, Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'nın (GSYİH) gelişiminde belirgin farklar söz konusudur. Türkiye, 2000 yılından bu yana ortalama %4 civarında yıllık büyüme oranlarıyla istikrarlı bir ekonomik büyüme kaydetmiş; sanayinin modernizasyonu ve ekonomik çeşitlendirme politikaları sayesinde kişi başına düşen GSYİH'da da belirgin bir artış sağlamıştır (Erdoğan, 2020; T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023).

Buna karşılık, Venezuela kıtadaki en ciddi ekonomik daralmalardan birini yaşamıştır: 2013 ile 2023 yılları arasında ülkenin GSYİH'si %70 oranında azalmıştır. Bu durum, büyük ölçüde petrol üretimindeki düşüş ve uluslararası yaptırımların yol açtığı dış kısıtlamalardan

kaynaklanmıştır (CEPAL, 2021; IIES-UCAB, 2023). Son dönemde toparlanma sinyalleri gözlenirse de, Venezuela'daki ekonomik büyüme hâlâ olumsuz jeoekonomik faktörlere bağlı olarak sınırlı kalmaktadır (Centro Internacional de Inversión Productiva, 2024).

Bir diğer kritik boyut ise dış ticarettir. Türkiye, 1980'li yıllardan bu yana aktif bir dış açılma politikası izleyerek uluslararası anlaşmalar imzalamış, lojistik altyapısını modernize etmiş ve yüksek katma değerli ürünlerin ihracatını teşvik etmiştir. Bu sayede hem ihraç edilen ürünlerin hem de ticaret ortaklarının çeşitliliği açısından daha sağlam ve istikrarlı bir şekilde küresel ekonomiye entegre olmuştur (Aktaş & Adıgüzel, 2017; Koşar, 2018).

Buna karşılık, Venezuela'nın dış ticareti 2014 yılından bu yana uygulanan uluslararası yaptırımlardan derin şekilde etkilenmiştir. Bu yaptırımlar, geleneksel pazarlara erişimi kısıtlamış, uluslararası finansal sistemin kullanımını zorlaştırmış ve alternatif ödeme mekanizmalarının benimsenmesini zorunlu kılmıştır (Bittán, 2024). Her ne kadar ülke Çin, Türkiye ve Hindistan gibi ülkelerle ilişkilerini güçlendirerek ticaret ortaklarını çeşitlendirmeye çalışsa da, ihracat arzı hâlâ büyük ölçüde hidrokarbonlar ve temel hammaddelere yoğunlaşmıştır (Observatorio de Complejidad Económica, 2022).

Demografik ve kentsel koşullar da belirgin yapısal farklılıklar göstermektedir. Venezuela, 20. yüzyıl boyunca hızla artan bir nüfus büyümesi yaşamış; ancak son yıllarda kitlesel göç nedeniyle iş gücünde ciddi azalma olmuş ve birçok bölgede ekonomik durgunluk derinleşmiştir. Başlıca şehirler kamu hizmetleri üzerinde ciddi baskılarla karşı karşıyayken, kırsal alanlarda yüksek düzeyde nüfus azalması ve geri kalmışlık gözlemlenmektedir (Freitez, 2001; Siso Quintero, 2012). Türkiye ise daha düzenli ve planlı bir kentleşme süreci yönetmiştir: nüfusunun %66'sından fazlası günümüzde kentsel alanlarda yaşamaktadır ve bu durum, iç pazarın gelişimini, hizmet talebini ve stratejik ekonomik sektörlerin genişlemesini teşvik etmektedir (TÜİK, 2023; Yılmaz, 2023).

Kurumsal ve ekonomik altyapı açısından Türkiye, daha istikrarlı düzenleyici çerçevelere, uluslararası finansmana geniş erişime ve üretken yatırımlar için elverişli bir iş ortamına sahiptir. Bu unsurlar, yabancı sermayeyi çekmek, üretim altyapısını güçlendirmek ve son on yıllarda

sürdürülebilir ekonomik büyümeyi desteklemek açısından kilit rol oynamıştır (Başar, 2012; Erdoğan, 2020).

Öte yandan Venezuela, özellikle Amerika Birleşik Devletleri tarafından uygulanan ekonomik yaptırımlar nedeniyle ciddi kısıtlamalarla karşı karşıya kalmıştır. Bu yaptırımlar, ülkenin uluslararası finans piyasalarına, ileri teknolojilere ve dış sermayeye erişimini büyük ölçüde kısıtlamıştır (Weisbrot & Sachs, 2019; Oliveros, 2021). Bu kısıtlamalar, sosyal programların sürdürülmesini, stratejik yatırımların çekilmesini ve üretim yapısının modernizasyonunun finansmanını ciddi şekilde zorlaştırmıştır.

Son olarak, dış politika uygulamalarının farklı etkileri önemli bir ayırım noktası oluşturmaktadır. Türkiye, Avrupa pazarına olan bağımlılığı azaltmak ve küresel zorluklara stratejik yanıtlar geliştirmek amacıyla ticari ilişkilerini aktif biçimde çeşitlendirmeye çalışmıştır (Koşar, 2018; Gençbay & Şahiner, 2021). Buna karşılık, Venezuela son derece olumsuz bir uluslararası ortamla karşı karşıya kalmıştır. Uygulanan yaptırımlar, ülkenin temel mallara, kritik teknolojilere ve finansmana erişimini büyük ölçüde sınırlamış; küresel ekonomiye etkin ve rekabetçi biçimde entegre olma olanaklarını ciddi şekilde kısıtlamıştır (Bittán, 2024; Medina, 2021).

Özetle, her iki ülke son on yıllarda önemli ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalmış olsa da, yapısal özellikleri ve içinde buldukları bağlamlar farklı sonuçlara yol açmıştır. Türkiye, yapısal reformlar, ekonomik çeşitlendirme ve dışa açılma politikalarını değerlendirerek ekonomisini güçlendirmeyi başarmıştır. Buna karşılık, tarihsel olarak rantçı bir modele dayanan ve ağır uluslararası kısıtlamalarla karşı karşıya kalan Venezuela, çok daha karmaşık bir durumla karşı karşıyadır. Bu yapısal farklar, Türkiye modelinin temel unsurlarının Venezuela ekonomisine ne ölçüde uyarlanabileceğini analiz etmek ve anlamak açısından kritik öneme sahiptir.

3.5.2 Venezuela'nın Benzer Bir Modeli Benimsemesindeki Özgül Engeller

Türkiye'nin uyguladığına benzer bir ekonomik modeli hayata geçirme seçeneği incelendiğinde, Venezuela üretim, teknoloji, lojistik, ticaret, kurumsal yapı ve toplumsal alanlara ilişkin özgün zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu zorluklar, üretim çeşitlendirmesini ve uluslararası ticarete daha etkili bir şekilde entegre olma sürecini az ya da çok ölçüde sınırlamaktadır.

3.5.2.2 Petrol Ekonomisine Tarihsel Bağımlılık

Bu çalışmada daha önce de belirtildiği üzere, Venezuela ekonomisi tarihsel olarak petrol sektörüne bağımlı bir yapı sergilemektedir; bu sektör hâlâ ülke toplam ihracatının yaklaşık %95'ini oluşturmaktadır (CEPAL, 2021). Bu durum, diğer ekonomik sektörlerle hızlı bir geçişi zorlaştırmaktadır; zira geleneksel olarak petrol gelirlerinden elde edilen finansal kaynaklar büyük ölçüde tüketime ve ithalata yönlendirilmiş, diğer üretim alanlarına yapılan önemli yatırımlar geri planda kalmıştır (Santos, 2005). Günümüzde üretimin çeşitlendirilmesi amacıyla hem kamu hem özel sektör girişimleri bulunsa da, Türkiye gibi sanayi ve hizmet sektörlerinde son derece çeşitlenmiş bir ihracat tabanına ulaşmak için hâlâ uzun bir yol bulunmaktadır (Koşar, 2018).

3.5.2.3 Uluslararası Yaptırımlardan Kaynaklanan Kısıtlamalar

Başta 2014 yılından itibaren uygulanmaya başlayan uluslararası ekonomik yaptırımlar, Venezuela'nın uluslararası finansmana, yabancı pazarlara ve ileri teknolojiye erişiminde somut kısıtlamalar getirmiştir (Bittán, 2024). Bu kısıtlamalar, finansal ve ticari işlemlerle ilgili maliyetleri önemli ölçüde artırmış ve ülkeyi uluslararası ticarete alternatif yöntemler kullanmaya zorlamıştır. Her ne kadar bu yaptırımlar ticari faaliyetleri tamamen durdurmamış olsa da, Türkiye'nin benimsemiş olduğu açık ve etkin modele benzer bir uluslararası rekabet düzeyine ulaşmayı ciddi şekilde zorlaştıran önemli bir engel teşkil etmektedir.

3.5.2.4 Teknolojik ve Endüstriyel Zorluklar

Teknoloji ve sanayi alanında Venezuela, belirli üretim sektörlerinde teknolojik yenileme ve güncellemeye duyulan ihtiyaçla ilgili çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır (CONAPRI, 2023). Viana ve diğerlerine (1994) göre, Venezuela'daki imalat sanayi tarihsel olarak büyük ölçüde ithal teknolojiye bağımlı olmuştur; bu durum, yerli teknolojik bilgi birikimini sınırlamış ve ülkenin bağımsız biçimde yenilik yapma kapasitesini önemli ölçüde azaltmıştır.

Her ne kadar günümüzde bazı Venezuela şirketleri rekabetçi teknolojik standartlarda faaliyet gösterse de, verimliliği ve kaliteyi artırmak için inovasyon ve ekipman yenilemesine yönelik yatırımların artırılması gerektiği genel olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, birçok Venezuela şirketine sürekli teknolojik öğrenmeye yönelik sistematik stratejilerin eksikliği, uluslararası rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir (Viana et al., 1994). Türkiye'nin ise kilit

sektörlerde istikrarlı ve anlamlı düzeyde teknoloji ve sanayi yatırımı yaptığı görülmektedir. Venezuela'nın uluslararası değer zincirlerinde rekabetçi şekilde yer alabilmesi için teknolojik ve beşerî kapasitesini daha da artırması gerekmektedir.

3.5.2.5 Geliştirmeye Açık Lojistik Altyapı

Venezuela'nın lojistik altyapısı, limanların ve kara yolu ağlarının modernizasyonu açısından belirli zorluklar barındırmaktadır. Her ne kadar ülke şu anda iç talebi karşılamak amacıyla düzenli ve sürekli ithalatla lojistik altyapısını işler durumda tutsa da (Observatorio Venezolano de Finanzas [OVF], 2023), liman ve kara yolu altyapısına yapılacak ilave yatırımlar sayesinde lojistik verimliliğin artırılması ve Venezuela'nın ihracat kapasitesinin daha da geliştirilmesi mümkün olacaktır. Bu tablo, Türkiye'nin onlarca yıl boyunca gerçekleştirdiği stratejik yatırımlar sayesinde modern ve son derece rekabetçi bir lojistik altyapı oluşturmayı başararak keskin bir tezat oluşturmaktadır.

3.5.2.6 Yatırım Ortamını Güçlendirme İhtiyacı

Venezuela'nın karşılaştığı en önemli kurumsal zorluklardan biri, yerli ve yabancı yatırımcıların güvenini artıracak daha istikrarlı ve net bir düzenleyici çerçevenin oluşturulması gerekliliğidir (Transparencia Venezuela, 2023). Viana ve arkadaşlarına (1994) göre, Venezuela'daki kamu politikaları tarihsel olarak sanayi sektöründe yenilikçiliği ve teknolojik gelişmeyi yeterince teşvik etmemiştir; bu da ülkenin uluslararası rekabet gücünü azaltmıştır.

Her ne kadar ülke hâlâ stratejik ve öncelikli sektörlerde yatırım almaya devam etse de, düzenleyici çerçevenin daha şeffaf ve öngörülebilir hale getirilmesi, özel sektörün yeni üretim girişimlerini geliştirme konusundaki güvenini önemli ölçüde artıracaktır. Bu bağlamda, Venezuela'nın Çin ve Türkiye gibi ülkelerle imzaladığı Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (APPRI) gibi düzenlemeler mevcuttur. Öte yandan Türkiye, yabancı sermayeyi çekmesine ve üretim yapısını sürekli güçlendirmesine olanak tanıyan, yatırım açısından elverişli bir kurumsal ortam sunmaktadır.

3.5.2.7 Beşerî Sermaye ve Göç Açısından Zorluklar

Venezuela, son yıllarda nitelikli iş gücünün önemli ölçüde göç etmesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, üretim çeşitlendirmesini destekleyecek teknik ve mesleki becerilere sahip beşerî sermayenin geliştirilmesine yönelik özgül zorluklar yaratmaktadır (Venezuela Mülteci ve Göçmenler için Kurumlararası Koordinasyon Platformu [R4V], 2024). Bununla birlikte, ülkede hâlâ önemli bir yetkin iş gücü ve değerli insan kaynağı mevcuttur. Bu potansiyelden tam anlamıyla yararlanabilmek için, eğitime, sürekli mesleki gelişime ve geri dönen göçmenlerin üretken biçimde yeniden entegrasyonuna odaklanan stratejilerin uygulanması hayati önem taşımaktadır.

Ayrıca, bu zorluklara yanıt vermeyi amaçlayan çeşitli ulusal planlar yürürlüğe konmuştur. Devlet Başkanı Nicolás Maduro'nun önerisiyle başlatılan "Vuelve a la Patria Planı", Venezuela Devleti'nin sosyal bir programı olup, yurtdışında bulunan ve kendi istekleriyle Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti'ne dönmek isteyen Venezuelalı göçmenlere destek ve teşvik sağlamayı amaçlamaktadır. Bu plan, yurttaşların gönüllü dönüşünü teşvik ederek onların ülkenin sosyal, ailevi ve ekonomik dinamiklerine yeniden entegre edilmesini hedeflemektedir. Buna karşılık Türkiye, genç ve yüksek eğitimli insan kaynağını verimli biçimde değerlendirerek sanayi ve teknoloji alanındaki gelişimini önemli ölçüde desteklemeyi başarmıştır.

Venezuela için önerilen İstihdam Planı ve Ücret Politikası, beşeri sermaye kapasitesini güçlendirmeye ve ülkenin çalışma koşullarını iyileştirmeye yönelik stratejik önlemleri içermektedir. Bu plan, Ulusal Anayasa'nın 91. maddesine uygun olarak insana yakışır ücretlerin garanti altına alınmasını ve bir Acil Ücret Yasası aracılığıyla ek çalışma haklarının tanınmasını öngörmektedir. Aynı zamanda, özellikle gençler, kadınlar ve yaşlılar gibi kırılgan kesimlere odaklanarak, iş gücü eğitimi ve kapsayıcılık fırsatlarını teşvik etmeyi amaçlamaktadır (İstihdam Planı ve Ücret Politikası, 2024).

Önerilen somut eylemler arasında, gençler için ilk işe giriş fırsatlarının oluşturulması ve ekonomik sömürüye karşı korunmalarının sağlanması; üç yaşından küçük çocuğu olan çalışan kadınlara sosyal hizmetler veya doğrudan destek sağlanması; ve çalışmak isteyen ve çalışabilecek durumda olan yaşlı bireylerin iş haklarının güvence altına alınması yer almaktadır. Ayrıca, bu özel gruplara yönelik aktif kapsayıcı istihdam politikaları benimseyen şirketlere vergi teşvikleri sunulması da önerilmektedir (İstihdam Planı ve Ücret Politikası, 2024).

Bu önlemler, yetenek kaybını tersine çevirmeye, iş gücüne katılımı teşvik etmeye, mevcut beşeri sermayeyi güçlendirmeye ve geri dönen göçmenlerin üretken şekilde yeniden entegrasyonunu kolaylaştırmaya önemli ölçüde katkı sağlayabilir. Böylece, Türkiye gibi başarılı modellerden ilham alan sürdürülebilir bir ekonomik çeşitlendirme stratejisi desteklenmiş olur.

3.5.3 Venezuela’da çeşitlendirme potansiyeli olan sektörler ve Türkiye’nin örnek olarak nasıl değerlendirilebileceği.

Petrole bağımlı olmayan bir ekonomiye geçiş gerekliliği, Venezuela’da çeşitlendirme potansiyeli taşıyan stratejik sektörlerin belirlenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye örneği, ihracat yapısının dönüştürülmesi için sanayi, ticaret ve teknoloji politikalarının nasıl bütüncül şekilde kurgulanabileceğine dair önemli dersler sunmaktadır.

Aşağıda, Venezuela’da çeşitlendirme potansiyeli taşıyan sektörler sıralanacaktır:

3.5.3.1 Tarım sanayi ve işlenmiş gıdalar

Venezuela'nın tarım sanayi sektörü, ülkenin elverişli agroekolojik koşulları, ekilebilir arazi, su kaynakları ve biyolojik çeşitlilik bakımından sahip olduğu avantajlar sayesinde, ulusal ekonominin çeşitlendirilmesi için başlıca alternatiflerden birini oluşturmaktadır. Tarihsel olarak Venezuela, kakao, kahve ve çeşitli tropikal meyveler gibi ürünlerinin kalitesiyle tanınmakta; ayrıca ton balığı ve karides gibi uluslararası talebi yüksek ve istikrarlı olan deniz ürünleri bakımından da önemli bir potansiyele sahiptir (DFSUD, 2024; VUCE, 2024).

Bununla birlikte, bu karşılaştırmalı avantajlara rağmen, tarım sanayi sektörünün gelişimi; altyapı, üretim teknolojilerine erişim, lojistik hizmetler ve finansman mekanizmaları gibi temel alanlarda bütüncül bir güçlendirme süreci gerektirmektedir. Venezuela'nın tarım sanayi potansiyelinden tam anlamıyla yararlanabilmesi için, küçük ve orta ölçekli üreticilerin işleme, paketleme, sertifikasyon ve ihracat süreçlerine entegre edilebileceği üretim zincirlerinin güçlendirilmesi hayati öneme sahiptir. Bu sayede uluslararası standartlara uygun kalite kriterlerinin karşılanması da mümkün olacaktır.

Bu doğrultuda, tarım ve ulaşım altyapısının modernizasyonuna devam edilmesi ve sektöre bağlı hizmetlerin iyileştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu unsurlar, değer zincirinde

verimliliğin artırılmasını ve hem ulusal hem de uluslararası pazarlara sürekli erişimin kolaylaştırılmasını sağlayacaktır (Efecto Cocuyo, 2023).

Türkiye'nin bu alandaki deneyimi değerli bir örnek teşkil etmektedir. Tarımsal modernizasyona yönelik politikaların uygulanması, tarım sanayi bölgelerinin geliştirilmesi ve ticaret anlaşmaları ile teknik destek yoluyla ihracatın teşvik edilmesi sayesinde Türkiye, işlenmiş gıda ürünlerini bölgesel ve küresel pazarlarda önemli bir konuma getirmeyi başarmıştır (Rodrik, 1990; ICEX, 2024). Tarım ve Orman Bakanlığı gibi üreticiyi destekleyen kurumsal mekanizmaların oluşturulması ve iş dünyasıyla kurulan iş birliği, sektörün istikrarını sağlamak ve uluslararası ticarete rekabetçi şekilde yer almasını mümkün kılmıştır.

Bu nedenle, Venezuela'da tarım sanayi yalnızca petrol gelirine dayalı ekonomik yapının yerine geçebilecek stratejik bir eksen değil, aynı zamanda ihracatın çeşitlendirilmesi ve katma değer artırılması açısından somut bir fırsat sunmaktadır. Bununla birlikte, bu potansiyelin hayata geçirilebilmesi için yapısal zorlukların bütüncül bir bakış açısıyla ele alınması ve Türkiye gibi başarılı deneyimlerden ilham alınması gerekmektedir.

3.5.3.2 Petrol dışı madencilik ve stratejik metaller

Venezuela, Latin Amerika'nın en büyük maden rezervlerinden birine sahiptir; altın, demir, boksit, koltan, nikel ve fosfat gibi önemli maden kaynaklarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu zenginlik, madencilik sektörünü, özellikle petrole daha az bağımlı ekonomik modellere geçiş sürecinde, ulusal ekonominin çeşitlendirilmesine katkı sağlayabilecek yüksek potansiyelli bir alan hâline getirmektedir. Ayrıca, "stratejik mineraller" olarak adlandırılan bu kaynaklar, küresel ölçekte teknolojik sanayilerde, yenilenebilir enerji alanlarında ve elektronik cihaz üretiminde artan bir talep görmekte olup, bu durum söz konusu madenlerin jeopolitik ve ticari değerini daha da artırmaktadır (Observatorio Venezolano de Productividad, 2024).

Venezuela'da petrol dışı madencilik, döviz girdisi, istihdam ve yatırım yaratma açısından kilit bir rol oynayabilir; ancak bunun için kalkınma modelinin sürdürülebilirlik, yasal çerçeveye uygunluk ve ülke içinde katma değer yaratma esaslarına dayanması gerekmektedir. Bu hedefe ulaşmak için, madenlerin izlenebilirliğini garanti altına alan, çevresel ve sosyal haklara saygı

gösteren ve çıkarılan kaynakların işlenmesi ve dönüştürülmesine yönelik sanayi bölgelerinin oluşumunu teşvik eden sağlam bir kurumsal çerçevenin güçlendirilmesi zorunludur.

Türkiye modeli, madencilik sektörünün katma değerli sanayi politikalarıyla nasıl entegre edilebileceğine dair faydalı örnekler sunmaktadır. Son on yıllarda Türkiye, madencilik sektörünün yönetişimini iyileştiren reformlar, sorumlu yabancı yatırımları teşvik eden politikalar ve bakır, mermer ile dünya çapındaki en büyük rezervlerine sahip olduğu bor minerali etrafında sanayi kümelenmelerinin oluşturulmasını kolaylaştıran girişimler sayesinde madencilik sanayisini güçlendirmeyi başarmıştır (ICEX, 2024). Vergi teşvikleri, teknoloji transferi ve ilerici çevre düzenlemeleri aracılığıyla Türkiye, madenciliği küresel tedarik zincirlerine entegre etmiş ve ekonomik faydalar sağlarken sürdürülebilirlik ilkelerini de gözetmiştir.

Venezuela açısından, bu deneyimin bazı unsurlarını örnek almak; örneğin, madencilik ve sanayi odaklı özel ekonomik bölgelerin oluşturulması, teknik bir aktör olarak Ulusal Jeoloji ve Madencilik Enstitüsü'nün (INGEOMIN) güçlendirilmesi ve Türkiye gibi teknik bilgi birikimine sahip ülkelerle eğitim, yenilikçilik ve stratejik minerallerin çıkarılmasında iyi uygulamalara yönelik iş birliği anlaşmalarının yapılması anlamına gelebilir.

3.5.3.3 İlaç endüstrisi ve biyoteknoloji

Venezuela'nın ilaç endüstrisi son yıllarda küçülmüş olsa da, ulusal üretim çeşitliliğini desteklemek amacıyla yeniden canlandırılabilir teknik bilgi birikimi, mevcut altyapı ve nitelikli beşeri sermaye gibi önemli temellere hâlâ sahiptir. Onlarca yıl boyunca, ülke hem iç pazarı hem de bölge ülkelerini tedarik eden ulusal laboratuvarlar ve çok uluslu şirketlerin şubelerinden oluşan bir ağ geliştirmiştir. Günümüzde, yeniliği teşvik eden politikalar, vergi teşvikleri ve uluslararası iş birlikleri yoluyla değerlendirilebilecek gizli kapasiteler mevcuttur (Revista Espacios, 2024).

Bu sektörün geliştirilmesi, yalnızca temel ilaç ithalatına olan bağımlılığı azaltmakla kalmayıp, Venezuela'nın biyoteknoloji, etkin madde üretimi ve zengin biyolojik çeşitliliğinden elde edilen bitkisel ilaçların geliştirilmesi gibi katma değerli alanlarda konumlanmasını da sağlayacaktır. Bu sektörün yeniden canlandırılması, devlet, üniversiteler, araştırma merkezleri ve özel sektör arasında koordineli çabaların yanı sıra, finansmana erişim ve farmasötik ürünlerin

sertifikasyonu ile ihracatını kolaylaştıracak modern düzenleyici platformların varlığını gerektirmektedir.

Bu bağlamda, Türkiye'nin deneyimi özellikle dikkate değerdir. 2000'li yıllarda uygulamaya konulan yapısal reformlar sayesinde Türkiye, ilaç sanayisini güçlendirmiş; teknoloji parklarının kurulması, doğrudan yabancı yatırımların teşviki ve stratejik sektörlere odaklanan bir sanayi politikasının tasarlanması yoluyla önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Sağlık Bakanlığı, TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu) ve çeşitli yenilik programları gibi kurumsal destek mekanizmaları aracılığıyla, yerel üretimin yüksek teknoloji alanları da dâhil olmak üzere, genişlemesi kolaylaştırılmıştır (Özcan, 2014).

Bu çabalar sayesinde Türkiye, ilaç alanında önemli bir bölgesel ihracatçı hâline gelmiş ve aynı zamanda ithal girdilere olan bağımlılığını azaltmayı başarmıştır. Bu gelişim süreci, üretim altyapısının modernize edilmesi, istikrarlı bir ortamın sağlanması ve küresel değer zincirleriyle bütünleşmenin teşvik edilmesi koşuluyla, güçlü bir ilaç sanayisi geliştirme potansiyeline sahip olan Venezuela için örnek teşkil edebilir.

3.5.3.4 Sürdürülebilir Ve Tarihî-Kültürel Turizm

Turizm, Venezuela'nın ekonomik çeşitlendirmeye katkı sağlayabilecek en yüksek potansiyele sahip sektörlerinden biridir. Ülkenin zengin biyolojik çeşitliliği, eşsiz doğal manzaraları, tarihî mirası ve kültürel çeşitliliği bu potansiyeli desteklemektedir. Canaima, Los Roques, And Dağları, Orinoco Deltası ve Karayip kıyıları gibi bölgelerin yanı sıra Coro ve Mérida gibi tarihî öneme sahip şehirler; ekolojik, kültürel ve macera turizmi açısından yüksek katma değerli kalkınma fırsatları sunmaktadır (DFSUD, 2024).

Doğal cazibe merkezlerinin yanı sıra, Venezuela; canlı bir kültürel kimliğe, Afrika kökenli ve yerli halkların etkilerine, zengin bir mutfak kültürüne ve benzersiz festivallere sahiptir. Bu unsurlar, sürdürülebilir bir yaklaşımla tematik turizm paketlerine entegre edilebilir. Ancak bu değerlerin ihracata yönelik turizm ürünlerine dönüştürülebilmesi için ulaşım altyapısı, güvenlik, bağlantı imkânları, otel hizmetleri ve uluslararası tanıtımın güçlendirilmesine yönelik çalışmaların sürdürülmesi gerekmektedir. Sürdürülebilir turizmin geliştirilmesi, kaynakların korunmasını ve

sosyal katılımı güvence altına almak amacıyla yerel topluluklar, özel sektör ve ulusal otoriteler arasında koordinasyon mekanizmalarının oluşturulmasını da zorunlu kılmaktadır.

Türkiye, turizmi ekonomik bir itici güç olarak değerlendirme konusunda önemli bir örnek teşkil etmektedir. Otuz yılı aşkın süredir sürdürülen ulusal bir turizm kalkınma stratejisi sayesinde Türkiye, dünyanın önde gelen turizm destinasyonları arasında yer almayı başarmıştır. Bu strateji; altyapıya (havaalanları, otoyollar, limanlar) yapılan yatırımları, uluslararası tanıtım kampanyalarını, tur operatörlerine yönelik vergi teşviklerini, hizmetlerin dijitalleştirilmesini ve İstanbul, Efes, Kapadokya ve Antalya gibi tarihî bölgelerdeki kültürel mirasın korunmasını bir arada içermektedir (ICEX, 2024).

Aynı şekilde Türkiye, bölgesel ve yerinden yönetilen turizm modellerini başarıyla hayata geçirmiş; kültürel rotaların oluşturulması, ekolojik konaklama tesisleri ve kırsal ekonomileri canlandıran yerel kooperatiflerin desteklenmesi yoluyla önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Turizmin yaratıcı endüstriler, gastronomi ve el sanatları üretimiyle bütünleştirilmesi, istihdam yaratılması, girişimciliğin teşvik edilmesi ve yerel toplulukların kalkınmaya katılımının sağlanmasında kilit rol oynamıştır.

Venezuela örneğinde ise, ülkenin kendi koşullarına uyarlanmış benzer iyi uygulamaların benimsenmesi; döviz kazandıran, sürdürülebilir ve ülke imajını iyileştirecek bir turizm modelini teşvik edebilir. Bu bağlamda, uluslararası tur operatörleriyle stratejik ortaklıklar, ikili iş birliği anlaşmaları, iki ülkeyi kapsayan turizm koridorlarının tanıtımı ve turizmin kalkınma politikasında yatay bir eksen olarak entegrasyonu ön plana çıkmaktadır.

3.5.3.5 Yenilenebilir enerjiler ve yeşil ekonomi

Venezuela, özellikle güneş, rüzgâr ve hidroelektrik kaynaklar açısından yenilenebilir enerji üretimi için olağanüstü coğrafi ve iklimsel koşullara sahiptir. Ülke genelinde yüksek güneş ışınımı düzeyleri ve batı bölgesi ile kuzey kıyı şeridi gibi rüzgar potansiyeli yüksek alanların varlığı, enerji matrisinin çeşitlendirilmesi ve fosil yakıtlara bağımlılığın azaltılması açısından stratejik fırsatlar sunmaktadır (Observatorio Venezolano de Productividad, 2024).

Temiz enerjiye yönelik bu atılım, aynı zamanda enerji verimliliği, elektrikli ulaşım, atık yönetimi ve sürdürülebilir üretim gibi tamamlayıcı faaliyetlerin teşvik edildiği bir yeşil ekonomi yaklaşımıyla da bütünleştirilebilir. Bu yapısal dönüşüm, teknolojik altyapıya yatırım yapılmasını, teşvik politikalarının uygulanmasını ve yenilik, ekipman ile finansmana erişim sağlamak için uluslararası ortaklıkların geliştirilmesini gerektirir.

Türkiye bu alanda önemli ilerlemeler kaydetmiş ve yenilenebilir enerjilere özel yatırımların çekilmesini sağlayan yasal ve planlama çerçevesini güçlendirmiştir. Etkin kamu politikaları, şeffaf ihale süreçleri ve tercihli tarife sistemleri sayesinde, ülke güneş ve rüzgar enerjisinde kurulu kapasitesini önemli ölçüde artırarak enerji sürdürülebilirliği konusunda bölgesel bir referans hâline gelmiştir (ICEX, 2024).

Türkiye'nin bu deneyimi, Venezuela için enerji dönüşümünü hızlandırma, yeşil teknoloji parkları kurma ve temiz enerji değer zincirine bağlı sanayileri teşvik etme konusunda örnek oluşturabilir.

3.5.3.6 Tekstil ve konfeksiyon: küresel potansiyele sahip üretim kültürü

Venezuela'daki tekstil ve konfeksiyon sanayisi, endüstriyel çeşitliliği teşvik etmeye yönelik stratejilerin bir parçası olarak yeniden canlandırılacak önemli bir tarihî ve kültürel temele sahiptir. 20. yüzyıl boyunca bu sektör, istihdam yaratmada ve iç piyasaya mal tedarikinde önemli bir rol oynamış; atölyeler, kooperatifler, küçük aile işletmeleri ve ülkenin çeşitli bölgelerine kök salmış zanaatkarlık geleneği ile üretim ağı oluşturmuştur. Son yıllarda daralma yaşanmış olsa da, hâlâ teknik kapasite, birikmiş deneyim ve uygun politikalarla yeniden canlandırılacak üretim kültürü mevcuttur (VUCE, 2024).

Bu sektörün yeniden canlandırılmasını destekleyen faktörler arasında, eğitilmiş iş gücünün mevcudiyeti, Guárico veya Portuguesa gibi bölgelerde pamuk gibi hammaddeye erişim ve endüstriyel üretim süreçlerinin kültürel kimlik unsurlarıyla birleştirilebilme potansiyeli yer almaktadır. Bu özellik, menşe işareti taşıyan, etik tasarıma sahip ya da el işçiliğiyle üretilmiş ürünlere değer veren uluslararası pazarlarda özellikle önemlidir. Ayrıca, e-ticaretin yükselişi ve sürdürülebilir ürünlere yönelik küresel talebin artması, katma değerli Venezuelalı moda girişimleri için yeni fırsat pencereleri sunmaktadır.

Bu bağlamda Türkiye, başarılı bir örnek teşkil etmektedir. Türk tekstil sanayisi, üretim geleneği, teknoloji yatırımları, yenilikçi tasarım ve uluslararası pazarlara açıklığın birleşimi sayesinde dünyanın en rekabetçi sektörlerinden biri hâline gelmiştir. Türkiye modeli, binlerce küçük ve orta ölçekli işletmeyi Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) içinde entegre ederek lojistik, vergi ve teknoloji açısından önemli avantajlar sunmuştur. Ticaret Bakanlığı ve KOSGEB gibi kurumlar tarafından uygulanan destek programları sayesinde Türkiye, konfeksiyon sanayisinin ihracat kapasitesini güçlendirmiş, kendi markalarını uluslararası düzeyde konumlandırmış ve nitelikli istihdam yaratmayı başarmıştır (ICEX, 2024; TÜİK, 2023).

Türkiye'nin başarısının anahtarlarından biri, küresel piyasa trendlerine uyum sağlama yeteneği olmuştur. Ülke, uluslararası standartlara uygun spor giyim, teknik tekstil, çocuk giyimi ve hızlı moda gibi ürün gruplarında üretim hatları geliştirerek bu alanda öne çıkmıştır. Ayrıca Türkiye, sertifikasyon süreçlerine, uluslararası fuarlara, uzmanlaşmış eğitimlere ve üretim ile ticaret süreçlerinin dijitalleşmesine önemli yatırımlar yapmıştır.

Venezuela açısından bu deneyim, tekstil sektörünün gelişiminin mutlaka büyük sanayi gruplarına dayanması gerektiğini; aksine, gelenek, yenilikçilik, kurumsal destek ve ticari açıklığın akıllıca bütünleştirilmesinin yeterli olabileceğini göstermektedir. Bölgesel kümelenmelerin oluşturulması, tasarım ve konfeksiyon için finansman programlarının uygulanması, kültürel değeri olan ihracatlara teşvikler verilmesi ve teknik üniversitelerle iş birliği yapılması gibi girişimler, Venezuela'nın uluslararası odaklı bir tekstil ekosistemini yeniden inşa etmesi için sağlam bir temel oluşturabilir.

3.5.3.7. Yaratıcı endüstriler, BİT ve dijital hizmetler

Giderek dijitalleşen bir dünyada, yaratıcı endüstriler ile bilgi ve iletişim teknolojilerine (BİT) dayalı hizmetler, ekonomik büyüme, yenilikçilik ve nitelikli istihdam yaratımı açısından temel itici güçler hâline gelmiştir. Mevcut yapısal sınırlamalara rağmen Venezuela, bu yükselen sektörde karşılaştırmalı üstünlük sağlayabilecek yüksek düzeyde yaratıcı insan kaynağına ve çeşitli bir kültürel geleneğe sahiptir. Grafik tasarımı, programlama, görsel-işitsel prodüksiyon, animasyon, dijital müzik ve iletişim alanlarında eğitim almış profesyonellerin varlığı ile yüksek düzeyde bağlantılı bir gençliğin bulunması, bilgi ve yaratıcılıkla ilişkili ihracata yönelik hizmetlerin geliştirilmesi için verimli bir zemin sunmaktadır (Revista Espacios, 2024).

Son yıllarda ÷lkede, video oyunu geliştirme girişimleri, animasyon stüdyoları, dijital tasarım ajansları, sanatsal kolektifler ve çevrim içi eğitim platformları gibi bağımsız girişimler ortaya çıkmış olup, gelişmekte olan bir ekosistemin varlığını yansıtmaktadır. Ancak bu girişimlerin küresel pazarda ölçeklenebilmesi ve rekabet edebilmesi için yenilikçiliği teşvik eden, işletmelerin resmileşmesini kolaylaştıran, finansmana erişimi artıran ve dijital bağlantıyı iyileştiren kamu politikalarının tasarlanması gerekmektedir. Ayrıca, fikri mülkiyet haklarının korunmasının güçlendirilmesi ve üniversiteler, teknoloji kuluçka merkezleri ile uluslararası içerik dağıtım platformlarıyla iş birliklerinin kurulması da büyük önem taşımaktadır.

Türkiye, kültürel ve yaratıcı endüstrilerini ulusal ihracat stratejisine entegre ederek bu alanda başarılı bir model oluşturmayı başarmıştır. Görsel-işitsel endüstrisinin uluslararasılaşması bu sürecin çarpıcı bir örneğidir: Türk dizileri ve pembe diziler bugün 150'den fazla ÷lkeye ihraç edilmekte, binlerce kişiye istihdam sağlamakta ve yüksek sembolik değere sahip bir ÷lke markası imajı yaratmaktadır. Bu genişleme süreci, devlet desteği, özel sektörle kurulan iş birlikleri, yapımların teknik kalitesi ve kültürel kimlik taşıyan içeriklere yapılan yatırımlar sayesinde mümkün olmuştur (Özcan, 2014; ICEX, 2024).

Buna paralel olarak Türkiye; teknoloji parkları, vergi teşvikleri, mentorluk ağları ve BİT girişimlerine yönelik finansman programları aracılığıyla video oyunları, eğitim yazılımları, animasyon ve dijital hizmetler sektörünün büyümesini teşvik etmiştir. Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) gibi kurumlar, dijital yenilikçilik, yapay zekâ ve süreç otomasyonu alanlarında yerel kapasitenin geliştirilmesinde kilit rol oynamıştır (ICEX, 2024).

Venezuela için Türkiye modelinden çıkarılabilecek temel ders, yaratıcı ve teknolojik endüstrilerin ekonominin çeşitlendirilmesi, geleneksel olmayan hizmetlerin ihraç edilmesi ve ÷lkenin dijital içerik ile çözüm üreten bir aktör olarak konumlandırılması açısından stratejik bir platform hâline gelebileceğidir. Kültürel kimliği, yaratıcı yetenekleri, dijital bağlantı altyapısı ve uluslararası pazarlara erişimi bir araya getiren elverişli bir ortam, bu sektörü Venezuela'nın yeni ihracat yapısının en umut vadeden sütunlarından biri hâline getirebilir.

3.5.4 Özel Ekonomik Bölgeler: Ortak bir araç, farklı sonuçlar

Hem Türkiye hem de Venezuela, yatırımları teşvik etmek, dış ticareti canlandırmak ve üretim çeşitliliğini desteklemek amacıyla stratejik bir araç olarak Özel Ekonomik Bölgeler'i (ÖEB) uygulamaya koymuştur. Ancak bu bölgelerin uygulanmasında elde edilen sonuçlar ve eşlik eden kurumsal koşullar, iki ülke arasındaki yapısal farklılıkları derin bir şekilde yansıtmaktadır.

Türkiye'de Serbest Bölgeler, 1980'li yıllardan bu yana ekonomik açılım politikasının ayrılmaz bir parçası olmuştur. 3218 sayılı Kanun ile düzenlenen bu bölgeler, vergi muafiyetleri, gümrük teşvikleri, sermayenin kısıtlanmasız şekilde ülkeye geri getirilebilmesi ve ihracata yönelik sanayi üretimi için elverişli altyapı olanakları sunmaktadır. Serbest Bölgeler, doğrudan yabancı yatırım çekme konusunda özellikle başarılı olmuş ve tekstil, otomotiv, elektronik ve lojistik gibi stratejik sektörleri güçlendirerek katma değer yaratılmasını ve sürdürülebilir üretim zincirlerinin oluşmasını sağlamıştır (Acar & Gültekin-Karakaş, 2017).

Buna karşılık Venezuela, Özel Ekonomik Bölgelere (ÖEB) yönelik yaklaşımını, 2022 yılında çıkarılan "Organik Özel Ekonomik Bölgeler Yasası" ile resmileştirmiştir. Bu yasanın amacı, ekonomik toparlanmayı teşvik etmek, içsel (endojen) kalkınmayı desteklemek ve yerli ve yabancı yatırımları çekmektir (Ministerio del Poder Popular de Planificación, 2022). Venezuela'daki ZEE'ler, üretim, teknoloji ve bilgiyi bir araya getiren jeostratejik alanlar olarak tasarlanmış olup, Ulusal Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Planı ile uyum içinde yapılandırılmıştır.

Örnek olarak, Ağustos 2023'te kurulan La Guaira Özel Ekonomik Bölgesi, yalnızca bir yıl içinde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Elde edilen başarılar arasında turistik otellerin inşası, yenilebilir yağ işleme tesislerinin kurulması ve gıda, tekstil, çimento ve inşaat alanlarında uzmanlaşmış Sayınlar ve Sanko Holding gibi Türk şirketlerinin cezbedilmesi öne çıkmaktadır. Bu girişimler, İstanbul ve Shenzhen gibi şehirlere gerçekleştirilen kurumsal ziyaretler ve ikili anlaşmalar sayesinde hayata geçirilmiş olup, olumsuz koşullara rağmen uluslararası iş birliği potansiyelinin varlığını göstermektedir (CIIP, 2024a; CIIP, 2024b).

Bununla birlikte, bu potansiyelin tam anlamıyla hayata geçirilmesi önünde ciddi engeller bulunmaktadır. Türkiye modelinden farklı olarak Venezuela, Amerika Birleşik Devletleri tarafından uygulanan tek taraflı ekonomik yaptırımların damgasını vurduğu olumsuz bir jeopolitik

ortamda faaliyet göstermektedir. Bu önlemler, uluslararası finansmana, teknolojiye ve dış ticarete erişimi sınırlamış; Venezuela pazarının cazibesini kabul eden yatırımcıların, ambargodan kaynaklanan operasyonel ve hukuki riskler nedeniyle tereddüt yaşamasına yol açmıştır. Bu bağlamda, sağlam bir yasal temele ve dönüştürücü hedeflere sahip olmasına rağmen, Venezuela'daki Özel Ekonomik Bölgeler (ÖEB), küresel ekonomiye tam ve sürdürülebilir bir entegrasyon sağlayabilmek için dış engelleri aşmak zorundadır.

Türkiye'nin deneyimi, özellikle güvenilir düzenleyici çerçevelerin sağlanması, lojistik altyapının güçlendirilmesi, öngörülebilir kurumsal koşulların garanti altına alınması ve ekonomik teşviklerin ihracat, istihdam ve üretim zincirleri gibi somut sonuçlarla uyumlu hale getirilmesi açısından Venezuela için önemli dersler sunmaktadır. La Guaira Özel Ekonomik Bölgesi (ÖEB) gibi örneklerin güçlendirilmesi, bu modelin ülkenin diğer bölgelerinde de uygulanabilmesi için bir dönüm noktası olabilir.

3.6 Venezuela'ya Uygulanabilir Çeşitlendirme Stratejileri

Türkiye'nin ihracat çeşitlendirmesi konusundaki deneyimi, Venezuela'nın yapısal ve kurumsal özgünlüklerine uyarlanması gereken değerli dersler sunmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu deneyim, daha dinamik, dirençli ve sürdürülebilir bir uluslararası entegrasyon modeli tasarlamak için yol gösterici bir çerçeve işlevi görebilir.

3.6.1 Uygulanabilir Ekonomik Politikaların Analizi

3.6.1.1 Sanayi Kümelenmeleri Politikası ve Organize Sanayi Bölgeleri

Türkiye, Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) olarak bilinen sanayi kümelenmeleri ağıyla önemli bir başarı elde etmiştir. Bu bölgeler, altyapısı tamamlanmış sınırlı alanlarda yer alan, birbirleriyle ilişkili firmaların topluca faaliyet gösterdiği üretim alanlarıdır. OSB'ler, entegre lojistik sistemleri, istikrarlı kamu hizmetleri, paylaşılan altyapı olanakları ve vergi ile teknoloji teşviklerine öncelikli erişim gibi avantajlar sunmaktadır. Bu bölgeler, coğrafi yakınlık ve aynı üretim ekosistemindeki aktörler arasındaki yatay ve dikey bağlar sayesinde, firmalar arası iş birliğini, üretim uzmanlaşmasını ve kolektif verimliliği teşvik etmektedir (Özcan, 2014).

Bu modelin başarısı, işletmeler, teknoloji merkezleri ve devlet arasındaki etkileşimli iş birliğine dayanmaktadır. Bu yapı, yenilik süreçlerini, teknolojik yayılımı ve bölgesel ile ulusal ölçekte rekabet gücünü artırmıştır. Türkiye'deki Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) yalnızca işletme maliyetlerini düşürmekle kalmamakta, aynı zamanda kolektif öğrenme dinamikleri oluşturmakta, yatırımları cezbetmekte ve küresel değer zincirleriyle entegrasyonu kolaylaştırmaktadır.

Venezuela, sanayiye dayalı bölgesel planlama konusunda geçmişe dayanan deneyimlere sahiptir. Bu bağlamda, özellikle ülkenin güney kesiminde, başta Bolívar ve Amazonas eyaletlerinde kalkınmayı teşvik etmek amacıyla 1960 yılında kurulan Guayana Venezuela Kurumu (CVG) öne çıkmaktadır. Bu kurum, doğal kaynakların değerlendirilmesine dayalı sanayi merkezlerini bir araya getirmiş; SIDOR, ALCASA ve VENALUM gibi devlet şirketleri aracılığıyla bölgesel kalkınmayı desteklemeyi hedeflemiştir (CVG, t.y.).

Her ne kadar sektörel yoğunlaşma açısından önemli bir çaba olarak değerlendirilse de, CVG çağdaş anlamda bir sanayi kümesi ya da organize sanayi bölgesi (OSB) niteliği taşımamaktadır. Yapısı tarihsel olarak dikey bütünleşmeye dayanmakta, devlete bağımlı bir sistem içerisinde işlemekte ve küçük ile orta ölçekli işletmelerin katılımı oldukça sınırlı kalmaktadır. Ayrıca, yenilik merkezleriyle olan ilişkisi zayıf olup, ekonomik aktörler arasındaki iş birliğini kısıtlayan merkeziyetçi bir yönetim anlayışı hâkimdir. Bu deneyim, Venezuela'nın daha rekabetçi, iş birliğine dayalı ve yerinden yönetim esaslı modellere geçiş yapma gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Mevcut Özel Ekonomik Bölgeler (ÖEB) modelinin tamamen değiştirilmesi yerine, Türkiye tarzı Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) yaklaşımıyla stratejik biçimde bütünleştirilmesi önerilmektedir. Venezuela'daki ÖEB'ler, yatırım çekme ve uluslararası ticareti teşvik etme açısından elverişli bir hukuki ve mali ortam sunmaktadır. Öte yandan, OSB'ler yerel üretim kapasitesinin geliştirilmesini, işletmeler arası iş birliğini ve teknolojik yeniliği destekleyen işlevsel bir bölgesel yapı sağlamaktadır.

ÖEB + OSB araçlarının birleştirilmesi, tarım-sanayi, konfeksiyon, metal işleme, dijital teknolojiler veya kültürel endüstriler gibi ihracat odaklı sektörel kümelerin geliştirilmesini

mümkün kılacaktır. Bu bütünleşme; ortak altyapı, teknik eğitim, özel hizmetler, lojistik ağlar ve ticaret platformları ile donatılmış üretim ekosistemlerinin oluşumunu kolaylaştıracaktır. Ayrıca, mevcut kurumsal parçalanmışlığı aşarak devlet, özel sektör, akademi ve yerel aktörler arasında sinerji yaratılmasını sağlayacaktır.

Uzman literatür, başarılı kümelenmelerin; nitelikli iş gücü, özel girdi tedariki ve ortak altyapı gibi yerel pozitif dışsallıkları, firmalar ile kurumlar arasında gerçekleştirilen bilinçli ortak eylemlerle (örneğin girdi alımı, eğitim, pazara erişim, uluslararası tanıtım gibi) birleştirdiğini ve bunun kolektif verimlilik yarattığını vurgulamaktadır (Altenburg, 2001; Navarro, 2003). Bu yaklaşım, Venezuela'nın sürdürülebilirlik ve ihracat vizyonu ile uyumlu gerçek bir bölgesel üretim kalkınma stratejisini hayata geçirmesine olanak tanıyabilir.

3.6.1.2 İhracatçı KOBİ'lere Yapılandırılmış Destek

Türkiye'nin ihracat çeşitlendirme stratejisi, küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) kurumsal olarak güçlendirilmesiyle yakından ilişkilidir. KOBİ'ler, ülkedeki toplam işletmelerin %99'undan fazlasını oluşturmakta ve istihdam ile GSYİH'ye önemli katkı sağlamaktadır. Türkiye devleti, KOSGEB (Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı) ve TİM (Türkiye İhracatçıları Meclisi) gibi kurumlar aracılığıyla, KOBİ'lerin uluslararası pazarlara erişimini kolaylaştırmak için özel programlar uygulamıştır:

- Teknik ve ticari eğitim programları,
- Doğrudan mali destek (hibe programları, düşük faizli krediler),
- Gümrük ve mevzuat işlemlerinin basitleştirilmesi,
- Uluslararasılaşma programları (fuar katılımları, ticaret heyetleri),
- Kalite ve sürdürülebilirlik sertifikalarının teşviki.

Bu politikalar, birçok Türk KOBİ'sinin küresel değer zincirlerine entegre olmasını, bölgesel üretim bağlantıları kurmasını ve tekstil, gıda, yazılım, hafif metal işleme ve doğal kozmetikler gibi sektörlerde farklılaşmış ürünlerle uluslararası pazarda konumlanmasını sağlamıştır (KOSGEB, 2023).

Venezuela bağlamında ise KOBİ'ler, potansiyel bir üretim dönüşümünün çekirdeğini oluşturabilir. Ancak günümüzde finansmana erişim güçlüğü, teknolojiye sınırlı erişim, kurumsal zayıflık, yüksek lojistik maliyetler ve uluslararası pazarlara düşük entegrasyon gibi birçok yapısal engelle karşı karşıyadırlar. CAF ve IDB Invest (Amerika Kalkınma Bankası Grubu) verilerine göre, Latin Amerika'da KOBİ'ler toplam istihdamın %70'ine kadarını oluştursa da, ihracatın yalnızca yaklaşık %13'ünü gerçekleştirmektedir. Bu da ihracat potansiyelinin değerlendirilmesi konusunda büyük bir boşluğa işaret etmektedir (IDB Invest, 2017).

Bu sınırlamaların aşılabilmesi için, BANCOEX, işletme geliştirme merkezleri ve bölgesel yönetimler gibi kurumların koordinasyonunda, ihracatçı KOBİ'lere yönelik yapılandırılmış bir ulusal destek programının tasarlanması önerilmektedir. Bu strateji aşağıdaki unsurları içermelidir:

- Uluslararası kalite, izlenebilirlik, sürdürülebilirlik ve fikri mülkiyet standartları konusunda yoğun eğitim programları,
- İhracat döngüsüne uygun şekilde uyarlanmış finansmana öncelikli erişim (döviz cinsinden kredi hatları, ihracat sigortaları, tahsilat garantileri),
- Dijitalleşme ve uluslararası pazarlama: e-ticaret, küresel pazar yerleri ve menşe ülke markalaşması konularında eğitim,
- Tarım-sanayi, doğal kozmetik, yaratıcı hizmetler, bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT), tekstil ve hafif imalat gibi ihracat potansiyeli taşıyan sektörlerin belirlenmesi, İşletmeler arasında iş birliğinin teşviki (ihracat konsorsiyumları, üretici ağları, sektörel kümelenmeler).

Impulsa Popular'ın (2021) da vurguladığı gibi, ihracatçı KOBİ'ler yalnızca dış ticareti canlandırmakla kalmaz, aynı zamanda istihdamı, yeniliği, döviz girişini ve bölgesel sürdürülebilirliği teşvik eder. Bu nedenle, ulusal ekonomik kalkınma açısından kilit bir unsur olarak değerlendirilmelidirler.

Türkiye örneği, bu tür politikaların başarısının kurumsallaşma, süreklilik ve çok paydaşlı koordinasyonla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Venezuela, ihracat odaklı KOBİ'lerin büyümesini destekleyecek elverişli bir ekosistem oluşturmak için bu modelden ilham alabilir. Bu işletmelerin Özel Ekonomik Bölgeler (ÖEB) gibi stratejik platformlarla ya da BRICS ülkeleriyle

yürütülen Güney-Güney iş birliği girişimleri ile bağlantı kurmaları halinde, bölgesel ve küresel değere zincirlerine kademeli olarak entegre edilmeleri mümkün olacaktır.

3.6.1.3 Yaratıcı ve Kültürel Endüstrilerin Uluslararasılaşması

Türkiye, özellikle dizi, sinema, video oyunları ve tasarım gibi alanlarda uluslararası düzeyde güçlü bir görünürlük kazanan yaratıcı endüstri sektörünü başarıyla yapılandırmıştır. Bu konumlanma, kültürel ihracatı teşvik etmeye yönelik aktif kamu politikalarına dayanmaktadır: vergi teşvikleri, ortak yapım programları, uluslararası fuar katılımları ve ülke markasının güçlendirilmesi bu çabaların temelini oluşturmuştur. Örneğin, sadece dizi ihracatı 2022 yılında 600 milyon dolardan fazla gelir elde etmiş ve Türkiye'yi ABD'den sonra dünya televizyon içerikleri ihracatında ikinci sıraya taşımıştır.

Bu süreç, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) ve diğer sektör kuruluşlarının ortaklaşa yürüttüğü kurumsallaşmış bir stratejiyle desteklenmiştir. Uluslararası festivallerde yer alma, dijital platformlara destek sağlama ve yaratıcı alanlarda eğitim programlarını teşvik etme gibi faaliyetler bu stratejinin temel taşlarıdır. Türkiye'deki hâkim yaklaşım, bir yandan yasal çerçeve ve dış tanıtımı içeren kurumsal modeli, diğer yandan küresel talep ve kârlılığa dayalı ürün konumlandırmasına odaklanan pazar modelini birleştirmektedir.

Öte yandan Venezuela; sinema, müzik, el sanatları, grafik tasarım, video oyunları ve görsel-işitsel yapım gibi alanlarda zengin bir kültürel ve yaratıcı mirasa sahiptir. Ancak bu endüstriler henüz ulusal ihracat stratejisine tam anlamıyla entegre edilememiştir. Mevcut bağlamda, bu alanların geliştirilmesi hem ekonomik çeşitliliği artırmak hem de ülkenin kültürel kimliğini uluslararası pazarlarda yansıtmak açısından stratejik bir fırsat sunmaktadır.

Bask Hükûmeti'nin 2013 tarihli raporuna göre, kültürel endüstrilerin uluslararasılaşması için üç temel model bulunmaktadır:

- Kurumsal model: Kültürün kamu politikası olarak devlet tarafından yönlendirildiği yaklaşım,
- Pazar modeli: Kültürel ürünlerin ticari olarak küresel pazarlarda konumlandırılmasına dayalı yaklaşım,

- Karma model: Kamu-özel sektör iş birliği ve kültürel diplomasi yoluyla her iki boyutun bütünleştirildiği yaklaşım.

Venezuela açısından, karma modelin uygulanması, mevcut kurumsal çabaların, örneğin Centro Nacional Autónomo de Cinematografía, Fundación Museos Nacionales veya Villa del Cine gibi, özel sektör girişimleri, yaratıcı girişimciler ve dijital platformlarla uyumlu hale getirilmesini sağlayabilir. Devlet, yetenek yetiştirme, telif haklarının korunması, pazarlara erişimin kolaylaştırılması (fuarlar ve uluslararası ağlar aracılığıyla) ve bu endüstrilerin sürdürülebilirliğini sağlayacak koşulların oluşturulmasında kilit bir rol oynayabilir.

Ayrıca, Venezuela'nın kendi dijital platformlarını geliştirmesi veya bölgesel ittifaklara yönelmesi, müzik, animasyon, illüstrasyon ve dublaj gibi kültürel hizmetlerin ihracatına yönelik politikalar uygulaması ve sanatçıların hareketliliği ile uluslararası ortak yapım programlarına katılımını teşvik etmesi gerekmektedir. Temel belgede de belirtildiği üzere, uluslararasılaşma yalnızca ürün satışı olarak değil, “kültürün küresel ağlarda konumlandırılması ve hem sembolik hem ekonomik bir geri dönüş sağlanması” olarak anlaşılmalıdır.

3.6.1.4 Güney-Güney Ortaklıkları Yoluyla Jeoekonomik Çeşitlendirme

Türkiye, küresel konumunu güçlendirmek amacıyla, özellikle Asya, Afrika ve Latin Amerika gibi yükselen bölgelerde ticaret ortaklarını çeşitlendirmeye öncelik veren aktif bir ekonomik dış politika benimsemiştir. İkili anlaşmalar, bölgesel örgütlere katılım ve ticaret heyetleri aracılığıyla Türkiye, ihracat pazarlarını Avrupa'nın ötesine genişletmiş ve böylece stratejik özerkliğini pekiştirmiştir.

Bu yaklaşım, karşılıklı fayda, üretimsel tamamlayıcılık ve teknolojik iş birliği ilkelerine dayanan Güney-Güney ortaklıklarını teşvik eden bir ekonomik diplomasi anlayışı üzerine inşa edilmiştir. Türkiye, örneğin Afrika Ortaklık Politikası (Africa Partnership Policy) aracılığıyla Afrika ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirmiş; Latin Amerika ve Orta Asya'yla da serbest ticaret anlaşmaları, altyapı finansmanı ve bilgi transferi yoluyla bağlarını geliştirmiştir.

Güney-Güney iş birliği, benzer tarihsel deneyimlere, yapısal zorluklara ve ortak kalkınma hedeflerine sahip gelişmekte olan ülkeler arasındaki dayanışmaya dayanır. Birleşmiş Milletler'in

(2019) de belirttiği gibi, bu iş birliği biçimi “kalkınma zorluklarıyla başa çıkmak, kolektif öz yeterliliği teşvik etmek ve daha dengeli ortaklıklar kurmak için etkili bir yol olarak son on yılda yeniden ivme kazanmıştır.”

Venezuela açısından, Güney-Güney ortaklıkları yoluyla jeoekonomik çeşitlendirme, geleneksel pazarlara olan bağımlılığı azaltmak ve ekonomik yapıları tamamlayıcı nitelikte olan ülkelerle yeni ihracat nişlerine açılmak için önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu strateji üç ana ekseninde yapılandırılabilir:

1. Yükselen bloklara seçici entegrasyon: Venezuela, BRICS grubuna katılma yönündeki niyetini açıkça ortaya koymuştur. Bu platforma entegre olmak, ticaret anlaşmaları müzakere etmek, stratejik yatırımlar çekmek ve Batı ekseninde dışarıda kalan küresel üretim zincirlerine katılmak için jeopolitik bir dönüm noktası olabilir.
2. İkili üretim ortaklıkları: Türkiye, İran, Hindistan, Rusya ve Güneydoğu Asya ülkeleri gibi aktörlerle ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi, Venezuela'nın tarım-sanayi, madencilik, kimya ve dijital hizmetler gibi geleneksel olmayan ürünlerinin artan talep gösteren pazarlara ihraç edilmesini kolaylaştırabilir.
3. Teknik ve finansal iş birliği platformları: Güney-Güney iş birliği mekanizmaları aracılığıyla, Venezuela teknoloji transferinden, bilim ve eğitim alanındaki iş birliklerinden ve üretim altyapısının finansmanından faydalanabilir. Bu çabalar, Asya Altyapı Yatırım Bankası veya BRICS Yeni Kalkınma Bankası (NDB) gibi Güney merkezli kalkınma bankaları aracılığıyla gerçekleştirilebilir.

CEPAL'a (2019) göre, bu tür iş birliği sadece ticaret anlaşmalarıyla sınırlı kalmamalı; üretim kapasitesinin geliştirilmesi, teknolojik uçurumların azaltılması ve daha adil bir uluslararası entegrasyonun inşa edilmesini sağlayacak dönüştürücü bir kalkınma vizyonunu içermelidir. Venezuela için bu durum, söz konusu ortaklıkların, dinamik avantajlara ve uzun vadeli sürdürülebilirliğe dayalı bir ulusal ihracat çeşitlendirme politikasıyla bütünleştirilmesini gerektirmektedir.

3.6.1.5 Serbest Ticaret Anlaşmalarının Stratejik Olarak Değerlendirilmesi

Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) yalnızca diplomatik taahhütler olarak değil, pazarları genişletmeye, gümrük engellerini azaltmaya ve rekabet potansiyeli taşıyan sektörleri teşvik etmeye yönelik stratejik ticaret politikası araçları olarak görülmelidir. Türkiye, üretim dönüşümünü destekleyen güçlü bir anlaşma ağı ile bu stratejinin nasıl başarıyla uygulanabileceğini göstermiştir.

Bu yaklaşım, yenilikçilik politikaları, işletmelere verilen destekler ve üretken yatırımların teşviğiyle birlikte yürütüldüğünde etkili sonuçlar doğurmaktadır. Türkiye'nin ağı, Avrupa, Asya, Afrika ve Latin Amerika'da yer alan ülkelerle yapılan 20'den fazla anlaşmayı içermekte olup, bu sayede pazarlar çeşitlendirilmiş ve ihracat ürünlerinin niteliği artırılmıştır.

Venezuela, farklı bir bağlamda olsa da, yeniden etkinleştirilebilecek veya sektörel ve seçici bir bakış açısıyla yeniden tasarlanabilecek bir dizi yasal ticaret anlaşmasına sahiptir. Bu anlaşmalar arasında, ALADI çerçevesindeki Ekonomik Tamamlayıcı Anlaşmalar (örneğin, MERCOSUR ile imzalanan ACE No. 59), Bolivya, Küba, Nikaragua gibi ülkelerle yapılan ikili anlaşmalar ve 2018'den bu yana yürürlükte olan Türkiye ile Ticaretin Teşviği Anlaşması öne çıkmaktadır. Her ne kadar bazı durumlarda siyasi konjonktür bu anlaşmaların etkinliğini sınırlandırmış olsa da, bu yasal çerçeveler, belirli ekonomik hedeflere yönelik teknik bir yönetimle hâlâ tercihi koşullar sunma potansiyeline sahiptir.

Diario del Exportador'ın (2024) da belirttiği gibi, gelişmekte olan ülkeler pasif bir yaklaşımdan çıkıp, STA'lardan aktif biçimde faydalanmayı amaçlayan bir stratejiye geçiş yapmalıdır. Bu da, öncelikli sektörlerin belirlenmesini, iç üretim kapasitelerinin güçlendirilmesini ve özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler arasında ihracat kültürünün teşvik edilmesini içeren ulusal bir ajandanın geliştirilmesini gerektirir. Bu doğrultuda aşağıdaki unsurlar kritik öneme sahiptir:

- Mevcut anlaşmalarda hâlâ kullanılmamış olan gümrük avantajlarının haritalandırılması,
- Ulaştırma, lojistik ve dijital bağlantı altyapısının iyileştirilmesi,
- Özel sektörün pazarlara girişte karşılaşılan teknik ve sağlık standartları konusunda eğitilmesi,

- Gerçek ihracat fırsatlarının belirlenmesine yardımcı olacak ticari istihbarat merkezlerinin kurulması.

Ayrıca, bu anlaşmaların izleme ve değerlendirme süreçlerini yöneten kurumsal çerçevenin güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu bileşen olmaksızın, anlaşmalar genellikle yeterince kullanılmamakta ya da etkisiz kalmaktadır; bu durum, Latin Amerika'daki birçok bölgesel entegrasyon deneyiminde sıkça gözlemlenmiştir. Bu nedenle önerilen yaklaşım, mevcut anlaşmaların yalnızca yeniden tasarlanması değil, aynı zamanda mevcut uluslararası bağlamın gereklerine uyarlanmış bir ulusal üretim dönüşümü ve ihracat çeşitlendirme stratejisi içine entegre edilmesidir.

3.6.1.6 Rekabetçi İhracata Yönelik Üretim Reorganizasyonu

Türkiye'nin çeşitlendirme modelinin en önemli unsurlarından biri, üretim yapısının stratejik olarak yeniden yönlendirilmesidir. Bu süreç, ithal ikamesine dayalı yaklaşımdan çıkarak rekabetçi ihracata dayalı bir modele geçişi kapsamıştır. 1980 sonrası yapısal reformlarla başlayan bu dönüşüm, yalnızca pazarların dışa açılmasından ibaret kalmamış; sanayi, ticaret ve inovasyon politikalarının köklü biçimde yeniden tasarlanmasını içermiştir. Türkiye, dinamik avantajlara sahip sektörleri önceliklendirmiş; katma değerli imalat ürünleri, tekstil, otomotiv, makine, tarım-sanayi ve son dönemde yazılım ile dijital içerikler gibi alanlarda ihracata dayalı bir yapı geliştirmiştir.

Türkiye'nin uluslararası entegrasyonu yalnızca doğal kaynaklarına dayanmadı; esas olarak, modern, uyum sağlayabilen ve uluslararası standartlara yönelik bir üretim yapısı oluşturma kapasitesine dayandı. Özel yatırımları teşvik eden politikalar, teknik eğitim programları, lojistik altyapının geliştirilmesi ve stratejik ticaret anlaşmalarının birleşimi sayesinde ülke, ihracat teklifini yüksek rekabet düzeyine sahip pazarlarda konumlandırmayı başardı. Bu yeniden yönlendirme, sadece ihracat hacmini değil, ihracatın bileşimini de dönüştürdü: 1980'lerde dış satışların önemli bir kısmını birincil ürünler oluştururken, 2022 itibarıyla Türkiye ihracatının %95'i imalat sanayi ürünlerinden oluşmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2023).

Venezuela'nın rekabetçi bir ihracat ekonomisine geçiş yapabilmesi, üretim yapısının yapısal olarak yeniden şekillendirilmesini gerektirmektedir. Hidrokarbon ihracatına olan yüksek

bağımlılık ve onlarca yıldır süregelen dönüştürücü sanayi zayıflığı, ülkenin geleneksel olmayan sektörlerde uluslararası entegrasyon kapasitesini sınırlamaktadır. Bununla birlikte, aktif politikaların uygulanması hâlinde Venezuela; tarım-sanayi, metalurji, ilaç, biyoteknoloji, yaratıcı endüstriler (turuncu ekonomi) ve dijital hizmetler gibi alanlarda önemli potansiyel avantajlara sahiptir. Bu süreç, üretim dönüşümünü teşvik eden, verimliliği artıran ve ihracat kültürünü yaygınlaştıran politikalarla desteklenmelidir.

Üretim yapısının yeniden yönlendirilmesi, öncelikle ihracat potansiyeline sahip sektörlerin ve olası üretim bağlantılarının belirlenmesiyle başlamalıdır. Bu süreç, yeni girişimlere yönelik teknik, finansal ve ticari destek mekanizmalarıyla tamamlanmalıdır. Kalite teşviki, uluslararası sertifikasyon, enerji verimliliği, çevresel sürdürülebilirlik ve dijitalleşme, rekabetçi ve sürdürülebilir bir ihracat arzı oluşturmak için vazgeçilmez koşullardır. Ayrıca, uygun lojistik altyapısının (limanlar, sanayi bölgeleri, ihracat koridorları) geliştirilmesi, idari engellerin azaltılması ve hedef pazarlara yönelik kamu-özel sektör iş birliğinin teşvik edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu bağlamda, rekabetçi ikame kavramı özel bir önem kazanmaktadır. Bu kavram, basit bir ithalat koruma politikası olarak değil; yenilikçilik, üretim verimliliği ve uluslararasılaşma hazırlığına dayalı bir sanayi kalkınma stratejisi olarak anlaşılmalıdır. Klasik ithal ikame modelinden farklı olarak, rekabetçi ikame yaklaşımı, başlangıçta iç tüketim için üretilen ürünlerin küresel standartlara ulaşarak dış pazarlara da erişebilmesini hedeflemektedir. Bu mantık, Türkiye’de de başarılı bir şekilde uygulanmıştır: birçok imalat sektörü, aktif teknoloji politikaları, kalite teşviki ve etkili sanayi bağlantıları sayesinde ithal ikameden ihracat liderliğine evrilmiştir (Rodrik, 1990).}

Venezuela bağlamında, rekabetçi ikame stratejisinin uygulanması, günümüzde ithal edilen ancak yerel olarak üretilebilecek ve ihracat ölçeğine ulaşma potansiyeli taşıyan ürünlerin belirlenmesini gerektirir. Bu süreç, hedefe yönelik teşvikler, teknik eğitim, Özel Ekonomik Bölgeler (ÖEB) ile entegrasyon ve teknolojik yenilik mekanizmalarının oluşturulmasını zorunlu kılar. Böylece üretim yapısının yeniden yönlendirilmesi, yalnızca arzın yapısını değiştirmekle kalmayacak, aynı zamanda uluslararası ticarete kalıcı yer edinebilecek sanayi kapasitelerinin oluşumunu da sağlayacaktır.

3.6.2 Türkiye Deneyiminden Esinlenen Vergisel Teşvikler: İhracatı Teşvik Etmeye Yönelik Venezuela İçin Uygulanabilir Öneriler

Vergisel teşvikler, birçok yükselen ekonomide yatırımları teşvik etmek, rekabet gücünü artırmak ve ihracat çeşitliliğini sağlamak amacıyla kullanılan stratejik bir araç olmuştur. Türkiye, özellikle 1980'li yıllardan itibaren uygulamaya koyduğu sektörel odaklı vergi politikalarıyla, imalat sanayi dönüşümüne ve geleneksel olmayan ihracat kalemlerinin sürekli artışına önemli katkı sağlamıştır (Rodrik, 1990; OECD, 2022).

Zorlu bir ekonomik yeniden yapılandırma sürecinden geçen Venezuela, bu modelden çıkarılacak önemli dersleri dikkate alarak, benzer hedeflerle kendi politikalarını uyarlayabilir. Türkiye, istikrarlı makroekonomik politikaları, sektörlerle özgü vergisel araçlarla birleştirerek ihracatçı tabanını güçlendirmeyi başarmıştır. Öne çıkan bazı teşvik türleri şunlardır:

- Serbest bölgelerde faaliyet gösteren ve ihracat yapan firmalar için gelir vergisi ve KDV muafiyetleri: Bu bölgeler, uygun lojistik altyapı ve basitleştirilmiş gümrük prosedürleriyle birlikte tercihli bir vergi rejimi sunmaktadır (Türkiye Ticaret Bakanlığı, 2024).
- Üretim ve teknoloji varlıklarına yapılan yatırımlar için vergi indirimleri: Hükümet, özellikle ihracata yönelik üretimle ilişkili olan makine, yenilik ve teknolojik gelişim yatırımlarına teşvik sağlamaktadır (Rodrik, 1990).
- Sermaye malları için hızlandırılmış amortisman uygulamaları: Bu mekanizma, yeni yatırımların vergi maliyetini azaltmakta ve projelerin ilk aşamalarında nakit akışını iyileştirmektedir (OECD, 2022).
- Turquality programı: Tekstil, kozmetik, işlenmiş gıda ve endüstriyel tasarım gibi yüksek katma değerli sektörlerde Türk markalarının uluslararasılaşmasını desteklemek amacıyla mali ve vergisel teşvikler sunmaktadır. Bu program, doğrudan sübvansiyonları, kalite ve sürdürülebilirlik standartlarını karşılayan firmalara yönelik vergi kolaylıklarıyla birleştirmektedir.
- Stratejik sektörler için farklılaştırılmış vergi oranları: Türkiye, yazılım, dijital hizmetler ve biyoteknoloji gibi alanlarda rekabetçi ihracatçı konumunu güçlendirmeye yönelik sektörel vergi avantajları sağlamaktadır.

Bu teşviklerin başarılı olmasının nedenlerinden biri, sonuç odaklı olmaları, belirli periyotlarla gözden geçirilmeleri ve ulusal ölçekte tutarlı bir sanayi ve ticaret kalkınma stratejisine entegre edilmeleridir. Türkiye'nin deneyimi, Venezuela için daha etkili ve sonuç odaklı vergisel teşviklerin tasarlanması açısından değerli dersler sunmaktadır. Bu bağlamda, Venezuela'ya uyarlanabilir bazı önlemler şunlardır:

- Türkiye'nin uyguladığı üretim odaklı vergi modeline benzer şekilde, tarım-sanayi, tekstil, bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) ve doğal kozmetik gibi geleneksel olmayan sektörlerde sermaye malları için hızlandırılmış amortisman uygulamaları getirilmesi (Agostini & Jorratt, 2013; OECD, 2022).
- Geleneksel olmayan ihracattaki büyümeye orantılı gelir vergisi indirimleri sağlanması; böylece dış satışlarını istikrarlı şekilde artıran firmalar için gelir vergisi avantajları tanınması (CEPAL & Oxfam, 2019).
- İhracat potansiyeli taşıyan sektörlerde kârın yeniden yatırıma yönlendirilmesi durumunda vergi kredisi verilmesi; bu sayede firmaların üretim ve teknoloji kapasitelerinin artırılması teşvik edilebilir (Rodrik, 1990; OECD, 2022).
- Türkiye Ticaret Bakanlığı'nın öncülüğünde geliştirilen Turquality programından esinlenerek, stratejik sektörlerdeki Venezuela markalarını desteklemeye yönelik ulusal bir program tasarlanması; bu programın, vergisel teşvikleri teknik yardım, uluslararası sertifikasyonlar ve ihracat tanıtımıyla birleştirmesi önerilir (Türkiye Ticaret Bakanlığı, 2024).

Mevcut teşvik rejiminin yeniden düzenlenmesi, ölçülebilir sonuçlar üretmeyen uygulamaların kaldırılması ve bunların yerine yatırımla ve ihracat hedeflerinin gerçekleştirilmesiyle doğrudan bağlantılı mekanizmaların getirilmesi gerekmektedir (CEPAL & Oxfam, 2019; Crowe Venezuela, 2023). Vergisel teşvikler tek başına ihracat dönüşümünü garanti etmez. Bu teşviklerin etkinliği; istikrarlı bir makroekonomik ortam, güçlü kurumlar, etkili lojistik altyapı ve bütüncül bir sanayi politikası ile desteklenmesine bağlıdır.

Türkiye'nin deneyimi, en etkili vergi teşviklerinin üretken yatırım, yenilikçilik ve ihracat hedeflerine ulaşma ile doğrudan bağlantılı olanlar olduğunu; genel ve süresiz olarak verilen teşviklerin ise sınırlı etki yarattığını göstermektedir. Bu bağlamda Venezuela, seçici ve koşullu

teşvikleri içeren, mali sürdürülebilirliği kalkınma hedefleriyle birleştiren bir kalkınma odaklı vergi sistemine geçiş yapılmalıdır. Türkiye’de başarıyla uygulanan vergi araçlarının uyarlanması, Venezuela'nın ihracatçı tabanını yeniden inşa etmesi ve uluslararası pazarlara entegrasyon için somut bir fırsat yaratabilir.

3.6.3 Yapısal Sınırlamaların Aşılması ve Çeşitlendirmeyi Teşvik Etmeye Yönelik Öneriler

Bu araştırma boyunca, Venezuela ekonomisinin, çeşitlendirilmiş ve sürdürülebilir bir ihracat yapısının gelişimini engelleyen derin yapısal sınırlamalarla karşı karşıya olduğu açıkça ortaya konmuştur. Son yıllarda, Venezuela İhracatı Teşvik Ajansı'nın kurulması ve Petrol Dışı İhracatın Teşviki Yasası'nın kabul edilmesi gibi bazı yasal ve kurumsal ilerlemeler kaydedilmiş olsa da, bu çabalar henüz operasyonel etki, sektörler arası koordinasyon ve stratejik vizyon açısından yeterli düzeye ulaşamamıştır. Bu eksiklikler, ülkenin üretim ve ticaret yapısını dönüştürebilecek kapsamlı politikaların hayata geçirilmesini engellemektedir.

Bu nedenle ve Türkiye'nin ihracat çeşitlendirmesi konusundaki deneyiminden hareketle, aşağıda sunulan öneriler, yabancı bir modelin mekanik bir şekilde kopyalanmasını değil, başarılı uygulamaların Venezuela'nın özgün koşullarına uyarlanmasını amaçlamaktadır. Öneriler; stratejik sektörlerin önceliklendirilmesi, kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi ve katma değerli ürünlerin uluslararası pazarlara entegrasyonunun teşviki gibi temel alanlara odaklanmaktadır. Bu öneriler, mevcut yapının yerine geçmekten ziyade, yenilikçi araçlarla, bölgesel odaklı bir yaklaşımla ve uzun vadeli bir vizyonla onu tamamlamayı hedeflemektedir. Az sayıda ama etkisi yüksek, gerçekçi ve dönüştürücü potansiyele sahip eylem hattı seçilmeye özen gösterilmiştir.

3.6.3.1 Öneri 1: Turquality® Modelinden Esinlenen Venezuela Markalarının Konumlandırılmasına Yönelik Ulusal Program

Türkiye'nin ihracat profilini dönüştürmek için uygulamaya koyduğu en başarılı stratejilerden biri, Turquality® programı olmuştur. Bu program yalnızca bir mali destek mekanizması olarak değil, ulusal markaların küresel pazarlarda yüksek kalite standartlarıyla konumlandırılmasını amaçlayan bütüncül bir kamu politikası olarak tasarlanmıştır. Turquality®, tanıtım sübvansiyonlarıyla sınırlı kalmamakta; stratejik teşhisler, kurumsal yönetim danışmanlığı,

uluslararasılaşma planlarının tasarımı ve sürekli kapasite geliştirme desteği gibi birçok unsuru içeren bir sistem olarak işletilmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2022; Turquality, t.y.).

Venezuela bağlamında, İhracatı Teşvik Ajansı gibi kurumsal girişimlerin yeni yeni ortaya çıktığı bir ortamda, Turquality® yaklaşımından esinlenen, ancak ülkenin mevcut kapasitesine uyarlanmış bir ihracata yönelik ulusal marka programı oluşturulması önerilmektedir. Bu programın amacı, uluslararasılaşma potansiyeli taşıyan yerel markaları belirlemek ve sektörel açıdan sembolik, kültürel veya yenilikçi değeri yüksek alanlarda, örneğin tekstil, tarım-sanayi, doğal kozmetik, yaratıcı endüstriler ve bilgi-iletişim teknolojileri (BİT), faaliyet gösteren firmaların kapasite güçlendirme süreçlerini desteklemektir. Programın stratejik bileşenleri şunları içermelidir:

- Türkiye’de kullanılan "gelişim yol haritası" benzeri kapsamlı kurumsal teşhislerin hazırlanması; bu analizler sayesinde operasyonel zayıflıkların, iyileştirme alanlarının ve uluslararasılaşma hedeflerinin belirlenmesi.
- Marka tasarımı, süreç iyileştirme, kalite yönetimi, ürün geliştirme ve ticaret stratejisi gibi alanlarda üst düzey danışmanlık hizmetlerine erişim; bu hizmetlerin bir kısmının devlet tarafından finanse edilmesi.
- Uluslararası fuar katılımları, hedef pazarlarda marka konumlandırma kampanyaları, ticaret heyetleri ve uluslararası sertifikasyonlar için koşullu sübvansiyonlar sağlanması.
- Turquality® modelinde olduğu gibi (5973 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı, 2022), destek döngüsü boyunca performans takibi, aşamalı değerlendirmeler ve teknik eşlik sürecinin sistematik şekilde uygulanması.

Bu tür bir program, Venezuela’nın ihracat yapısındaki temel zayıflıklardan biri olan uluslararası alanda tanınan yerli markaların sınırlılığı sorununu aşmaya katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda, hammadde ihracatına dayalı geleneksel yaklaşımın ötesine geçerek, farklılaşma, katma değer ve ülke anlatısına dayalı bir stratejiye geçişi destekleyecektir. Türkiye modelinde olduğu gibi, belirli stratejik sektörlere odaklanan ve başlangıçta sınırlı kapsamla uygulanan bu yaklaşım, ihracat çeşitlendirmesi için sembolik ve etkili bir kamu politikası hâline gelebilir; istihdam, yenilikçilik ve ulusal üretim kimliği açısından çarpan etkileri yaratabilir.

3.6.3.2 Öneri 2: İhracatçı Bölgesel Kümeler Yoluyla Üretimin Canlandırılması

Türkiye'nin ihracat çeşitlendirmesi modelinden çıkarılan en önemli derslerden biri, kamu ve özel sektör aktörlerini, yenilik merkezlerini, uzmanlaşmış altyapıyı ve dış ticarete entegre değer zincirlerini bir araya getiren bölgesel sanayi kümeleri etrafında ülke coğrafyasını başarılı şekilde örgütleyebilmesidir. Bu bölgesel yaklaşım, Türkiye'nin üretim parçalanmasını aşmasına, bölgesel rekabet gücünü artırmasına ve tekstil, otomotiv ve tarım-sanayi gibi küresel potansiyele sahip sektörlerde uzmanlaşmasına olanak tanımıştır (Rodrik, 1990; Özcan, 2014).

Venezuela örneğinde ise, birikmiş yapısal dengesizliklere rağmen yeniden organize edilebilecek bölgesel üretim kapasitesi ve sektörel eğilimler mevcuttur. Bu nedenle, ihracata yönelik üretim dönüşümünü teşvik etmek amacıyla, orta-uzun vadeli bir sanayi politikası olarak tasarlanacak ulusal çapta bir ihracatçı bölgesel kümelenme stratejisinin hayata geçirilmesi önerilmektedir. Bu strateji aşağıdaki bileşenleri içermelidir:

- Kurulu veya gelişmekte olan üretim kapasitelerine sahip bölgelerin belirlenmesi ve önceliklendirilmesi: deniz ürünleri için doğu eksenini, kakao için Barlovento, tekstil ve konfeksiyon için Lara, dağ tarımı için Mérida, tropikal meyveler ve türevleri için Zulia.
- İhracat lojistiği ve toplama merkezlerinin oluşturulması; bu merkezlerde özel gümrük koşulları, sağlık ve bitki sağlığı hizmetleri ile yerinde sanayi dönüşümünü teşvik eden uygulamalar bulunmalıdır.
- Şirketler, kooperatifler, üniversiteler, teknoloji merkezleri ve yerel yönetimler arasında iş birliği kurulması; her kümede paylaşımlı yönetim modellerinin ve rekabetçi iş birliği kültürünün teşvik edilmesi.
- Devlet tarafından sertifikalandırılmış ihracatçı kümelere resmî olarak entegre edilmiş işletmelere, finansmana öncelikli erişim, teknik destek ve uluslararası tanıtım fırsatları sağlanması.

Genel nitelikli özel ekonomik bölgelerden farklı olarak, bu tür ihracatçı bölgesel kümeler, stratejik sektörel yoğunlaşma, izlenebilirlik, üretim zinciri entegrasyonu ve bölgeye özgü markaların uluslararası konumlandırılmasını mümkün kılar (örneğin, “Barlovento kakaosu” ülke markası olarak). Türkiye'nin deneyimi, ihracat başarısının yalnızca küresel şehirlerden değil, bölgesel düzeyde yerel üretim kimliğinin küresel standartlarla bütünleştirilmesiyle de inşa

edilebileceğini göstermektedir. Venezuela da bu yaklaşımı, coğrafi, kültürel ve ekonomik çeşitliliğine uygun biçimde uyarlayarak uygulayabilir.

3.6.3.3 Öneri 3: İhracat Dönüşümüne Yönelik Stratejik Bir Fonun Oluşturulması

Venezuela’da yeni ihracatçı sektörlerin gelişimini sınırlayan en önemli faktörlerden biri, doğrudan uluslararasılaşma odaklı üretim çeşitlendirmesini destekleyecek uygun finansman araçlarının yetersizliğidir. Makroekonomik kısıtlar ve sınırlı kredi aracılığı nedeniyle etkilenen ulusal bankacılık sistemi, dış ticaret aktörü olmayı hedefleyen küçük ve orta ölçekli işletmelerin yatırım ihtiyaçlarına etkili biçimde yanıt verememektedir.

Buna karşılık Türkiye, aralarında Türk Eximbank’ın da bulunduğu stratejik finansman destek sistemlerini başarıyla kurmuştur. Bu banka, katma değerli mal üretimi ve ihracatını desteklemek üzere teknik ve mali bir araç olarak faaliyet göstermektedir. Turkish Eximbank, kredi hatları, ihracat garantileri ve ticari risk sigortaları gibi mekanizmalar aracılığıyla, Türk firmalarının özellikle tekstil dışındaki sektörlerde, örneğin otomotiv, beyaz eşya ve yazılım alanlarında, rekabetçi pazarlarda konumlanmasını mümkün kılmıştır (Turkish Eximbank, t.y.; Bolat, 2019).

Türkiye deneyimi referans alınarak, Venezuela’da ihracat dönüşümüne yönelik stratejik bir fon oluşturulması önerilmektedir. Bu fon, kamu-özel sektör ortaklığına dayalı özerk bir kurum olarak tasarlanmalı ve temel amacı yüksek üretim dönüşüm potansiyeline ve uluslararası pazar erişimine sahip projeleri tespit etmek, finanse etmek ve teknik olarak desteklemek olmalıdır. Bu kurum yalnızca sermaye sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda teknik yardım sunacak ve katkı değerlendirme mekanizmaları ile süreci denetleyecektir.

Fonun müdahale eksenleri aşağıdaki alanlarda yapılandırılabilir:

- Teknolojik dönüşüm ve süreç modernizasyonu: Tarım-sanayi, hafif imalat, metalik olmayan madencilik ve dijital hizmetler gibi uluslararası düzeyde rekabet edebilecek sektörlerde makine alımı, otomasyon, dijitalleşme ve üretim süreçlerinin iyileştirilmesine yönelik destek.
- Uluslararası kalite ve sertifikasyon süreçlerinin finansmanı: Pazar erişimi için gerekli olan fito-sanitasyon normları, etiketleme gereklilikleri, fikri mülkiyet, ISO standartları ve teknik uygunluk belgeleri gibi konularda mali destek.

- İnovasyon ve ihracata yönelik değer zincirlerinin teşviki: Şirketler, üniversiteler, kooperatifler ve araştırma merkezleri arasında kurulan iş birliklerine yönelik hibe fonları; farklılaştırılmış ve kültürel/yerel kimlik taşıyan ürünlerin geliştirilmesini desteklemeye yönelik.
- Yeni ihracatçıların riskine uygun finansal araçlar: Döviz cinsinden mikro krediler, ülke/müşteri risk sigortaları, ihracat faktoringi ve taahhüt garantileri gibi uluslararası ticarete yeni giren aktörlerin erişimini kolaylaştıran mekanizmalar.

Buna ek olarak, söz konusu fon Venezuela'nın ekonomik diplomasisiyle entegre bir şekilde çalışabilir; Güney-Güney işbirliği anlaşmaları, BRICS kalkınma bankalarıyla yapılan ortaklıklar ve sürdürülebilir kalkınma, finansal kapsayıcılık ve inovasyona yönelik çok taraflı programlar aracılığıyla dış finansman olanaklarını belirleyebilir. Bu tür bir mekanizmanın uygulanması, Venezuela devletine üretim yapısının daha çeşitli ve dayanıklı modellere geçişini stratejik şekilde yönlendirme imkânı sunacaktır. Aynı zamanda, mevcut modelin en ciddi yapısal açıklarından biri olan ihracat potansiyeli ile etkin finansman arasındaki kopukluğun giderilmesini sağlayacaktır.

3.6.3.4 Öneri 4: İhracat gelişimi için teknik kapasitelerin güçlendirilmesi ve ekonomik diplomasiinin konsolidasyonu

Türkiye'nin ihracat modelinin en az göze çarpan fakat en belirleyici bileşenlerinden biri, uzmanlaşmış beşeri sermayeye yapılan sürekli yatırımlar ile uluslararası pazarlara açılan ekonomik diplomasi ağının etkinleştirilmesi olmuştur. Türkiye, yalnızca rekabetçi ürünler yaratmayı değil, aynı zamanda ihracat modelini sürdürülebilir kılan kurumsal ve profesyonel kapasiteleri de geliştirmeyi hedeflemiştir (Özcan, 2014; T.C. Ticaret Bakanlığı, 2022).

Venezuela ise gerek ulusal teknik kapasiteler açısından gerekse diplomatik ağını stratejik biçimde kullanma konusunda önemli açıklarla karşı karşıyadır. Bu nedenle, birbirine bağlı iki temel sütuna dayanan çift yönlü bir strateji önerilmektedir:

a) Üretimsel Uluslararasılaşma için Uzmanlaşmış Teknik Eğitim

Dış ticaret ve ihracat kalitesi alanında sektörel ve bölgesel odaklı bir ulusal teknik eğitim programı tasarlanmalı ve uygulanmalıdır. Bu program şu gruplara yönelik olarak yapılandırılmalıdır:

- Uluslararası değer zincirlerine entegre olmak isteyen girişimciler, teknisyenler ve üretici kooperatifler;
- SENIAT, INSAI, SENCAMER gibi kurumların ya da sertifikasyon kuruluşlarının memurları: bu aktörlerin uluslararası teknik standartlar, sağlık ve hijyen normları, gümrük lojistiği ve ticaret anlaşmaları konularında uzmanlaşmaları sağlanmalıdır;
- Genç girişimciler: ihracat kuluçka programları aracılığıyla, stratejik dillerde (İngilizce, Portekizce, Mandarin) dil eğitimi ve dijital ihracat pazarlama araçlarına erişim sağlanmalıdır.

Bu bileşen, uluslararası ticaretin kritik alanlarında nitelikli insan kaynağı eksikliğinin yarattığı yapısal darboğazın aşılmasına önemli katkı sağlayacaktır.

b) Ticaretin Teşviki Aracı Olarak Venezuela'nın Ekonomik Diplomasisinin Etkinleştirilmesi.

Ülkenin diplomatik ağı, yalnızca protokol görevleriyle sınırlı bir yapının ötesine geçerek ihracatın teşviki, yatırım çekme ve pazar analizi gibi alanlarda daha aktif bir rol üstlenmelidir. Bu doğrultuda aşağıdaki önlemlerin hayata geçirilmesi önerilmektedir:

- Büyükelçiliklerdeki ticari ataşeliklerin güçlendirilmesi: bu birimlerin teknolojik altyapı ile donatılması, nitelikli personel istihdamı ve Venezuela özel sektörü ile doğrudan ve etkin koordinasyon mekanizmalarının kurulması gerekmektedir.
- Çok dilli dijital kataloglar ile her ülkeye özgü ihracat potansiyeli gözlemlerinin oluşturulması.
- Diplomatik temsilciliklerin ticari ve ekonomik tanıtım alanındaki performanslarının ölçülebilir hedeflerle izlenmesi ve değerlendirilmesi.

Türkiye'nin deneyimi göstermektedir ki, iyi yönetilen bir ekonomik diplomasi modeli yeni pazarların açılmasını, ticaret istihbaratının üretilmesini ve stratejik iş bağlantılarının kurulmasını mümkün kılabilir. Jeopolitik dönüşüm sürecinde olan Venezuela'nın, Küresel Güney ile ilişkilerini güçlendirme ve uzun vadede BRICS'e katılma hedefi doğrultusunda, dış temsil faaliyetlerinin profesyonelleştirilmesi ve ticari bakış açısıyla yeniden yapılandırılması acil bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç

Bu tez kapsamında yürütülen çalışma, Türkiye tarafından uygulanan model referans alınarak ihracatın çeşitlendirilmesine yönelik belirleyici faktörlerin sistematik ve karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesine olanak sağlamıştır. Araştırma, her iki ülkenin ekonomik yapılarının teşhisinden hareketle; tarihsel gelişim süreçlerini, kurumsal çerçevelerini ve uluslararası entegrasyon kalıplarını analiz etmiş, özellikle dış ticaretin gelişimi ve üretim sektörlerinin evrimine odaklanmıştır.

En önemli bulgulardan biri, Türkiye'nin uzun vadeli tutarlı politikalar, dış ticarete kademeli açılım, kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi ve katma değerli sektörlerin aktif olarak teşvik edilmesi sayesinde çeşitli ve rekabetçi bir ihracat yapısı oluşturmayı başardığının tespit edilmesidir. Türk deneyimi, ihracatın çeşitlendirilmesinde başarının yalnızca münferit ekonomik reformlarla değil, sanayi, ticaret, eğitim, teknoloji ve diplomasi alanlarındaki stratejilerin etkin bir şekilde birbirine entegre edilmesiyle mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Turquality gibi programlar, bölgesel kümelenmelerin teşviki, kalite standartlarının iyileştirilmesi ve küresel üretim ağlarına entegrasyon gibi uygulamalar; geleneksel olmayan sektörlerin gelişimini desteklemiş ve ülkenin uluslararası pazarlardaki konumunu güçlendirmiştir.

Buna karşılık, Venezuela'nın analizi, ihracatın çeşitlendirilmesi açısından belirgin bir geri kalmışlık sergilediğini ortaya koymuştur. Bu durum, uzun süredir petrole dayalı gelir bağımlılığı, zayıflamış bir üretim yapısı ve kırılgan bir ekonomik kurumsallığın sonucudur. Zengin doğal kaynaklara ve stratejik bir coğrafi konuma sahip olmasına rağmen, ülke ciddi makroekonomik dengesizlikler, istikrarsız bir düzenleyici ortam ve hem altyapı hem de finansman açısından yapısal sınırlamalarla karşı karşıya kalmış; bu da daha kapsayıcı ve geniş tabanlı bir ihracat modeline geçişi zorlaştırmıştır. Bununla birlikte, son dönemde bazı olumlu işaretler de gözlemlenmiştir: geleneksel olmayan bazı sektörlerin yeniden canlanması, BRICS gibi jeoekonomik bloklara entegrasyon yönündeki ilgi ve Özel Ekonomik Bölgeler gibi kurumsal araçların oluşturulması bu gelişmeler arasındadır.

Karşılaştırmalı analiz, her iki ülke arasında önemli benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymuştur. Örneğin, Türkiye 1980 sonrası dönemde, kamu-özel sektör ortaklıklarına dayanan kademeli yapısal reformlarla ithal ikameci bir modelden ihracata dayalı bir modele geçmeyi başarmıştır. Buna karşılık, Venezuela henüz sürdürülebilir bir ihracat entegrasyonu modeli tasarlayamamış ve bu modeli sağlamlaştıramamıştır. Ancak bu tez, Türkiye'nin uyguladığı bazı stratejilerin Venezuela'nın kurumsal, kültürel ve sosyoekonomik özellikleri dikkate alınarak seçici bir şekilde uyarlanabileceğini vurgulamaktadır.

Ayrıca, Venezuela'da çeşitlendirme potansiyeli yüksek sektörler tespit edilmiştir. Bunlar arasında tarım-sanayi, metalik olmayan mineraller, tekstil ve konfeksiyonun yanı sıra yaratıcı endüstriler, dijital hizmetler ve bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) yer almaktadır. Bu sektörler, stratejik bir vizyonla ve uygun destekleyici politikalarla ele alındığı takdirde, Venezuela'nın ihracat yapısının dönüşümünde önemli bir rol oynayabilir. Nitekim Türkiye'de yazılım, televizyon dizileri, doğal kozmetik ürünleri ve beyaz eşya gibi sektörlerde benzer başarılar elde edilmiştir.

Özetle, bu araştırmanın bulguları, Venezuela'nın ihracatını yapısal olarak çeşitlendirmek konusunda karmaşık zorluklarla karşı karşıya olmasına rağmen, Türkiye'nin deneyiminden alınabilecek değerli derslerin mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu sürecin başarısı, sürdürülebilir bir siyasi irade, kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi, özel sektörün katılımı ve bölgesel düzeyde üretim kapasitesinin geliştirilmesini gerektirir. İhracatın çeşitlendirilmesi yalnızca ekonomik bir hedef olarak değil, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma, makroekonomik istikrar ve uzun vadede toplumsal refahın artırılması için bir araç olarak görülmelidir.

Türkiye modelinin Venezuela'da uygulanabilirliğine dair son değerlendirme.

Uluslararası deneyimlerin çeşitliliği, kalkınmayı düşünmek için birçok yol sunar; ancak her model, farklı gerçekliklere doğrudan uygulanamaz ve uygun bir uyarlama gerektirir. Bu bağlamda, Türkiye'nin ihracat çeşitlendirmesine dayalı modeli evrensel bir formül olarak değil; tarihsel evrim, kurumsal kapasite, jeopolitik çerçeveler ve özgün toplumsal dinamikler üzerine inşa edilmiş bağlamsal bir yapı olarak değerlendirilmelidir. Bu modelin Venezuela bağlamında uygulanabilirliğini tartışmak, belirli şemaları birebir kopyalamaktan ziyade, temel ilkeleri tanımlamaya odaklanan stratejik bir bakış açısını gerektirir.

Türkiye'nin öğrettiği şey, “ne” yapılması gerektiğinden çok, sürdürülebilir bir dönüşümü mümkün kılacak kurumsal ve üretimsel bir mimarının “nasıl” inşa edileceğidir. Siyasi irade, kurumsal süreklilik, uzun vadeye odaklanan planlama ve ihracat odaklı kalkınmada devletin etkin bir kolaylaştırıcı rol üstlenmesi gibi unsurlar, her ne kadar Türkiye'ye özgü olmasalar da, bu ülkede etkili bir şekilde bir araya gelmiş ve ekonomide nitelikli bir sıçramayı mümkün kılmıştır. Venezuela, mevcut sınırlılıklarını ve uygulanabilirlik koşullarını gerçekçi bir şekilde değerlendirerek bu bileşenlerden ilham alabilir ve kendi kapasitesini güçlendirme yoluna gidebilir.

Dolayısıyla, Türkiye modelinin unsurlarını Venezuela'da uygulamak, belirli araçların birebir kopyalanması meselesi değil; uygulanabilirliği sağlayacak koşulların oluşturulması meselesidir. Bu da makroekonomik güvenin tesis edilmesini, üretken yatırımların kolaylaştırılmasını, kamu yönetiminin ticaret alanında profesyonelleştirilmesini ve stratejik sektörler için güvenilir teşvik mekanizmalarının tasarlanmasını gerektirir. Bu bağlamda, kümelenme odaklı politikalar, ülke imajını güçlendirmeye yönelik programlar, ihracat kapasitelerinin geliştirilmesi ve üretim yapısının bölgesel düzeyde bütünleştirilmesi gibi eylem alanları Türkiye örneğinden esinlenerek uyarlanabilir. Ancak bu tür politikaların etkili olabilmesi için uygun bir ortamın yanı sıra tutarlılık ve süreklilik esas şartlardır.

Ayrıca, Venezuela'nın uluslararası entegrasyonu yalnızca ticari bir mesele olarak değil, aynı zamanda jeoekonomik bir strateji olarak ele alınmalıdır. Bu strateji, ülkenin ticaret ortaklarını çeşitlendirmesine, yükselen pazarlara erişim sağlamasına ve küresel arenadaki konumunu yeniden tanımlamasına olanak tanımalıdır. Türkiye'nin Batı dışı bloklara yönelmesi, Orta Asya, Afrika ve Arap dünyası ile ilişkilerini güçlendirmesi ve ekonomik diplomasiyi stratejik bir araç olarak kullanması, dış politikanın kalkınma odaklı bir ticaret politikasıyla nasıl bütünleştirilebileceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Sonuç olarak, Venezuela'nın yapması gereken şey bir modeli ithal etmekten ziyade, Türkiye'nin deneyimini eleştirel bir bakış açısıyla yorumlayarak idealizasyonlardan ve mekanik aktarımlardan kaçınmak suretiyle faydalı dersler çıkarmaktır. Asıl mesele, bu çıkarımları Venezuela'nın özgün koşullarını dikkate alan, ancak aynı zamanda yapısal dönüşümü hedefleyen, çeşitli ve geleceğe yönelik bir vizyonla şekillendirilmiş uygulanabilir, bağlamsallaştırılmış ve sürdürülebilir politikalara dönüştürebilmektir.

Gelecekteki araştırmalar için değerlendirmeler ve olası uygulama stratejileri

Bu alışma, Venezuela'da ihracatın çeşitlendirilmesine ilişkin bulgular ve öneriler doğrultusunda, analizlerin daha da derinleştirilmesine ve genişletilmesine imkân tanıyacak çeşitli araştırma alanları ortaya koymaktadır. İzlenebilecek ilk yollardan biri, tarım-sanayi, dijital hizmetler, tekstil, metalik olmayan mineraller ve yaratıcı endüstriler gibi alanlarda ihracat kapasitesi, karşılaşılan engeller ve mevcut fırsatları daha ayrıntılı olarak değerlendiren sektörel çalışmaların geliştirilmesidir. Bu tür analizler, sektöre özgü kamu politikalarının dayanağını oluşturacak somut ampirik kanıtlar üretilmesine olanak sağlayacaktır.

Ek olarak, ihracat yapan KOBİ'ler ve girişimcilerin rolüne odaklanan araştırmaların ilderilmesi önerilmektedir. Bu çerçevede, söz konusu aktörlerin değer zincirlerine entegrasyonu, rekabet düzeyleri ve lojistik, finansal ve teknolojik kapasitelerinin güçlendirilmesi için gerekli politika araçları analiz edilebilir. Aynı doğrultuda, teknik eğitim ile üretim dönüşümü arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar da, özellikle bölgesel kalkınma potansiyeli taşıyan alanlarda, önemli katkılar sağlayabilir.

Bununla birlikte, Çin, Vietnam, Hindistan veya Türkiye gibi ölkelerde uygulanan stratejilerin karşılaştırmalı analizi, sadece model transferine değil, Venezuela'nın gerçeklerine uyarlanabilir ilkelere odaklanarak yapılmalıdır. Bu bağlamda, kurumsal mekanizmalar, ihracat finansmanı, kalite programları ve ölkemarkasının konumlandırılmasına yönelik girişimlerin incelenmesi büyük önem arz etmektedir.

Uygulama stratejilerine ilişkin olarak, bu çalışma dikkate alınabilecek bazı genel yol haritalarını ortaya koymuştur. Ancak, bu stratejilerin uygulanabilirliğinin gelecekteki araştırmalar tarafından hem ekonomik hem de sosyal boyutları kapsayan daha teknik çalışmalarla derinlemesine incelenmesi tavsiye edilmektedir. Örneğin, vergi teşvik programlarının etki değerlendirme metodolojilerinin araştırılması, ihracat kümeleri için yönetişim mekanizmalarının incelenmesi veya ekonomik diplomasinin ulusal üretim geliştirme planlarına tutarlı bir şekilde entegre edilmesine yönelik stratejilerin değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Sonuç olarak, halihazırda sunulan önerilerin ötesinde, öncelik olarak önerilen husus, fikirlerin politikalara, politikaların ise somut sonuçlara dönüştürölmesini sağlayacak uygulamalı

bir araştırma gündemine doğru ilerlemektir. Venezuela'nın ihracat çeşitlendirmesi yalnızca teşhisle sınırlı kalmamalı; ülkenin dönüşümüne katkı sağlayacak stratejik, titiz ve uygulanabilir bilgi üretme iradesinin sürdürülmesine de bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Acar, S., & Gültekin-Karakaş, D. (2017). Free Zones in the World and in Turkey. *Marmara Journal of Economics*, 1(1), 21–35. <https://doi.org/10.24954/mjecon.2017.1-315873>
- Agostini, C., & Jorratt, M. (2013). Los incentivos tributarios a la inversión: revisión de la teoría y la evidencia internacional. En: Tanzi, V., & Zee, H.
- Akar, H. (1995). *Turkey's Export Incentive Policies and Their Economic Impact*. Ankara: Economic Policy Institute.
- Aktaş, N., & Adıgüzel, M. (2017). Türkiye'nin dış ticaret sistemi ve sorunları. *Dış Ticaret Enstitüsü Çalışma Raporları*.
- ALADI. (2024). *Acuerdos de Complementación Económica vigentes – Venezuela*. Recuperado de <https://www.aladi.org/>
- Altenburg, T. (2001). *La promoción de clusters industriales en América Latina: experiencias y estrategias*. Proyecto FOCO PYMES, GTZ.
- Aptista, A. (1988). *El desenvolvimiento de la economía venezolana: 1830-1920*. Caracas: Academia Nacional de Ciencias Económicas.
- Arca Análisis Económico. (2022). *Panorama económico de Venezuela*. Holland & Knight LLP.
- Arrias, A. (1971). *Análisis de la evolución histórica de la población de Venezuela*. Facultad de Ciencias Económicas y Sociales, Universidad del Zulia.
- Asamblea Nacional de Venezuela. (2022). *Ley Orgánica de Zonas Económicas Especiales*. Gaceta Oficial Extraordinaria N.º 6.710.
- Ateş, E., & Seymen, A. D. (2019). Türkiye'nin imzaladığı serbest ticaret anlaşmaları: İki yanlı-sektörel bir analiz ve dış ticaret politikası açısından bir değerlendirme. *Sosyoekonomi*, 27(42), 255–282. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2019.04.14>
- Banco Africano de Desarrollo. (2019). *Export Diversification Study*. African Development Bank.

- Banco Central de Venezuela (BCV). (2021). Evolución del comercio exterior de Venezuela (1995-2013).
- Banko, C. (2016). La dinámica del comercio exterior venezolano (Siglo XIX). *Nuevo Mundo Mundos Nuevos*. Recuperado de <https://journals.openedition.org/nuevomundo/69978>
- Başar, G. (2012). Türkiye ekonomisinde liberalleşme ve yabancı yatırımlar. [Editorial].
- Başar, S. (2012). Türkiye'nin ticaret ortaklarına ihracatının nedenleri. *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*.
- Bebczuk, R. N., & Berrettoni, N. D. (2006). Explaining Export Diversification: An Empirical Analysis. CAF Research Program on Development Issues.
- Bittán, M. (2024). Política de comercio exterior: Caso Venezuela. Moisés Bittán. Recuperado de <https://www.moisesbittan.com/politica-de-comercio-exterior-caso-venezuela/>
- Bloom, D. E. (2020). La demografía y el desarrollo económico: Impactos de la transición demográfica mundial. *Finanzas & Desarrollo*.
- Bolat, M. (2019). Sektör-Ülke Açısından İhracat Çeşitlendirmesi ve İhracatı Etkileyen Faktörler: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Trakya Üniversitesi Yayınları*.
- Brookings. (2021). Korea's product diversification model: Insights for developing East Asia. <https://www.brookings.edu/articles/koreas-product-diversification-model-insights-developing-east-asia/>
- Cadot, O., Carrère, C., & Strauss-Kahn, V. (2011). Trade diversification: Drivers and impacts. *International Labour Organization & European Union*.
- Carruyo, D., Arrias, A., Zabala, L. D., Castro, N., Villalobos, T., Moreno, E., & García, Y. (1971). Análisis de la evolución histórica de la población de Venezuela. *Facultad de Ciencias Económicas y Sociales, Universidad del Zulia*.
- Centro Internacional de Inversión Productiva (CIIP). (2024a). ZEE La Guaira concreta instalación de infraestructura de empresas turcas. Recuperado de <https://www.ciip.com.ve/zee-la-guaira-concreta-instalacion-de-infraestructura-de-empresas-turcas/>

Centro Internacional de Inversión Productiva (CIIP). (2024b). ZEE de La Guaira muestra avances a un año de su creación. Recuperado de <https://www.ciip.com.ve/zee-de-la-guaira-muestra-avances-a-un-ano-de-su-creacion/>

Centro Internacional de Inversión Productiva. (2024). Economía venezolana en crecimiento: Evolución del PIB entre 2021 y 2024. Recuperado de <https://www.ciip.com.ve>

CEPAL & Oxfam. (2019). Los incentivos fiscales a las empresas en América Latina y el Caribe (LC/TS.2019/50). Comisión Económica para América Latina y el Caribe. <https://www.cepal.org/es/publicaciones/44432-los-incentivos-fiscales-las-empresas-america-latina-caribe>

CEPAL. (2019). Cooperación Sur-Sur, integración regional y objetivos de desarrollo sostenible: experiencias latinoamericanas. Santiago de Chile: Naciones Unidas.

CEPAL. (2020). El comercio como motor de la transformación productiva. Santiago de Chile: Naciones Unidas.

CEPAL. (2021). Estudio Económico de América Latina y el Caribe 2021. Comisión Económica para América Latina y el Caribe.

Çevresel Göstergeler. (2023). Nüfus Artış Hızı. Çevresel Göstergeler Veritabanı. <https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/nufus-artis-hizi-i-85616>

Cihan, K. A., & Sandalcılar, A. R. (2021). The effects of free trade agreements on Turkish foreign trade. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 33, 37–52. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.987316>

Çınar, M., & Göksel, A. (2008). İhracatın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi*, 154, 123–137.

Comisión Económica para América Latina y el Caribe (CEPAL). (2021). Balance preliminar de las economías de América Latina y el Caribe. Santiago, Chile: CEPAL. Recuperado de <https://www.cepal.org>

Crowe Venezuela. (2023). Cese de exoneraciones en materia tributaria. Recuperado de <https://www.crowe.com/ve/news/cese-de-exoneraciones-en-materia-tributaria>

CVG – Corporación Venezolana de Guayana. (s.f.). Reseña histórica. Recuperado el 28 de mayo de 2025, de <https://www.cvg.gob.ve/?q=node/95>

Da Ponte, C. (2021). Los acuerdos comerciales diversifican las exportaciones: El caso chileno. Banco Mundial.

Datosmacro.com. (2024). Población de Venezuela (2000-2023). Expansión. <https://datosmacro.expansion.com/demografia/poblacion/venezuela>

De Corso, G. (2009). El crecimiento económico de Venezuela desde 1830 hasta 2009. Recuperado de <https://biblioteca.ucab.edu>

De Corso, G. (2013). El crecimiento económico de Venezuela, desde la oligarquía conservadora hasta la revolución Bolivariana: 1830-2012. *Revista de Historia Económica, Journal of Iberian and Latin American Economic History*, 31(3), 321-357. <https://doi.org/10.1017/S0212610913000190>

Demirbaş, S. (2003). *Economic Transformation and Export-Led Growth in Turkey Post-1980*. Istanbul: Boğaziçi University Press.

DFSUD. (2024). Venezuela, más allá del petróleo: expertos destacan potencial de sectores no tradicionales. <https://dfsud.com/america/venezuela-mas-alla-del-petroleo-expertos-destacan-potencial-de>

Diario del Exportador. (2024, abril). Los tratados de libre comercio (TLC) como herramienta para la diversificación económica. <https://www.diariodelexportador.com/2024/04/los-tratados-de-libre-comercio-tlc.html>

Dikkaya, M., Üzümcü, A., & Özyakitır, D. (Eds.). (2013). *Dünya'da ve Türkiye'de Nüfus Analizleri*. Ankara Üniversitesi Yayınları.

Doğan, S. (2015). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Dozyakışır, F. (2005). Türkiye’de İhracat Yapısının Dönüşümü ve Ekonomik Etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(3), 95–118.

Dozyakışır, S. (2005). Türkiye’de Dış Ticaretin Genel Durumu (1980-2005). Akademik İktisat. Recuperado de <http://www.akademiktisat.net>

Duman, A. (2011). Structure of Turkish Economy. Lecture Notes 3. İzmir University.

Dutt, P., Mihov, I., & Van Zandt, T. (2008). Trade diversification and economic development. INSEAD.

Efecto Cocuyo. (2023). Diversificación económica en Venezuela: ¿es posible sin reformas estructurales? <https://efectococuyo.com/opinion/diversificacion-economica-en-venezuela>

El País. (2024). Venezuela experimenta una recuperación económica en tiempos de incertidumbre electoral. Recuperado de <https://elpais.com>

elEconomista.es. (13 de febrero de 2024). ¿Qué es la OPEP, la Organización de Países Exportadores de Petróleo? Recuperado de <https://www.economista.es/energia/noticias/12672478/02/24/que-es-la-opec-la-organizacion-de-paises-exportadores-de-petroleo.html>

Erdoğan, H. (2020). Türkiye’nin GSYİH Büyümesinin Karışık Veri Örneklemesi (MIDAS) Yöntemi ile Öngörüsü. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 519-541. <https://orcid.org/0000-0002-5025-2367>

Erlat, G., & Şahin, B. (1998). Export diversification in Turkey over time. *METU Studies in Development*, 25(1), 47-60.

FEDEQUIM. (2023). Incentivos fiscales y arancelarios en las zonas económicas especiales. <https://fedequim.org.ve/incentivos-fiscales-y-arancelarios-en-las-zonas-economicas-especiales>

FMI, OCDE, ONU & Banco Mundial. (2015). Options for Low Income Countries’ Effective and Efficient Use of Tax Incentives for Investment.

Fondo Monetario Internacional (IMF). (2019). Understanding Export Diversification: Key Drivers and Policy Implications. IMF Working Paper No. 19/105.

Fondo Monetario Internacional (IMF). (2021). How Countries Can Diversify Their Exports. IMF Blog. Recuperado de <https://www.imf.org/es/Blogs/Articles/2021/09/22/how-countries-can-diversify-their-exports>

García, P. M., & López, A. (2020). La inversión extranjera directa: Definiciones, determinantes, impactos y políticas públicas (Nota Técnica No. IDB-TN-1995). Banco Interamericano de Desarrollo (BID). <https://doi.org/10.18235/0002515>

Gençbay, A., & Şahiner, H. (2021). Türkiye'nin ekonomik yapısı ve dış ticaret stratejileri. [Editorial].

Gençbay, B., & Şahiner, M. (2021). Türkiye'nin 2020 yılı dış ticareti. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Ekonomi Bülteni.

Gisselquist, D., & Pray, C. (1980). Economic Reforms and Their Impact on Turkey. *World Bank Economic Review*, 14(2), 231-250.

Globovisión. (2023). Gobierno impulsó el turismo receptivo en un 70% en 2023. Recuperado de <https://www.globovision.com/turismo/15237/gobierno-impulso-el-turismo-receptivo-en-un-70-en-2023>

Gobierno Vasco. (2013). Modelos de internacionalización de las industrias culturales. Departamento de Cultura y Política Lingüística. Recuperado de <https://www.euskadi.eus/informacion/modelos-de-internacionalizacion-de-las-industrias-culturales-2013/web01-a2publi/es/>

Heckscher, E. (1919). The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income. *Ekonomisk Tidskrift*, 21, 497–512.

<https://www.hklaw.com/es/general-pages/venezuela-focus-team>

ICEX. (2024). Informe Económico y Comercial de Türkiye. Oficina Económica y Comercial de España en Ankara.

IDB Invest. (2017). Las PYME y el desafío de exportar. Recuperado de <https://idbinvest.org/es/blog/impacto-en-el-desarrollo/las-pyme-y-el-desafio-de-exportar>

İhracat Teşviklerinin Etkinliği (2021). Türkiye’de İhracat Teşviklerinin Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme. İstanbul Ekonomi Araştırmaları Dergisi.

İhracat Teşviklerinin Etkinliği. (2021). İhracat Teşviklerinin Ekonomik Büyüme ve Rekabet Gücü Üzerindeki Etkileri. T.C. Ticaret Bakanlığı Yayınları. Recuperado de <https://ticaret.gov.tr>

IENSTITU. (2021, 5 de mayo). İhracata dayalı büyüme modeli ile ülkemiz ekonomik büyümesi arasındaki ilişki. Comercio Exterior. Recuperado de <https://www.iienstitu.com/blog/ihracata-dayali-buyume-modeli-ile-ulkemiz-ekonomik-buyumesi-arasindaki-iliski>

IIES-UCAB. (2023). Informe de Coyuntura Venezuela - Abril 2023. Caracas: Universidad Católica Andrés Bello. Recuperado de <https://www.ucab.edu.ve>

Impulsa Popular. (2021). PYME exportadora: pieza clave para el desarrollo económico del país. Recuperado de <https://impulsapopular.com/comercio-internacional-2/pyme-exportadora-pieza-clave-para-el-desarrollo-economico-del-pais/>

INSEAD. (2008). Trade Diversification and Economic Development. INSEAD Business School.

Instituto Nacional de Estadística (INE). (2024). Resumen de estadísticas INE, 1999-2023. INE Venezuela.

İntaş, G. (2019). Türkiye’de 1980 Sonrası Ekonomik Dönüşüm ve Büyüme Süreci. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.

Karaçor, Z., & Alptekin, V. (2011). 1980 sonrası istikrar politikaları ışığında Türkiye ekonomisinin trend analizi yardımıyla değerlendirilmesi. Sü İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi.

Koşar, A. (2018). Türkiye'nin dış ticaret politikaları ve küresel ekonomideki yeri. [Editorial].

Koşar, A. (2018). Türkiye’nin son 10 yılda en çok ihracat ve ithalat yaptığı ülkelerin hiyerarşik kümeleme analizi ile gruplanması ve değerlendirilmesi. MAKÜ-BİFD.

KOSGEB. (2023). KOBİ’lerin Uluslararasılaştırılması Programı. <https://www.kosgeb.gov.tr>

- Kriter Dergi. (2023). Türkiye Ekonomisi 1923-2023. <https://kriterdergi.com/dosya-100-yil/turkiye-ekonomisi-1923-2023>
- Krueger, A. O. (1995). Turkey's trade liberalization and economic growth since 1980. In S. Edwards (Ed.), *Trade liberalization and economic performance* (pp. 343-370). University of Chicago Press.
- Krugman, P. R. (1979). Increasing Returns, Monopolistic Competition, and International Trade. *Journal of International Economics*, 9(4), 469–479.
- Külük, A. C. (2018). 1980 – 1990 Dönemi Türkiye Ekonomisi. T.C. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- La República. (2024). [Informe sobre el PIB per cápita en Venezuela]. Recuperado de <https://www.larepublica.co>
- Leontief, W. (1953). Domestic Production and Foreign Trade: The American Capital Position Re-examined. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 97(4), 332–349.
- Linder, S. B. (1961). *An Essay on Trade and Transformation*. Almqvist & Wiksell.
- Maza Zavala, D. F. (2007). Los cambios de estructura económica en Venezuela. Conferencia presentada en la Reunión Anual de la Academia Nacional de Ciencias Económicas, Caracas, Venezuela.
- Medina, K. (2021). Importancia del comercio internacional. Banco Central de Venezuela.
- Mevzuat Dergisi. (2005). Türkiye ekonomisinin 1980 öncesi ve sonrası dönüşümü. Recuperado de <https://www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm>.
- Ministerio de Cultura y Turismo de Türkiye. (2021). Programa de Apoyo a las Exportaciones Culturales.
- Ministerio del Poder Popular de Planificación. (2022). Zonas Económicas Especiales de la República Bolivariana de Venezuela: Un modelo revolucionario para la economía. Caracas: Gobierno Bolivariano de Venezuela.
- Ministerio del Poder Popular para el Comercio Nacional. (2023). Balance de acuerdos comerciales suscritos por Venezuela.

Ministry of Trade of Türkiye. (2024). Turquality and Export Promotion Programs. Ankara: Republic of Türkiye.

Misión Verdad. (2024, mayo 5). Economía venezolana en crecimiento: Evolución del PIB entre 2021 y 2024. <https://misionverdad.com/venezuela/economia-venezolana-en-crecimiento-evolucion-del-pib-entre-2021-y-2024>

Mora Contreras, J. (1984). La economía venezolana del siglo XIX. Caracas: Biblioteca de la Academia de Ciencias Políticas y Sociales.

Naciones Unidas. (2019, 18 de marzo). La cooperación Sur-Sur: una vía para lograr los Objetivos de Desarrollo Sostenible. Noticias ONU. <https://news.un.org/es/story/2019/03/1453001>

Navarro Arancegui, M. (2003). Análisis y políticas de clusters: teoría y realidad. *Ekonomiaz*, (53), 15–46.

Observatorio de Complejidad Económica (OEC). (2022). Venezuela Profile. Recuperado de <https://oec.world/es/profile/country/ven>

Observatorio Venezolano de Productividad. (2024). Potencial minero refuerza rol estratégico de Venezuela en el mundo multipolar. <https://observatorio.gob.ve/potencial-minero-refuerza-rol-estrategico-de-venezuela-en-el-mundo-multipolar/>

OCDE & OMC. (2020). La ayuda para el comercio en síntesis 2019: Apoyar la diversificación y el empoderamiento económicos. Capítulo 5: La diversificación de la economía: Lecciones derivadas de la experiencia. Recuperado de https://www.wto.org/spanish/res_s/reser_s/aid4trade19_chap5_s.pdf

OECD. (2022). Tax Incentives for Investment in Emerging Markets. OECD Publishing.

Ohlin, B. (1967). *Interregional and International Trade* (Rev. ed.). Harvard University Press.

Olat, T. (2019). Yüksek Katma Değerli Üretim ve İhracat Stratejileri: Türkiye İçin Bir Model Önerisi. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Oliveros, L. (2020). Efecto de las sanciones financieras y petroleras sobre Venezuela.

Organización de las Naciones Unidas para el Comercio y el Desarrollo (UNCTAD). (2019). What motivates export diversification? UNCTAD Research Paper No. 3.

Organización de las Naciones Unidas para el Comercio y el Desarrollo (UNCTAD). (2022). Vías para diversificar la economía de los países en desarrollo que dependen de los productos básicos. UNCTAD Research Paper No. TD/B/C. I/MEM.2/53.

Organización Mundial del Comercio (OMC). (2017). World Tariff Profiles 2017 – Special topic: Export diversification. WTO, ITC & UNCTAD.

Özbay, Ü. (2021). Türkiye’de sanayi üretiminin dış ticarete etkisi. Verimlilik Dergisi, 4, 153–165. <https://doi.org/10.51551/verimlilik.657679>

Özcan, G. B. (2014). Building states and markets: Enterprise development in Central Asia. Palgrave Macmillan.

Özcan, K. M. (2014). Industrial clusters and productivity: An application on Turkish manufacturing industry. Journal of Economic Cooperation and Development.

Özcan, K. M. (2014). Türkiye’de Sanayi Politikası, Teşvikler ve Bölgesel Kalkınma. İstanbul: İletişim Yayınları.

Paéz Celis, J. (1974). Ensayo sobre Demografía Económica de Venezuela. Dirección General de Estadística y Censos Nacionales, Ministerio de Fomento.

Peñaranda Molina, D. A. (2021). Determinantes de la diversificación de exportaciones en Sudamérica: Un análisis con datos de panel. Universidad Católica Boliviana, Instituto de Investigaciones Socio-Económicas.

Pirela, A. (2005). La apertura petrolera y el potencial de alianzas entre PDVSA y sus proveedores: El papel del contexto nacional. Revista Espacios, 26(3). Recuperado de <https://www.revistaespacios.com>

Pitch Labs. (2024). What is GDP? Everything You Need to Know. Recuperado de <https://www.pitchlabs.org/library/financial/economics/what-is-gdp>

Plan Empleo y Política Salarial. (2024). Beneficios laborales e inclusión social. Recuperado de www.porlavenezuelaposible.com.

Plataforma de Coordinación Interagencial para Refugiados y Migrantes de Venezuela (R4V). (2024). Refugiados y migrantes de Venezuela en el mundo. Recuperado de <https://www.r4v.info/es/refugiadosymigrantes>

Portal Dogruluk Payi. (2023). Türk Ülkelerinin Yıllık GSYH Büyüme Oranlarına Dair İddialar. https://www.dogrulukpayi.com/dogruluk-kontrolu/turk-ulkelerinin-yillik-gsyh-buyume-oranlarina-dair-iddialar?gad_source=1&gclid=CjwKCAiAjeW6BhBAEiwAdKltMotw-CF9jDZRZ2tJs_pUsVq-sPwiCVGO_Lc8d6wuGGSdk45lBTzZ3xoCAgsQAvD_BwE

Porter, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press.

Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo (UNDP). (2023). *How Vietnam can stay competitive in a changing global trade environment*.

Revista Espacios. (2024). Claves para reactivar la industria farmacéutica en Venezuela. <https://www.revistaespacios.com/a94v15n01/10941501.html>

Rodrik, D. (1990). *Premature Liberalization, Incomplete Stabilization: The Özal Decade in Turkey* (NBER Working Paper No. 3300). National Bureau of Economic Research.

Salman, G. (2020). *Muhasebe ve Vergi Bölümü / Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı*. Vezirköprü MYO MUV 104 – Makro Ekonomi.

Salvatore, D. (2014). *International Economics* (11th ed.). Wiley.

Sarasola, J. (2024). *Estructura económica*. Ikusmira. Última actualización: 22 de enero de 2024. Recuperado de <https://ikusmira.org/p/estructura-economica>

SciELO. (2007). *Venezuela en el comercio internacional y frente al desarrollo sustentable*. Recuperado de https://ve.scielo.org/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1315-95182007000100003

Şenses, F., & Kırım, A. (1991). Türkiye'de 1980 sonrası ekonomik politikalar-sanayileşme etkileşimi ve sanayinin yeniden yapılanma gerekliliği. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 18(1-2), 111-141.

Siso Quintero, G. J. (2012). La población de Venezuela: Evolución, crecimiento y distribución geográfica. *Revista Terra Nueva Etapa*, 28(43), 109-140. https://ve.scielo.org/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1012-70892012000100006

Subaşı Ertekin, M., & Kutlu, E. (s.f.). 1980 sonrası dönemde Türkiye dış ticaretinin genel bir analizi. Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2023). GSYİH Değerleri y Ekonomik Büyüme. <https://www.turkeygdp.gov.tr>

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2022). 5973 sayılı Karar: İhracat Destekleri Hakkında Karar. Ankara: Resmi Gazete.

Ticaret Bakanlığı. (2023). Export Strategies for Emerging Markets.

Ticaret Bakanlığı. (2023). Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Türkiye'nin İhracat Stratejisi.

TİM. (2022). Türkiye Exporters Assembly Annual Report. <https://www.tim.org.tr>

Tokucu, E., & Yüce, A. (2013). Türkiye'nin İhracat Performansının 1980 Sonrası Dönemde Gelişimi ve İhracatın Artırılmasında Uluslararası Pazarlama İnovasyonunun Rolü. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 2(1), 47-75.

Trading Economics. (2023). Turkey GDP. <https://tr.tradingeconomics.com/turkey/gdp>

Tug, A. (1997). 1980 öncesi ve sonrası Türkiye'de uygulanan istikrar tedbirlerinin makro ekonomik göstergeler üzerine etkileri. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

TÜİK. (2022). Dijital Ekonomi Özyakır, D. (2013). Türkiye Ekonomisinin Yapısı ve Tarihsel Gelişimi. Kafkas Üniversitesi.

TÜİK. (2022). Dijital Ekonomi ve E-Ticaret İstatistikleri 2022. Türkiye İstatistik Kurumu. Recuperado de <https://www.tuik.gov.tr>

Tüm, K. (2006). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları: Devlet, özel sektör ve sivil toplum örgütlerinin rolü. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 60-94.

Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA). (2022). South-South Initiatives in Africa and Latin America.

Turkish Eximbank. (s.f.). Hakkımızda. Recuperado el 29 de mayo de 2025, de <https://www.eximbank.gov.tr>

Turkish Exporters Assembly (TİM). (2022). Creative Industries Export Report.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları 2023. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2023-49684>

Turquality. (s.f.). Misyon ve hedefler. Recuperado de <https://turquality.com.tr/tr/misyon-ve-hedefler>

Turquality. (s.f.). Turquality nedir? Recuperado de <https://turquality.com.tr/tr/turquality-nedir>

Uysal, M. (2020, 25 de febrero). Makroekonomik Görünüm, Para Politikası ve Sürdürülebilir Büyüme. Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Meclis Toplantısı. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

Viana, H., Cervilla, M. A., Avalos, I., & Balaguer, A. (1994). La capacidad tecnológica y la competitividad de la industria manufacturera venezolana. *Revista Espacios*, 15(1). Recuperado de <https://www.revistaespacios.com/a94v15n01/10941501.html>

VUCE. (2024). Sectores productivos debaten sobre la diversificación de exportaciones. <http://www.vuce.gob.ve/index.php/2024/12/10/sectores-productivos-debaten-sobre-la-diversificacion-de-exportaciones/>

Weisbrot, M., & Sachs, J. (2019). Sanciones económicas como castigo colectivo: El caso de Venezuela. Center for Economic and Policy Research. Recuperado de <https://cepr.net/es/publications/sanciones-economicas-como-castigo-colectivo-el-caso-de-venezuela/>

World Bank. (2019). The Role of Trade Agreements in Export Diversification: Evidence from Chile. World Bank Research Paper.

World Bank. (2023). Türkiye: Overview. <https://www.worldbank.org/tr/country/turkey/overview>

Yalçın, S., & Doğan, İ. (2022). Sanayi 4.0 ve Türkiye’de İşgücü Dönüşümü: Politikalar ve Uygulamalar. Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, 23(1), 87–105.

Yeldan, E. (2008). Türkiye Ekonomisi: 1923-2007. Yaşar Üniversitesi.

Yıllık Ekonomik Rapor. (2023). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB).

Yılmaz, S. C. (2023). The relationship between population growth and economic development in Türkiye. Optimum Journal of Economics and Management Sciences, 10(2), 313-329.